

world conference on GENOCIDE STUDIES

November 20-22, 2020 Baku Eurasian University

war, genocide, human rights...

east to west, past to present...

***The Book Of
Full Text***

Edited by
Prof. Dr. Gülzar IBRAHIMOVA
Assoc. Prof. Dr. Güray ALPAR

**WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE
STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020 / BAKU
THE BOOK OF FULL TEXT**

EDITOR

⇒ **Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA**

⇒ **Assoc. Prof. Dr. Güray ALPAR**

All rights of this book belong to ISPEC. Without permission can't be duplicate or copied.

Authors are responsible both ethically and juridically

ISPEC Publications – 2020 ©

Issued: 23.11.2020

ISBN: 978-625-7720-01-4

Bu Kitabın Tüm Hakları ISPEC Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerden sorumludurlar.

ISPEC Yayınevi – 2020 ©

Yayın Tarihi: 23.11.2020

ISBN: 978-625-7720-01-4

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

World Conference On GENOCIDE Studies

DATE and PLACE

20-22 November 2020 / Baku, AZERBAIJAN

ORGANIZATION

Baku Eurasian University

ORGANIZING COMMITTEE

Dr. Meenakshi BANSAL

J.V.M.G.R.R. College, Charkhi Dadri, Haryana

Dr. Güray ALPAR

General, Institute of Strategic Thinking, Ankara

Dr. Charu DUREJA

Rayat College of Law, Panjab University

Dr. Gulzar IBRAHIMOVA

Baku Euroasian University

Dr. Anju Lis KURIAN

Mahatma Gandhi University

Prof. Selden Harris

Norfolk State University

Monika Thakur

Amity University Noida, U.P. India

Mr. Desmond Bala Bisandu

Artificial Intelligence, Cranfield University, UK

Seda Y. HADZIBULIC

Northeastern Illinois University

NUMBER of ACCEPTED PAPERS-25

NUMBER of REJECTED PAPERS-13

PARTICIPANTS COUNTRY

Turkey-8, Iranian-1, India-1, Azerbaijan-11, Indonesia-1, Nigeria-2, Iraq-1

*See The Abstract Book

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

THE BOOK OF FULL TEXT

November 20-22, 2020 / BAKU

www.genocideconference.org

SCIENTIFIC COMMITTEE

- ⇒ Dr. Komakech Daniel, Gulu University, Uganda
- ⇒ Dr. Meenakshi Bansal, J.V.M.G.R.R. College, Charkhi Dadri, Haryana
- ⇒ Dr. Charu DUREJA, Rayat College of Law, Panjab University
- ⇒ Dr. Anju Lis KURIAN, Mahatma Gandhi University
- ⇒ Dr. Irshad ULLAH, Government of Khyber Pakhtunkhwa Islamabad
- ⇒ Dr. Prachi V. Motiyani, University School of Law, Gujarat University
- ⇒ Dr. Moses Saviour IORUNGWA, University of Agriculture, Benue State/Makurdi
- ⇒ Dr. Golden Chizimba Msilimba, Vice Chancellor, Exploits University, Malawi
- ⇒ Dr. Nigussie Afesha, Constitutional Law, Andhra University
- ⇒ Dr Henry .C Unaeze, University of Nigeria, Nsukka, Enugu State
- ⇒ Dr. Zelalem Eshetu Degifie, Wollo University, school of law, Ethiopia
- ⇒ Muhammad Suleman Nasir, Department of Islamic Studies and Arabic, Gomal University

CONGRESS PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Join Zoom Meeting
PANEL-1, PANEL-2, PANEL-3, PANEL-4
ID: 894 6736 0836
Password: 112020

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.

The Zoom application is free and no need to create an account.

The Zoom application can be used without registration.

The application works on tablets, phones and PCs.

The options in each session must be connected to the session 10 minutes from the presentation time.

All congress participants can connect live and listen to all sessions.

Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

Make sure your computer has a microphone and is working.

You should be able to use screen sharing feature in Zoom.

Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

THE BOOK OF FULL TEXT

November 20-22, 2020 / BAKU

www.genocideconference.org

PANEL: 1
Zoom ID: 894 6736 0836
Password: 112020
21.11.2020
Azerbaijan's Time: 12:00
MODERATOR – M. Hakan YAVUZ

⇒ Author	⇒ Presentation Title
M. Hakan YAVUZ (Department of Political Science The Middle East Center)	THE TURKISH-ARMENIAN HISTORICAL CONTROVERSY: HOW TO NAME THE EVENTS OF 1915?
Assist. Prof. Pyali CHATTERJEE (MATS University)	A CRITICAL CASE STUDY TO SHOW THE LINKAGE BETWEEN GERONTICIDE WITH GENOCIDE DURING COVID-19 PANDEMIC
PhD. Manotar TAMPUBOLON (Christian University)	DEHUMANIZATION AND ENFORCED DISAPPEARANCE OF PRO-DEMOCRACY ACTIVISTS 1998: THE HUMAN RIGHTS DARK SIDE OF INDONESIA.
Amiara, Solomon AMIARA (Ebonyi State University) - Ozioma Victoria UCHIME (Chukwuma Odumegwu Ojukwu University) - Nwobi Obiora ISAAC (Ebonyi State University)	FROM FRIENDSHIP TO FOES: THE HISTORY OF IGBO POGROM AND THE STATE OF NATION IN THE 21ST CENTURY INTERTRIBAL RELATIONSHIPS IN NIGERIA
Dr. Uchenna David UWAKWE (PhD) (Federal University of Technology)	BIAFRAN GENOCIDE BEYOND RHETORIC IN THE WAR SPEECHES OF ODUMEGWU OJUKWU
Shahab AHMED (Researcher on Yazidis affairs)	EXTERMINATION OF THE YAZIDIS IN IRAQ
PhD. Akbar Valadbigi (Elmi-Karbordi University) - Dr. Yaghoub Ahmadi (Payame-Noor University)	THE TRAGEDY OF HALABJA

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

PANEL: 2
Zoom ID: 894 6736 0836
Password: 112020
21.11.2020
Azerbaijan's Time: 14:00
MODERATOR – Prof. Dr. Həcər Hüseynova

⇒ <u>Author</u>	⇒ <u>Presentation Title</u>
Ph.D. in pedagogy Aliyeva SAADAT (Director of the “Avey” State historical and cultural reserve) - Mursaguliyev MUSA (Director of the “Keshikchidagh” State historical and cultural reserve)	OUR HISTORY, OUR CULTURAL HERITAGE – THE GENOCIDE WE WERE SUBJECTED TO
Dr. Goyarchin ABIDGIZI (National Museum of Azerbaijan literature)	DELAYED RESPONSE TO VICTOR HUGO
Prof. Dr. Həcər HUSEYNOVA (ASPU, Faculty of Philology)	GLOBAL CRIME: GENOCIDE IN AZERBAIJAN
Doçent Nazilə Abdullazadə (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)	AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ERMƏNİ TƏCAVÜZÜNÜN BƏDİİ TƏSVİRİ (LITERARY DESCRIPTION OF ARMENIAN AGGRESSION IN AZERBAIJANI LITERATURE)
Vəlizadə Fidan Ruhulla qızı (Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti)	“Mən Sağam!” əsir qalmış abidələrin izində...(Ermənistanın Azərbaycana hücumu nəticəsində əsir düşmüş abidələrin sonrakı taleyi) ("I'M ALIVE!" IN THE FOOTSTEPS OF CAPTURED MONUMENTS...(FURTHER FATE OF MONUMENTS CAPTURED AS A RESULT OF ARMENIA'S ATTACK ON AZERBAIJAN)

PANEL: 3
Zoom ID: 894 6736 0836
Password: 112020
21.11.2020
Azerbaijan's Time: 16:00
MODERATOR – Dr. Güray ALPAR

⇒ Author	⇒ Presentation Title
Doç. Dr. Nurhan AYDIN (Kafkas Üniversitesi) - Öğr. Gör. Dr. Ferhat ACAR (Kafkas Üniversitesi)	TÜRKİYE’NİN SREBRENİTSA SOYKIRIMI SIRASINDAKİ TUTUMU VE TÜRK BASININA YANSIMALARI (TURKEY’S ATTITUDE DURING THE SEREBRENITZA GENOCIDE AND ITS REFLECTIONS IN THE TURKISH PRESS)
Doç. Dr. Nurhan AYDIN (Kafkas Üniversitesi) - Yüksek Lisans Öğrencisi Cansu BARAKÇIN (Kafkas Üniversitesi)	BALKANLAR’DA ETNİK TEMİZLİK ÇALIŞMALARI: İNSANLIĞIN KARA LEKESİ SOYKIRIM (ETHNIC CLEANING WORKS IN THE BALKANS: HUMANITY’S BLACK SPOT GENOCIDE)
Assoc. Prof. Dr. Ömer Lütfi TAŞÇIOĞLU (Guest lecturer at Ufuk University)	ABUSING THE NOTION OF GENOCIDE
Doctorate Student İlknur KOÇ (Van Yüzüncü Yıl University)	KHOJALY GENOCIDE IN TERMS OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS
Dr Günseli GÜMÜŞEL (Atılım University)	KHOJALY GENOCIDE (AZERBAIJAN-1992) WITH OFFICIAL DOCUMENTS AND FACTS
Doç. Dr. Güray ALPAR (General, Institute of Strategic Thinking, Ankara)	BİR KÖTÜLÜK SİMGESİ OLARAK SOYKIRIM VE KÖKENİ (GENOCIDE AS A SYMBOL OF EVIL AND ITS ORIGIN)

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

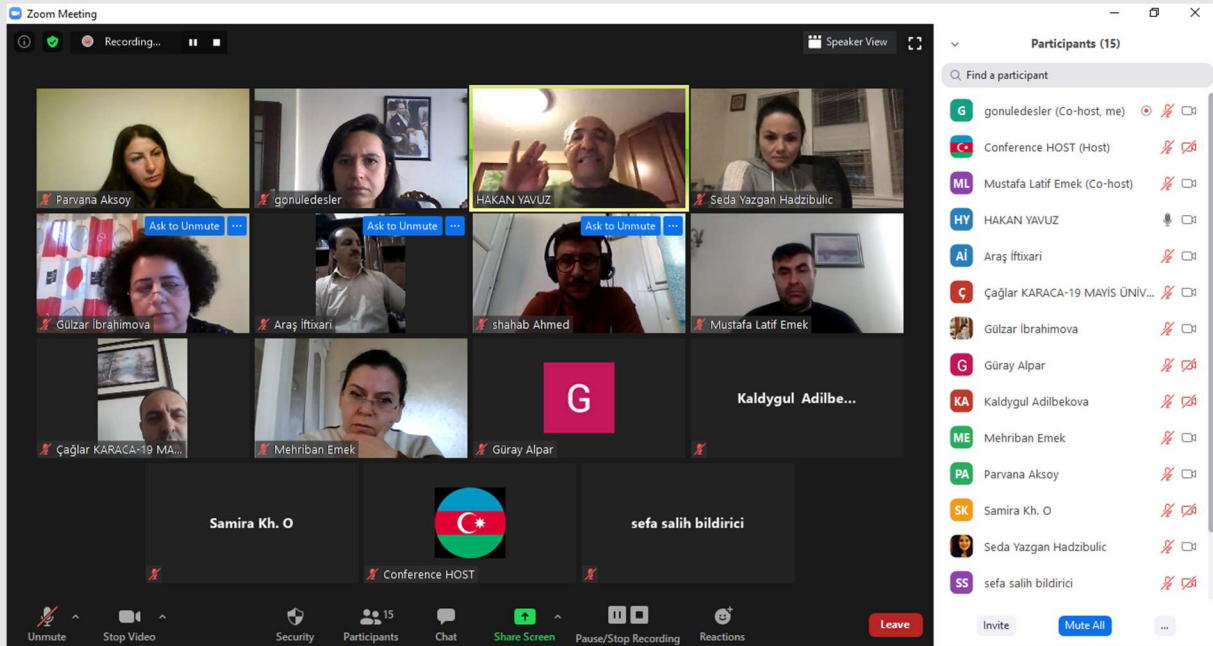
PANEL: 4
Zoom ID: 894 6736 0836
Password: 112020
21.11.2020
Azerbaijan's Time: 18:00
MODERATOR – Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

⇒ <u>Author</u>	⇒ <u>Presentation Title</u>
Araş Hüseyin oğlu İftixari (Azərbaycan MEA-nın Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi)	Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə ermənilərin törətdiyi cinayətlərinin əksi (İran tarixşünaslığında) (REFLECTION OF CRIMES COMMITTED BY ARMENIANS DURING THE ARMENIAN-AZERBAIJANI NAGORNO- KARABAKH CONFLICT (IN IRANIAN HISTORIOGRAPHY))
Lalə Qasımova (Bədəlbəyli) (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında İdarəçilik Akademiyasının “Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrasının doktorantı)	MÜASİR AZƏRBAYCANDA DİNİ KONFESSİONAL SİYASƏT (THE POLICY OF RELIGIOUS CONFESSIONS IN MODERN AZERBAIJAN)
Assistant Professor Dr. Ural AKÜZÜM (Istanbul Gedik University)	FROM KHOJALY TO TODAY: A REFLECTION ON THE LEGAL ROOTS AND VIABLE SOLUTIONS REGARDING NAGORNO-KARABAKH CONFLICT
Qənimətli Elsevər	Qırmızı Terror-Azərbaycan Türklərinə Qarşı Soyqırım (GENOCIDE AGAINST THE RED TERROR- AZERBAIJANI TURKS)
RÜFƏT LƏTİF OĞLU HÜSEYNZADƏ (Pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar Müəllim)	HÜSEYN CAVİD ŞEİRLƏRİNDƏ VƏTƏN SEVGİSİ VƏ ERMƏNİ MƏZALİMİNƏ NİFRƏT (LOVE OF THE COUNTRY AND HATRED OF ARMENIAN OPPRESSION IN HUSSEIN JAVID'S POEMS)
Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA (Bakı Avrasiya Universiteti)	TÜRKÜN GÜCÜ (TURKISH POWER)

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

Allahverdiyev Ələvsət Vilayət oğlu (Bakı Avrasiya Universiteti)	Qloballaşma şəraitində soyqırımı probleminin aktuallığı və onu digər cinayətlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlər (THE URGENCY OF THE GENOCIDE PROBLEM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND ITS DISTINGUISHING FEATURES FROM OTHER CRIMES)
--	---

PHOTO GALLERY

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

Zoom Meeting You are viewing shahab Ahmed's screen View Options

Participants (13)

Find a participant

- gonuledesler (Co-host, me)
- Conference HOST (Host)
- shahab Ahmed
- Mustafa Latif Emek (Co-host)
- Araş İftixari
- Çağlar KARACA-19 MAYIS ÜNİVE...
- Gülzar İbrahimova
- Güray Alpar
- HAKAN YAVUZ
- Kaldyul Adilbekova
- Mehriban Emek
- Samira Kh. O
- sefa salih bildirici

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave

Extermination of the Yazidis in Iraq

Please unmute this

Zoom Meeting Speaker View

Participants (13)

Find a participant

- gonuledesler (Co-host, me)
- Conference HOST (Host)
- Mustafa Latif Emek (Co-host)
- Dr.Manotar Tampubolon
- Araş İftixari
- Çağlar KARACA-19 MAYIS ÜNİVE...
- Gülzar İbrahimova
- Güray Alpar
- Mehriban Emek
- Samira Kh. O
- sefa salih bildirici
- VELIZADE FIDAN RUHULLA_V.F.R

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave

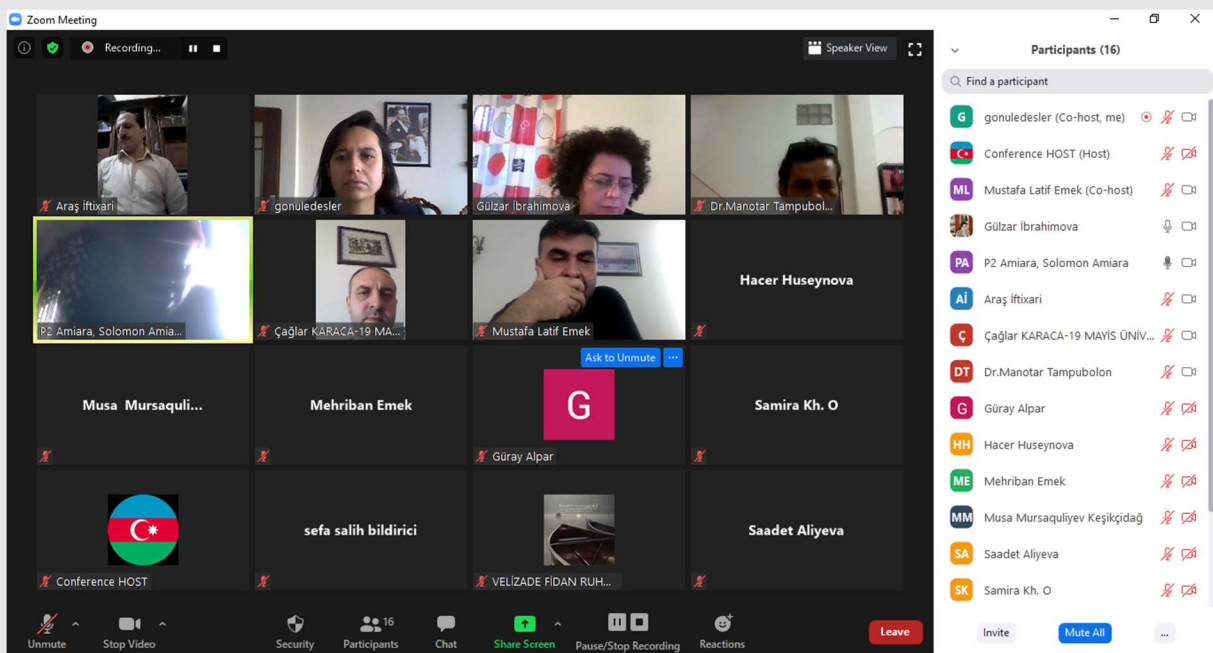
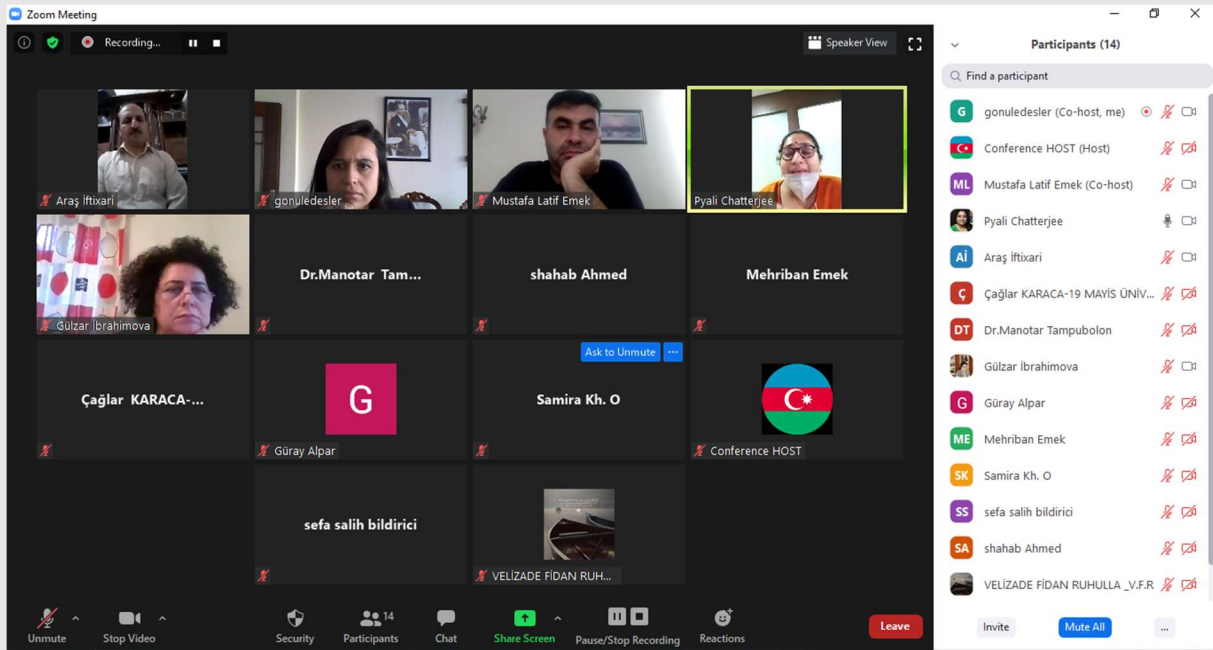
shahab Ahmed Mehriban Emek Çağlar KARACA...

Dr.Manotar Tampubolon

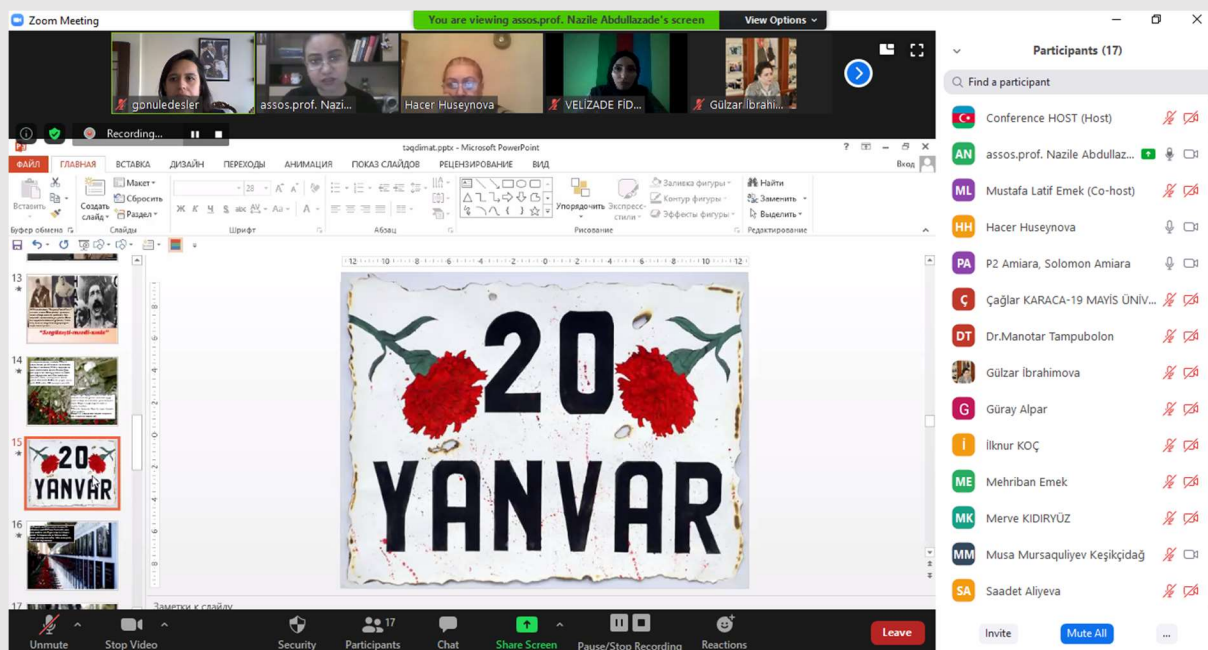
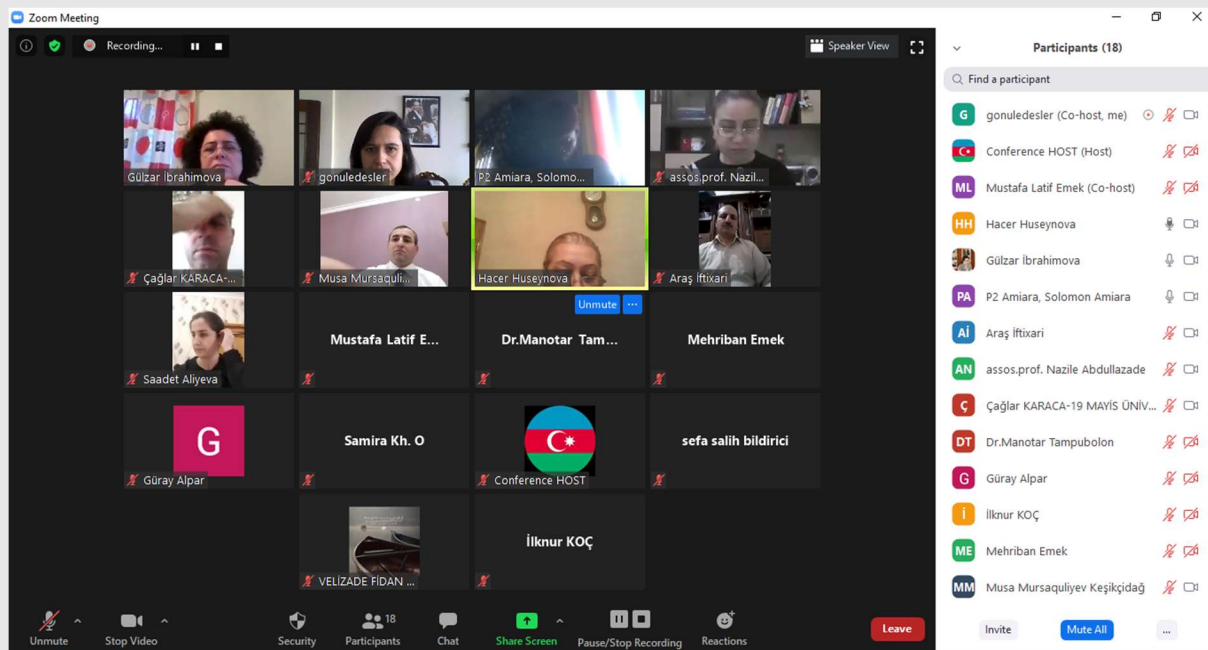
Güray Alpar Samira Kh. O Conference HOST

VELIZADE FIDAN RUH...

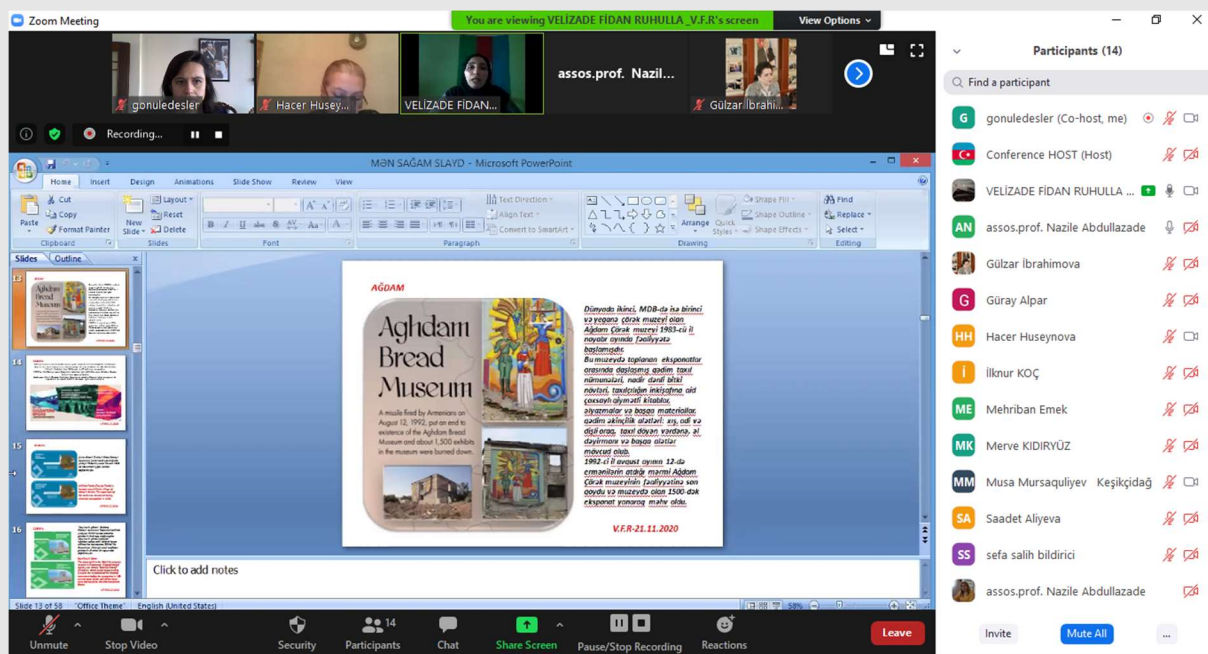
WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

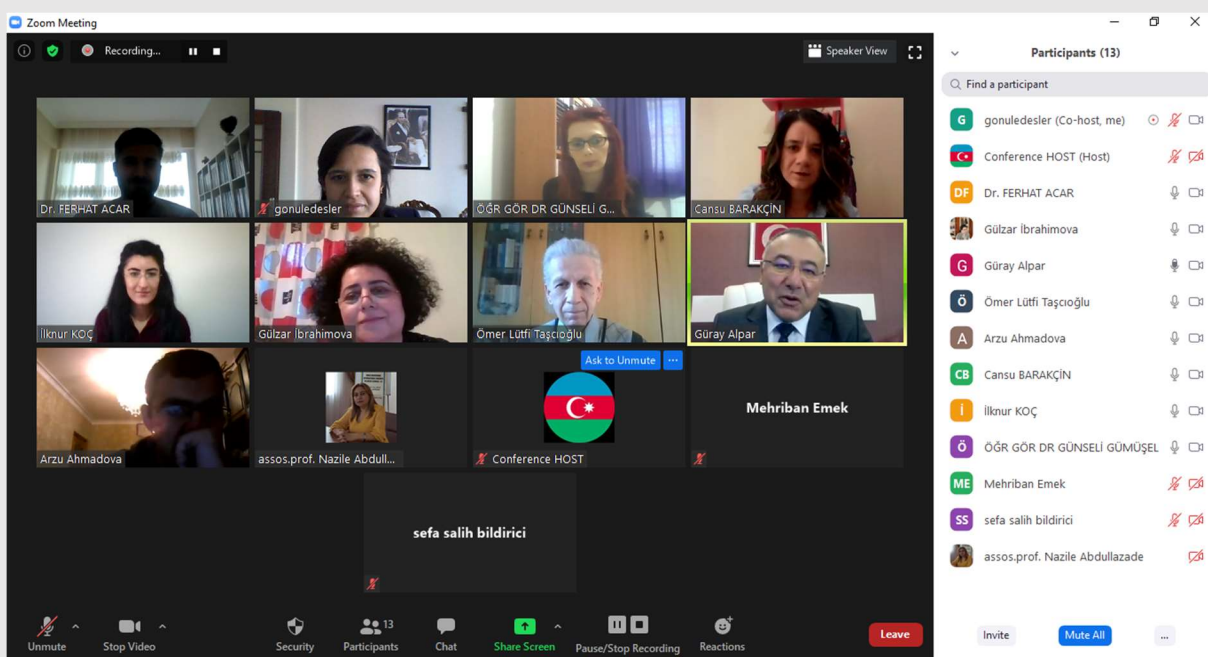
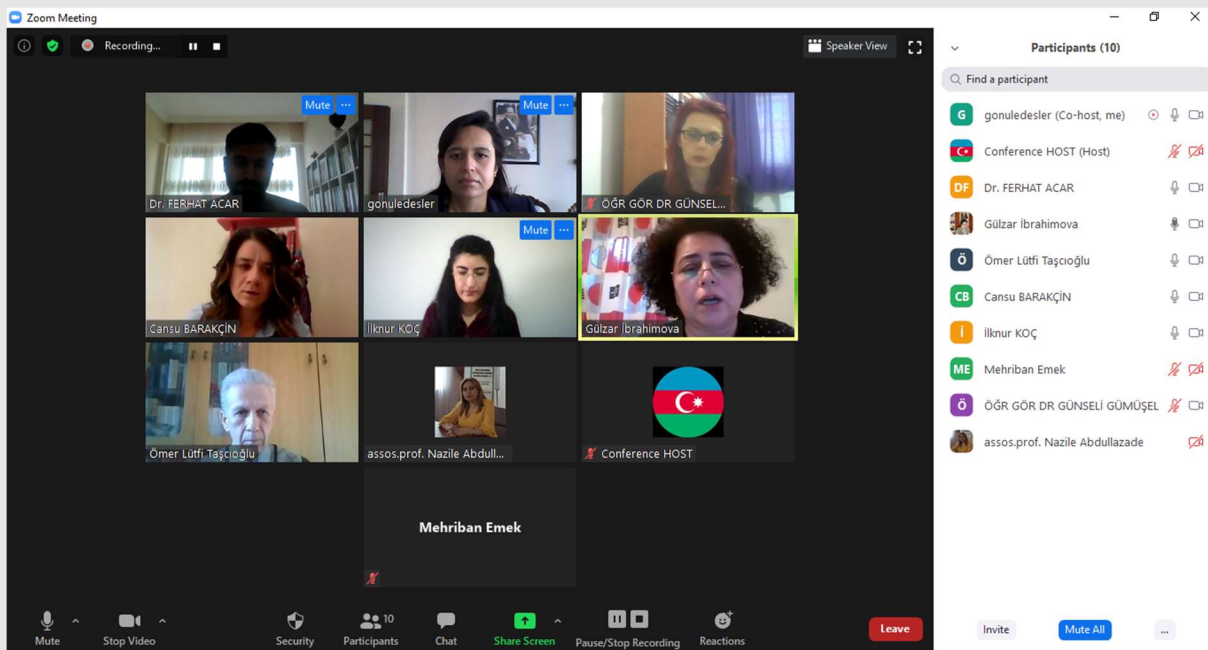
WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

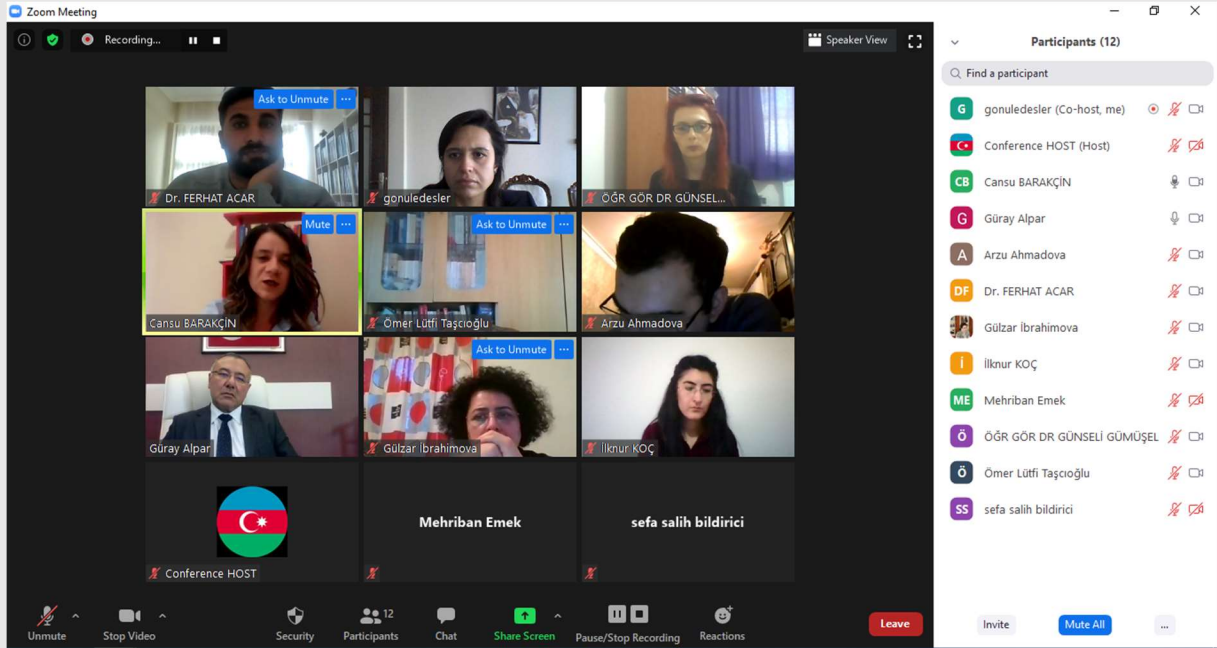
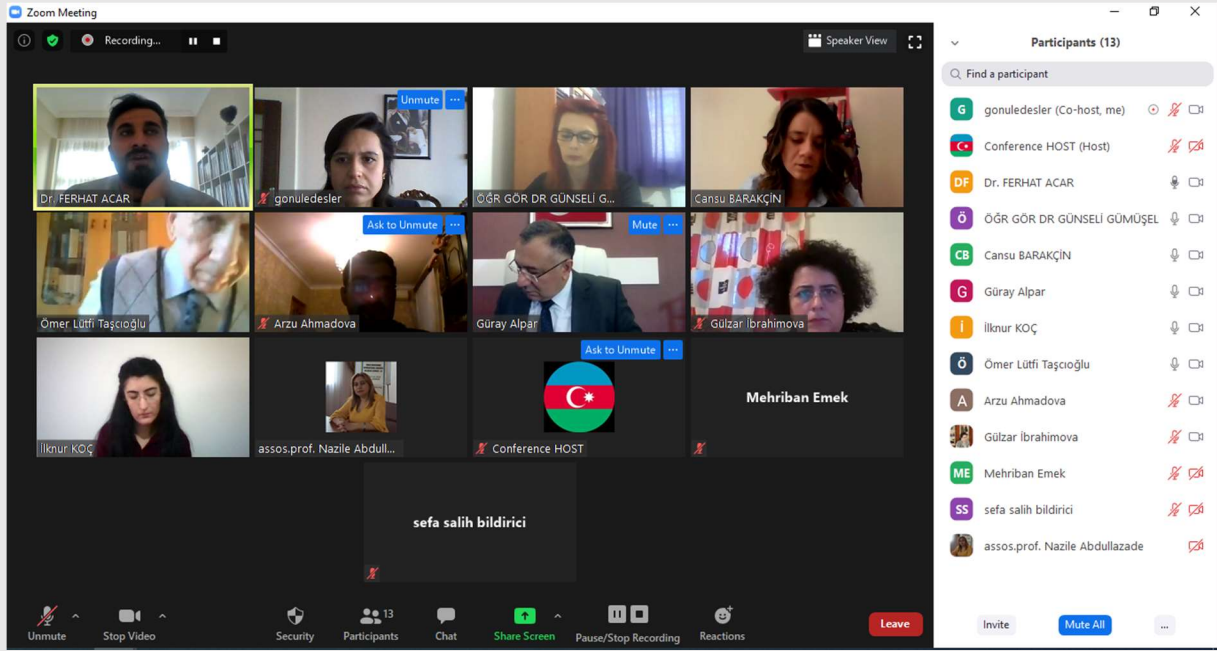
WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

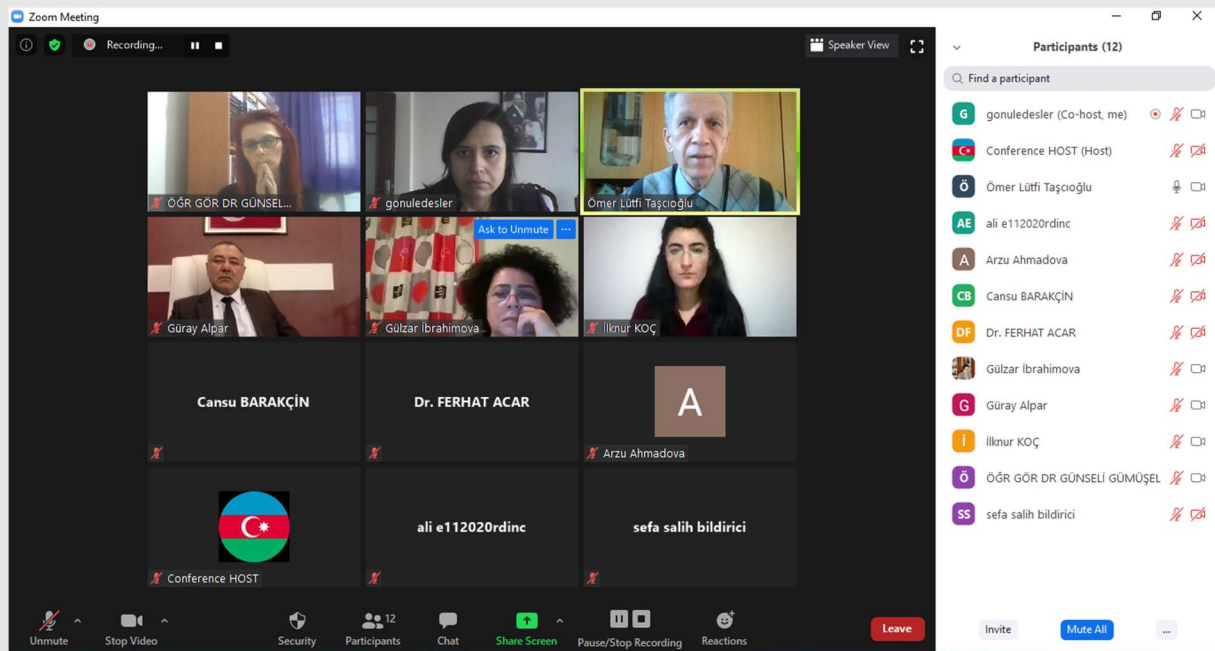
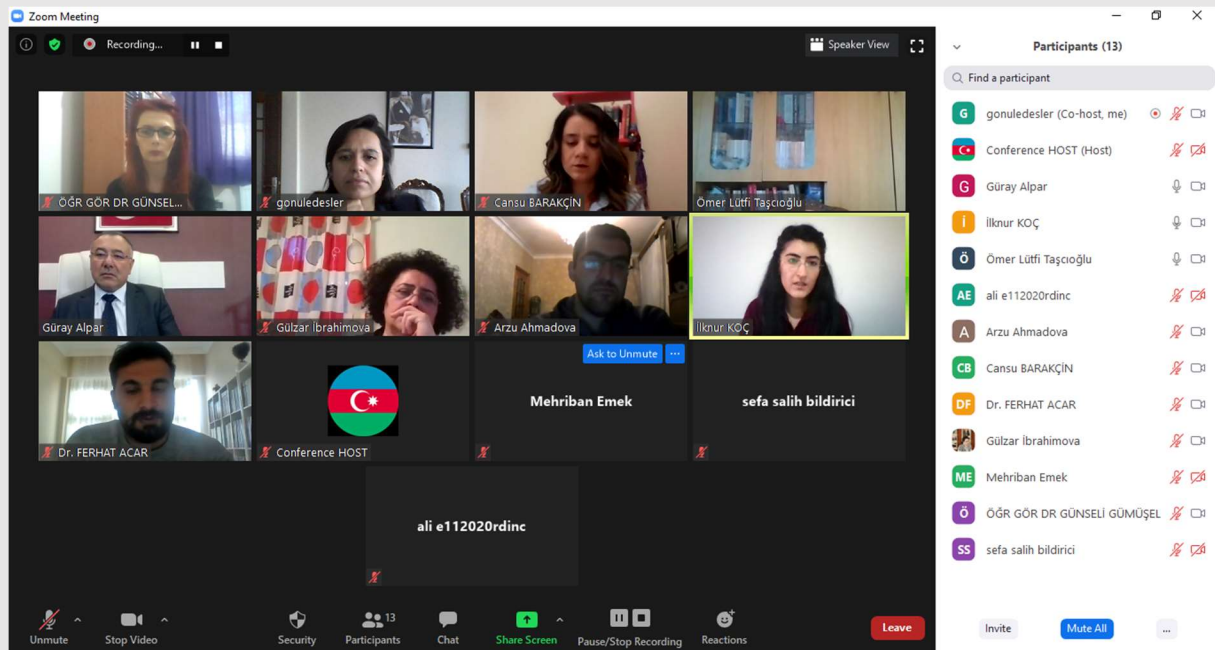
WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

Zoom Meeting

You are viewing ÖĞR GÖR DR GÜNSELİ GÜMÜŞELİ's screen

View Options

Participants (14)

Find a participant

- gonuledesler (Co-host, me)
- Conference HOST (Host)
- ÖĞR GÖR DR GÜNSELİ GÜ...
- Dr. FERHAT ACAR
- Gülzar İbrahimova
- Ömer Lütfi Taşcıoğlu
- Güray Alpar
- ali e112020rdinc
- Arzu Ahmadova
- Cansu BARAKÇIN
- Galaxy J7
- İlknur KOÇ
- Lala Gasimova (Badalbeyli)
- Rufat

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave

UNUTMAYAQ!
XOÇALI SOYQIRIMI 26.02.1992

QƏTLƏ YETİRİLƏNLƏR
613 nəfər
63 uşaq | 106 qadın | 70 yaşlı

YARALANANLAR
487 nəfər
o cümlədən 76 uşaq

ĞİROV DÜŞƏNLƏR
1275 nəfər

Xocalı soyqırımı - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən keçmiş SSB-nin 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini işğal edərkən, etnik azərbaycanlılara qarşı baş vermiş soyqırımıdır.

İTKİN DÜŞƏNLƏR
150 nəfər
8 AİLƏ
TAMAMILƏ MƏHV EDİLİB

25 UŞAQ
hər iki valideynini itirib

130 UŞAQ
bir valideynini itirib

HƏR SEY QARABAĞ ÜÇÜN
Virtual kampaniya

İSTİQAL QARABAĞ
INFORMASIYA MƏDƏNİYYƏTİ
TEKNOLOGİYALARI MƏRKƏZİ

Zoom Meeting

Recording...

Speaker View

Participants (9)

Find a participant

- gonuledesler (Co-host, me)
- Conference HOST (Host)
- Gülzar İbrahimova
- Rufat
- Arzu Ahmadova
- Galaxy J7
- Lala Gasimova (Badalbeyli)
- Ömer Lütfi Taşcıoğlu
- sefa salih bildirici

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave

Omer Lütfi Taşcıoğlu

gonuledesler

Gülzar İbrahimova

Rufat

Galaxy J7

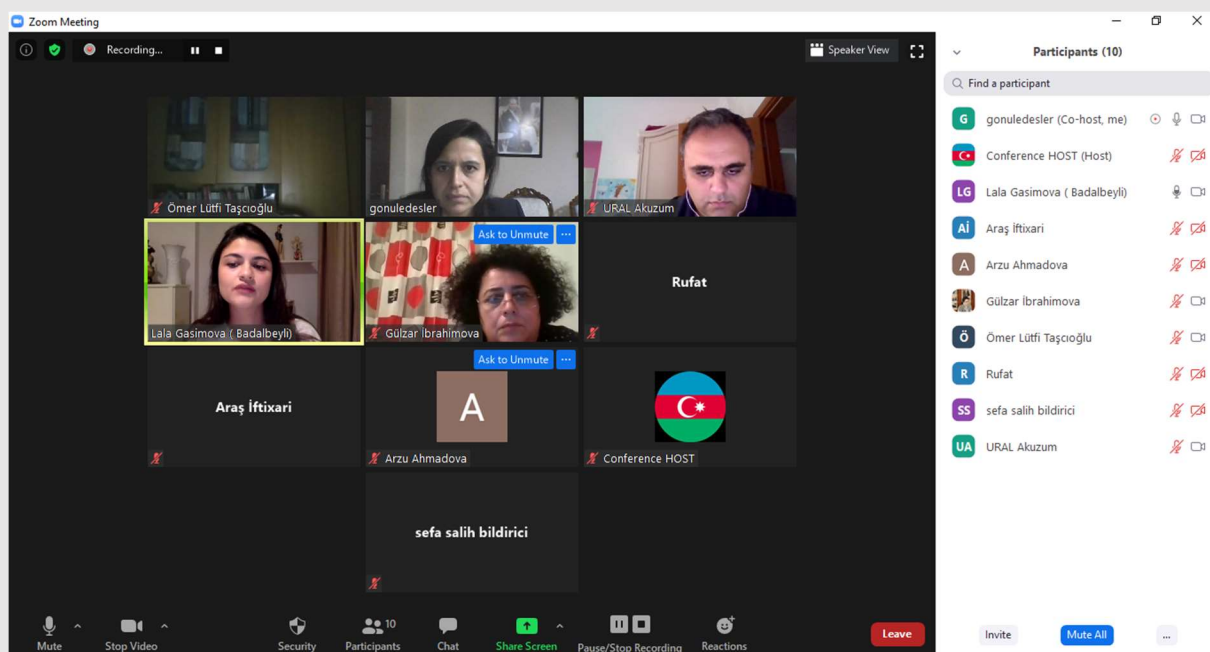
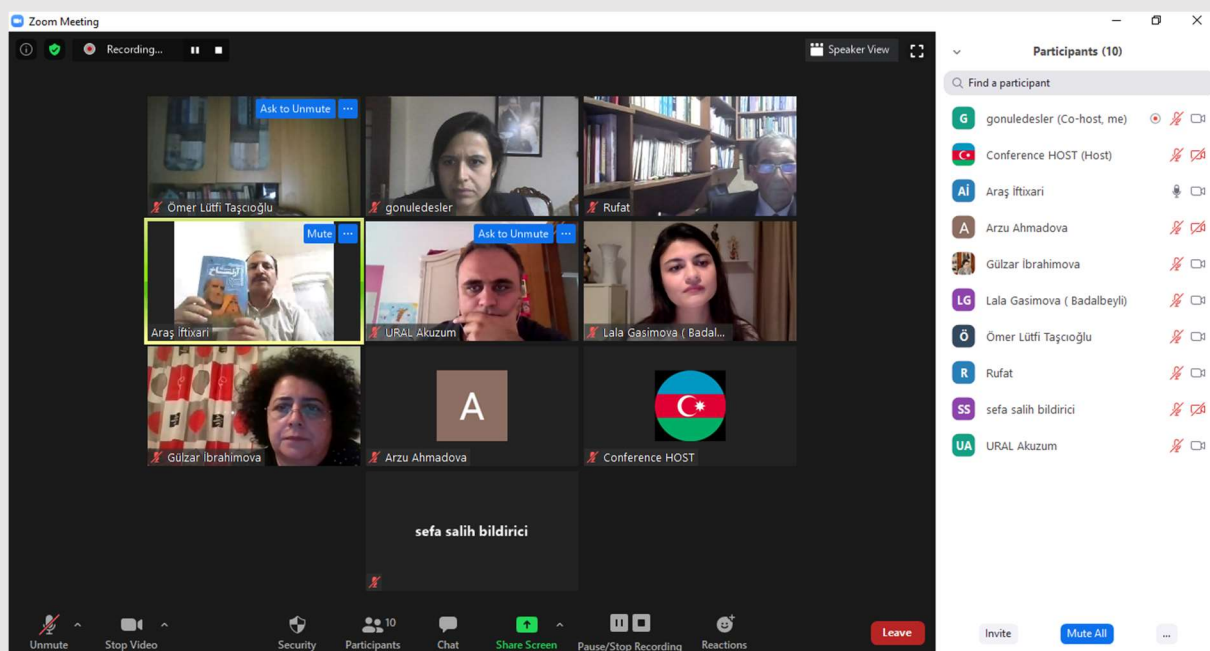
Arzu Ahmadova

Lala Gasimova (...)

sefa salih bildirici

Conference HOST

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

Zoom Meeting

Recording...

Participants (9)

Find a participant

gonuledesler (Co-host, me)

Conference HOST (Host)

URAL Akuzum

Gulzar Ibrahimova

Araş İftixari

Arzu Ahmadova

Lala Gasimova (Badalbeyli)

Ömer Lütfi Taşcıoğlu

Rufat

FROM KHOJALY TO TODAY: A REFLECTION ON THE LEGAL ROOTS AND VIABLE SOLUTIONS REGARDING NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

ASSISTANT PROFESSOR DR. H. URAL AKÜZÜM

ISTANBUL GEDİK UNIVERSITY

TC Istanbul Gedik Üniversitesi
2010
Istanbul Gedik University

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave Invite Mute All

Zoom Meeting

Recording...

Speaker View

Participants (8)

Find a participant

gonuledesler (Co-host, me)

Conference HOST (Host)

Qanimatli Elsevar

Araş İftixari

Lala Gasimova (Badalbeyli)

Ömer Lütfi Taşcıoğlu

Rufat

URAL Akuzum

Rufat

Conference HOST

Unmute Stop Video Security Participants Chat Share Screen Pause/Stop Recording Reactions Leave Invite Mute All

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
THE BOOK OF FULL TEXT
November 20-22, 2020 / BAKU
www.genocideconference.org

CONTENTS

➤ Author	➤ Presentation Title	➤ No
Amiara, Solomon AMIARA - Ozioma Victoria UCHIME - Nwobi Obiora ISAAC	FROM FRIENDSHIP TO FOES: THE HISTORY OF IGBO POGROM AND THE STATE OF NATION IN THE 21ST CENTURY INTERTRIBAL RELATIONSHIPS IN NIGERIA	1-7
Goyarchin ABIDGIZI	DELAYED RESPONSE TO VICTOR HUGO	8-12
Həcər HUSEYNOVA	GLOBAL CRIME: GENOCIDE IN AZERBAIJAN	13-18
Nazilə Abdullazadə	AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ERMƏNİ TƏCAVÜZÜNÜN BƏDİİ TƏSVİRİ (LITERARY DESCRIPTION OF ARMENIAN AGGRESSION IN AZERBAIJANI LITERATURE)	19-31
Vəlizadə Fidan Ruhulla qızı	“Mən Sağam!” əsir qalmış abidələrin izində...(Ermənistanın Azərbaycana hücumu nəticəsində əsir düşmüş abidələrin sonrakı taleyi) ("I'M ALIVE!" IN THE FOOTSTEPS OF CAPTURED MONUMENTS...(FURTHER FATE OF MONUMENTS CAPTURED AS A RESULT OF ARMENIA'S ATTACK ON AZERBAIJAN)	32-40
Nurhan AYDIN - Ferhat ACAR	TÜRKİYE'NİN SREBRENİTSA SOYKIRIMI SİRASINDAKİ TUTUMU VE TÜRK BASININA YANSIMALARI (TURKEY'S ATTITUDE DURING THE SEREBRENITZA GENOCIDE AND ITS REFLECTIONS IN THE TURKISH PRESS)	41-54

Nurhan AYDIN - Cansu BARAKÇIN	BALKANLAR'DA ETNİK TEMİZLİK ÇALIŞMALARI: İNSANLIĞIN KARA LEKESİ SOYKIRIM (ETHNIC CLEANING WORKS IN THE BALKANS: HUMANITY'S BLACK SPOT GENOCIDE)	55-63
Ömer Lütfi TAŞÇIOĞLU	ABUSING THE NOTION OF GENOCIDE	64-70
İlknur KOÇ	KHOJALY GENOCIDE IN TERMS OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS	71-84
Güray ALPAR	BİR KÖTÜLÜK SİMGESİ OLARAK SOYKIRIM VE KÖKENİ (GENOCIDE AS A SYMBOL OF EVIL AND ITS ORIGIN)	85-88
Araş Hüseyin oğlu İftixari	Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə ermənilərin törətdiyi cinayətlərinin əksi (İran tarixşünaslığında) (REFLECTION OF CRIMES COMMITTED BY ARMENIANS DURING THE ARMENIAN- AZERBAIJANI NAGORNO-KARABAKH CONFLICT (IN IRANIAN HISTORIOGRAPHY))	89-101
Lalə Qasımova (Bədəlbəyli)	MÜASİR AZƏRBAYCANDA DİNİ KONFESSIONAL SİYASƏT (THE POLICY OF RELIGIOUS CONFESSIONS IN MODERN AZERBAIJAN)	102-106
Ural AKÜZÜM	FROM KHOJALY TO TODAY: A REFLECTION ON THE LEGAL ROOTS AND VIABLE SOLUTIONS REGARDING NAGORNO-KARABAKH CONFLICT	107-114
Qənimətli Elsevər	Qırmızı Terror-Azərbaycan Türklərinə Qarşı Soyqırım (GENOCIDE AGAINST THE RED TERROR- AZERBAIJANI TURKS)	115-124

RÜFƏT LƏTİF OĞLU HÜSEYNZADƏ	HÜSEYN CAVİD ŞEİRLƏRİNDƏ VƏTƏN SEVGİSİ VƏ ERMƏNİ MƏZALİMİNƏ NİFRƏT (LOVE OF THE COUNTRY AND HATRED OF ARMENIAN OPPRESSION IN HUSSEIN JAVID'S POEMS)	125-130
---	--	-----------------------

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

**FROM FRIENDSHIP TO FOES: THE HISTORY OF IGBO POGROM AND THE
STATE OF NATION IN THE 21ST CENTURY INTERTRIBAL RELATIONSHIPS IN
NIGERIA**

Amiara, Solomon Amiara

Department of History and International Relations, Ebonyi State University

Ozioma Victoria Uchime

Department of History and International Studies Chukwuma Odumegwu Ojukwu University

Nwobi Obiora Isaac

Department of History and International Relations, Ebonyi State University

ABSTRACT

The 21st Century Nigerian nation is a product of ethnic skirmishes. The country has come under the grip of festering crises that range from the agitations for self governance, insecurity, corruption, bad governance, discrimination and marginalization. A multiethnic country of about 250 nationalities was officially birthed on 1st October, 1960, and mid way from 1962, certain political developments began to hunt her national unity. The developments which included the alleged Igbo political domination, population census and election crises culminated in the January 1, 1966 military coup d'état. The coup was ostensibly dubbed Igbo coup with a counter coup of July 15, 1966 targeted at Igbo military officers and civilian population in the Northern region. The counter coup marked the beginning of Igbo pogrom in Nigeria which later dovetailed to Nigeria-Biafra war of 1967-1970. This study x-rays the historic changes that occurred within these Nigerian political developments and suggests that the 1966 Igbo pogrom was a product of political envy and hatred. It argues that of all the ethnicities of Nigeria, the Igbo were the most patriotic. It found that this envy and hatred began to manifest immediately other tribes became suspicious of Igbo leadership and economic ingenuities. It concluded that the factors of 1966 Igbo pogrom that led to the Nigeria-Biafra war consequent upon the latter resilient to affect changes in the Nigerian political system are still visible today. Our methodology is thematic, historical and analytical while data would be derived from secondary sources.

Key words: Friendship, Foes, Pogrom, Nation, Relationships

Introduction

The Igbo problem in what later became independent Nigeria began with the 1914 amalgamation of the Northern and Southern protectorates. This amalgamation began with the annexation of Lagos in 1861 in which Lagos was made a crown colony. However, prior to the annexation of Lagos and subsequently the 1914 amalgamation, there were independent socio-economic and political activities carried out by each of the ethnic groups that made up Nigeria. P. O. Kums notes that until the existence of the geographical area named Nigeria in 1914, the territory possessed a number of centralized and decentralized political units that evolved complex systems of government quite independent of one another.¹ Therefore, it will be of note to say that the British were however, aware that each of these political units they coercively brought together was first independent who conducted their day to day activities without external interference. To that extent, Kums further notes that the decision to

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

amalgamate the Southern and Northern political units of what is now Nigeria into one unit was taken between 1912 and 1914.² By this, the amalgamation would be seen as a political machination for exploitation rather than as a process of independence. This explains why Nigerians have continued to address themselves as Hausa-Fulani, Igbo, Yoruba, Tiv, Effik to mention but a few in matters of public importance. The consequences of this is located on the British creation of North-South divide hence Danmaraya Ibrahim emphasizes that the story of Nigeria could be traced to the British attack on Lagos in 1851.³ The attack culminated to the 1861 conquest of Lagos and from that point on, other parts of what is today Nigeria began to be brought gradually under British colonial influence. Indeed, the amalgamation of 1914 is no doubt an aspect of modern Nigeria. Hence Y.B. Usman maintains that:

The prominence given to what happened in 1914 as the amalgamation arose out of the politics of the British colonial machinery...in order to psychologically and politically obstruct the emergence of a pan Nigerian movement for independence by deepening and emphasizing that the...basic division of Nigeria is between the "North" and the "South". The recognition that, in fact, this "South" was produced as a colonial entity by series of amalgamations and is by no means uniform and distinct from the "North", would undermine this conscious exercise of obstructing the gradual manifestation of a broad Nigerian anti-colonial movement.⁴

Therefore, one of the destructive outcomes of the amalgamation was the British introduction of distinct administrative systems among the amalgamating ethnic groups of Hausa-Fulani, Igbo and Yoruba. Since then, Nigerians only see themselves as one when in abroad meeting with Senegalese, Ghanaians, Americans and the rest of others. Amiara, Uchime and Nwobi suggest that Nigeria as a conglomeration of multiple ethnicities was borne out of the British imperialism for appropriating oversea territory. This oversea territory was to serve the British interest hence, they amalgamated two different people with distinct socio-cultural backgrounds to give them the latitude needed to establish administrative unit in what later became Nigeria.⁵ Through this amalgamation, the British introduced the policy of 'divide and rule' that was permitted by the structure of administrative system prevalent to those ethnic groups. Thus, the British found the Northern centralized political system more accommodative, favourable and ruled them through the Queen's proclamations while the South with their decentralized political system and partially centralized like the case of the Yoruba were ruled in accordance with the British laws. While some colonial governors made efforts to unite the amalgamating people, others deepened the division by regionalizing the country to the extent that each ethnic group became wary of one another. For instance, it is instructive to note that one of the demerits of Clifford constitution was that it encouraged tribalism and ethnicism through the British policy of divide and rule which hitherto characterized the post independent Nigerian politics, while the Richards's constitution also regionalized Nigeria's legislative system. Aside this, there were unity of purpose that characterized Nigeria's independent struggle. That unity was to seek the liberation of Nigeria hence the evolution of Nigeria's nationalism. Despite this resilience, there were several ethnic issues that were put aside for the purpose of this unity. One of such issues was the accommodation of regional interests as well as religio-cultural diversity. By this, Amiara et'al further maintain that the Nigeria's nationalists were on their own more pragmatic and interested in liberation than the aftermath of the country to be created thereafter.⁶ To that extent, they first sought for liberation while putting behind issues of ethnic considerations as factors of later politics. These factors later resulted to Igbo genocide in the post independent Nigerian politics.

The Igbo in Nigerian Politics

The Igbo are one of the most populous nations within the Nigerian federation. They are found in the Southeastern Nigeria with a sparse population existing in Delta and River States. The people are predominantly agriculturalists, its major occupation is farming and trade hence, Gloria Chukwu cited Adiele Afigbo maintains that the Igbo economic historiography focused on three anchors of the people's

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

economic system, namely agriculture, manufacturing and trade.⁷ According to A. E. Afigbo, the Igbo like their Edo, Igala, Ibibio and the Yoruba neighbors, are example of successful adaption to the tropical rain forest environment of West Africa. He further stated that their economic system and its history are studied under three major heads; agriculture, trade and manufacture. Each of these main provinces of economic activity played an important part in the survival of the Igbo as a group and in determining the character and quality of their culture, even of their religion and cosmology.⁸ Of these economic activities, trade played significant role in promoting Igbo economic life with the rest of the world. Afigbo also stresses that although subsidiary to agriculture, trade was nonetheless an important aspect of Igbo economic activity. Just as Chukwu is believed to have instituted agriculture, so is he believed to have institutionalized trade and marketing, by creating Igbo market days, naming them after four heavenly fishmongers each of whom went round Igboland establishing markets bearing his name.⁸ It is against this background that the Igbo contact with other ethnic groups especially in the Northern region is appreciated.

Indeed, apart from the Igbo businesses, there are other issues such as the Igbo patriotism and character that contributed to building Nigerian state. Of all the tribes in Nigeria, the Igbo were the most patriotic during and after the struggle for the independence of Nigeria. The Igbo nationalists demonstrated that Nigeria was first, a national homeland that preceded their ethnic considerations. They occupied the fore front of the Nigerian nationalism and worked with their southern brothers to chart a new course for the liberation of Nigeria during the independent struggle. The emergence of Nnamdi Azikiwe in the league of nationalist movement constituted a source of envy to other nationalists particularly to Chief Obafemi Awolowo and his Yoruba brothers. Godwin Onuoha maintains that it could be argued that the aggressive rise of the Igbo in the 1930s and 1940s colonial Nigeria constituted a threat to the Yoruba because, Zik the main leader of the Igbo had his base and business in Lagos, a Yoruba city.⁹ This envy led to the formation of political parties based on regional consideration between the North and West in the late colonial era, and by 1950s two political parties dominated the Western Nigeria-the Action Group and National Council for Nigeria and Cameroon. Thus, the result of 1951 Western elections saw Zik winning for House of Representatives but because the constitution allowed the electoral college to choose members of the national legislature, an Action Group majority prevented Zik from going to the House of Representatives simply because Azikiwe has assumed the major opposition to the government of Obafemi Awolowo in the Western Region's House of Assembly. Therefore, the 1951 Western election crisis culminated into the post independence population census and general election crises of 1962/3 respectively.

Brief Political Development in Nigeria

In 1963, Nigeria became a republic with the creation of additional region called Mid West in the Western region. Instead of creating regions in the East or the North where the agitations for more regions were very intense, the Tafawa Balewa ruling government decided to punish the Action Group political party under the control of Chief Obafemi Awolowo who was the leader of opposition in the federal parliament. Within this period, the Action Group was already in crisis as it split into two factions. One of the factions was led by Chief Awo and the other led by Chief S. L. Akintola. Akintola who was accused of anti-party activity was expelled and removed as the premier of Western region. However, he formed a new political party called Nigeria National Democratic Party. The NNDP later merged with the ruling Northern Peoples Congress (NPC) to form Nigerian National Alliance (NNA). In that way the NCNC which at that time was perceived as Igbo party teamed up with AG to form United Progressive Grand Alliance (UPGA) with Dr M. I. Okpara, the Eastern premier as its leader. The Western election crisis led to the arrest, trial and conviction of Chief Obafemi Awolowo and some of his party followers for treasonable felony.

However, the 1964 political crisis precipitated an argument by political parties that the parliamentary election that initially slated for 30th December 1964 but later boycotted till 18th March 1965 was marred

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

by irregularities, lack of free, fair and credible election in Northern and Western regions. By this, the UPGA urged its leadership, the president of Nigeria, Dr Nnamdi Azikiwe not to invite the leader of NNA who won the majority of seats in the elections to form new government. In 1965, a peace accord was struck among the political parties after a broad based national government was formed by the prime minister. More so, as Awo got released from the prison, Akintola and his group who felt that Akintola would not be voted out of the Western region got infuriated to the extent that there was widespread of violence that led to the killings, maiming and arson of political opponents in the country. K. I. Nwokike maintains that the January 1, 1966 first military coup d'état was the immediate consequences of the political development in Nigeria.¹⁰

1966 Military and Beginning of Igbo Problems

The 1966 Nigerian military coup which began on January 15 was perceived as Igbo coup. The coup which took the lives of 22 military officers was staged by young Nigerian military officers mainly of Igbo extraction and led by Majors Chukwuemeka Kaduna Nzeogwu and Emmanuel Ifeajuna. The coup was carried in the cities of Kaduna, Ibadan and Lagos while blockading the Niger and Benue River within a two-day span of time before the coup plotters were subdued. In Enugu where Francis Akanu Ibiam and M. I. Okpara were selected for assassination, the coup was unsuccessful while in the North, the coup plotters had successfully executed the premier of the North Alhaji Abubakar Tafawa Balewa, Ahmadu Bello, Samuel Ladoke Akintola; the premier of the West, Festus Okotie-Eboh; the Finance Minister, Ahmed Ben Musa, Hafsat Bello, Mrs Latifat Ademulegun, Zarumi Sardauna and Ahmed Pategi.¹¹ As the coup plotters were subdued, the General Officer Commanding the Nigerian Army, Johnson Aguiyi-Ironsi was compelled to take control of the government which inadvertently put the Nigeria's democracy on hold.¹² In other words, his ascendancy to power was deemed a conspiracy by the coup plotters who were mainly Igbo officers to pave way for General Aguiyi-Ironsi to be Head of State in Nigeria.

Similarly, Ironsi's unification agenda was wrongly perceived as Igbo attempt to dominate Nigerian polity and on July 20, 1966, the Northern members of Nigerian army trailed the major streets in the North killing innocent Igbo soldiers and civilians thus, culminating to Igbo pogrom.

The Igbo Pogrom and Genocide

The Igbo genocide was a factor of the 1966 military coup. One factor that led to the hostility of the Southern Nigerians and the Igbo in particular was the attempt by the Aguiyi Ironsi regime to abolish regionalization in favour of the unitary system of government. This attempt was regarded as a plot to establish Igbo domination in the federation. On 24 May 1966, Ironsi issued a unitary decree, which led to an explosion of attacks against the Igbo in Northern Nigeria on 29 May 1966. The Ironsi regime was perceived to have been favouring Southern Nigerians in the appointment to key positions in government thereby heightening the interethnic rivalries. Against this background, the Northerners launched a summary attack against the Igbo and other people of the Southern Nigeria who are residents in the North. Between 8,000 and 30,000 Igbo and easterners were said to have been killed while about 1 million Igbo people fled the Northern region to the East, thus heralding the declaration of the republic of Biafra. With the Nigerian government's attempt to maintain the cooperate existence and unity of the country consequent upon the Bifrans' resilient to break away from the country, the federal forces at 5.00 am, on 6 July 1967, crossed the start line into Biafra, thus heralding the commencement of the civil war.

By this, S. A. Amiara maintains that the 1966 Igbo pogrom was a series of massacres committed against the Igbo people and other people of southern Nigerian origin living in the north. The massacre occurred at several times with the incident of May 29, 1966 up to September 29 the same year appearing the worst experience.¹³ The genocide took place in the context of military coup d'état and in the prelude to Nigeria-Biafra war in which the perceived lack of Igbo humility was identified as one of the factors that sparked the pogrom and onslaught that resulted to the hostility towards the Igbo. In fact, it is instructive

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

to note that the immediate precursor to the massacre was the January 1966 coup d'état organized by young Igbo officers consequent upon the awareness that four out of the five Majors that executed the coup were Igbo. The coup was interpreted as an Igbo coup as no Igbo political leader or military officer was killed. Against this background an Igbo General was called to immediately take-over government and on July 29, a counter-coup that killed 240 southerners out of which three quarters were Igbo men including Ironsi, the then military head of state. However, C. Achebe puts their number at thirty thousand civilian men, women and children. According to him, six months after the January 1966 coup, the Northern officers carried out a revenge coup in which they killed Igbo officers and men in large numbers.¹⁴ N. Charles contends that as a reappraisal to January 1966 Igbo coup, the July 1966 counter-coup was organized by the Northern officers against the Southerners.¹⁵ This incident, heightened the ethnic rivalry that showcased Nigeria was on the edge of a precipice. The massacre of Igbo people living in the north impacted negatively on our national cohesion, integration and cooperation hence, Achebe further stresses that the Northerners unleashed waves of brutal massacre that Colin Legum of Observers (UK) was the first to describe as a pogrom. In fact, the massacre was surprisingly implemented by the government-the army, the police-the very people who were there to protect life and property.

Summary and chronology of Igbo genocide in Nigeria:

1. June 22, 1945, there were hundreds of Igbo murdered by the Hausa-Fulani in Jos with tens of thousands pounds sterling worth of their property either looted or destroyed. In 1953, another waves of Igbo genocide occurred in Kano without any panel of inquiry constituted to determine the causes of the killing by the British government.
2. Between May and October 1966, more than 30,000 Igbo and other easterners were killed while between October 1966 and June 1967, more than 100, 000 were massacred. Some of these victims were pregnant women and their unborn babies were pulled out from their wombs and murdered as well.
3. From July 6, 1967 to January 15, 1970, more than 3. 5 million Biafrans were killed in Nigeria-Biafra war and many civilians died of starvation as a result of the federal blockade.
4. From 1993-1998, hundreds of Biafrans were killed in Northern Nigeria because of the Moshood Abiola annulled presidential election.

Why the Igbo Became Nigeria's Foes in the 21st Century Nigerian Politics

The Igbo were the most patriotic Nigerians who always wanted the unity of the country. They were the last to demand for the dissolution of Nigeria hence they were subjected to all kinds of marginalization and discrimination in the country. The reason that characterized Igbo demand for sovereignty was the consequence of 1966 Igbo pogrom in Northern Nigeria. Aside this, there were insinuations by Hausa-Fulani that the Igbo sagacity and their exposure to western education which allowed them to occupy key positions in the federal civil service could make them dominate Nigeria's politics and to that extent, they had to introduce "Quota System and Federal Character" principle to be able to balance the gap that exists between the South and the North. Based on this, the North became anxious in seeing that Igbo prospect in Nigerian politics is curtailed and since the Biafran war no Igbo man had ever been Nigerian president. 50 years after the Nigerian/Biafra war, the Igbo have been politically discriminated. They have not led Nigeria as a military head of state or a civilian democratic elected president. Their discrimination is further extended to the area of state creation. Among all the geopolitical zones in the country, only the Igbo (Southeast) have five states against other zones with six states except Northwest with seven states. This marginalization has further exacerbated the agitations for sovereign state of Biafra through the Movement for the Actualization of Sovereign State of Biafra (MASSOB) and the Indigenous Peoples of Biafra (IPOB). The agitations extend to some other regions including the South West, Middle Belt and Niger Delta that are demanding for restructuring and resource control respectively.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

The demand to restructure Nigeria if that is what could give Nigerians a standard political system has been variously construed in different parts of the country. For the Northern region, restructuring is to retain the status quo. For the South West, it is to reorganize and rearrange the Nigeria's federal system such that all the principles and features of federalism will flourish. For the South-South (the Niger Delta), it is to control their resources as the region constitutes the economic hub of the nation while for the South-East, restructuring implies to produce a Nigerian president of Igbo extraction.

Conclusion

The birth of Nigeria as a nation-state was a product of colonial adventures. It was not born on any principle of national unity and to that extent, the colonialists sowed the seed of hatred and incited one ethnic group against the other. At independence, Nigerians were already aware of the division that exist between the ethnic groups and in that each ethnic group tries to assert dominance against one another to the extent that the quest to remain at the corridor of power culminated to the Biafran war in which a large population of Igbo citizens in the North were killed. This was genocide against the Igbo who in the cause of getting the Nigerian military government to address the Igbo pogrom declared an independent republic of Biafra to save the Igbo in the North. Therefore, the consequences of this war have continued to determine Nigeria politics in this 21st century in which power is shared between the South West and Northern region.

These consequences are located on the structural arrangement and supported by the federal constitution to allow power rotate between the North and South without necessarily on the principle of 'Federal Character' that was introduced to strike a balance among the 250 ethnic groups found in Nigeria. This is not good for the sovereign existence of Nigeria and minority ethnic groups.

Endnotes

1. P. O. Kums, Political Development and Statehood in Nigeria, 1914-1979, in T. Wuam and V. Egwemi (ed), The 1914 Amalgamation and a Century of Nigerian Nationhood, Lagos, Bahiti and Dalila Publishers, 2016, p. 4.
2. Kums, 9.
3. D. Ibrahim, The Amalgamation of 1914 and Its Impact on the Contemporary Manifestation of Politics in Nigeria, 1999-2015 op cit, p.69.
4. Y. B. Usman, The Formation of Nigerian Economy and Politics, in A. Mahadi, G. A. Kwanashie and A. M. Yakubu (eds.), Nigeria: The State of Nation and the Way Forward. Kaduna: Arewa House, 1994, pp.35-56.
5. S. A. Amiara, O. V. Uchime and O. I. Nwobi, The Reality of Igbo Marginalization and the Politics of Nigerian President of Igbo Extraction in 2023, Ruslan Abdullayev (ed.), Azerbaijan, Buka Khazar University Conference Proceedings, 20200, pp. 138-139
6. Amiara, Uchime and Nwobi, 143.
7. G. Chukwu, Igbo Historiography: Parts I, II, III, History Compass, 2018, in <https://doi.org/10.1111/hic3.12487>.
8. A. E. Afigbo, Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture, (Ibadan, University Press Limited, 1981), 124.
9. G. Onuoha, Contemporary Igbo Nationalism and the Crisis of Self-Determination in Nigerian Public Sphere, CODSERIA, Yaoundé, 2008, p.14.
10. K. I. Nwokike, History and Political Development in Nigeria, in N. C. Ogo (Ed) Essays on Nigerian Peoples and Culture, Jones Communication Publishers, Enugu, 2018, p.64.
11. K. Greene and Millard, Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook, Vol. 1. (9), Oxford University Press, 1971. p.124.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

12. E. Teniola, Was Power Initially Handed Over to or Taken Over By the Military, Premium Times. Retrieved 17/11/2020.
13. S. A. Amiara, Migration Wars in the Traditional Igbo Society and the Challenges of National Security: The Abakaliki Experience, 1800-1920, International and Public Affairs Journal (IPA), in <http://www.sciencepublishinggroup.com/j/ipa>. ISSN: 2640-4184 (Online), 2019
14. C. Achebe, There was A Country, A Personal History of Biafra, USA, Allen Lane Penguin Books, 2012, p. 171.
15. N. Charles, Self Determination: The Nigeria-Biafran Case, World Politics, 24 (4), JSTOR, 2016, pp.473-497

DELAYED RESPONSE TO VICTOR HUGO

VIKTOR HÜQOYA GECIKMIŞ CAVAB

Dr. Goyarchin ABIDGIZI

National Museum of Azerbaijan literature

ABSTRACT

European writers have always put forward unrealistic ideas about the exploitation of Christian Europe in the Muslim East in their works, which is far from historical truths.

Among the poets and writers who lived and worked in France between 1820 and 1850, the subject of the East was the most frequently used. Although this was well-received by readers, it was met with great outrage by critics, and these writings were the subject of criticism. The introduction of Oriental motifs into French literature was envied by writers, critics and journalists, such as the famous Charles Nodier and Jules Gabriel Janen, who made it a constant target of criticism and considered unacceptable. The theme of the East has a special place in the work of Victor Hugo. His work "Oriental Motifs" is dedicated to the Old East. V. Hugo's description and presentation of the unimaginable persecution of the Christian Greeks by the Muslim Turks is rich in artistic "materials" that are the product of imagination. He wrote at such a confusing time that everyone who spoke about the "barbarism" of the Turks spoke about it, and such topics were published in hundreds of newspapers and magazines. Stressing that "the Greeks were oppressed," Victor Hugo and Turkish enemies like him did not even mention the genocide committed by the Greeks in the Navarre settlement. And all these bloody events took place before the eyes of Europe, which considered itself an "owner of high culture".

Looking at the literary environment of the 18th century, the horrible atrocities of Armenians hidden by the French, who were "not satisfied with drinking human blood" and settled in Azerbaijan 200 years ago and now slaughter innocent people with the air of creating "Ancient Armenia", do not lag behind them.

Key words: Oriental motifs, Christian, genocide

Əsrlərdən bəri Türk xalqlarını yer üzündən silməyə çalışan qeyri-millətlərin nümayəndələri, xüsusən, xaçpərəstlər, türkləri-müsəlmanları "vəhşi", "qaniçən" adlandıraraq bu şüar altında hərbi yürüşlər, səfərlər etmiş, yox etmə siyasətini ən qanlı şəkildə həyata keçirməyə çalışmışlar. Dünyada terror və soyqırıma dəstək verən, insanların qanına susayan, bu gün dünya ictimaiyyəti qarşısında özlərini insan haqlarına hörmət edən bir dövlət imici yaratmağa, ən azından isə özünü belə göstərməyə çalışan dövlətlər var. Dünya ictimaiyyəti bunu bilsə belə, bu gün susmağa üstünlük verir. Soyqırımı yalnız siyasi və ya hərbi güclə, maddi dəstəklə deyil, həm də ədəbi sahədə dəstəkləyən yazarlar da az olmamışdır və indi də yetərinədir. Avropa yazarları öz əsərlərinə daima tarixi həqiqətlərdən uzaq olan və müsəlman Şərqi xaçpərəst Avropasını istismar etməsi haqqında qeyri-real təsəvvürlər irəli sürmüşlər. Bu, millətçilik ruhu ilə zəhərlənmiş Avropa yazarlarında əslinə uyğun olmayan reaksiyalar doğuraraq, onlarda intiqam hissinin alovlandırır və islama qarşı kin ruhunu təbliğ etməyi bir vəzifə kimi onların qarşılarına qoyurdu. Əsas məqsəd isə nə az, nə çox - Türk millətinin axırına çıxmaq idi.

1915-ci ildə Osmanlı İmperiyasının hər yandan hücumu (*bunun əslində “YENİ SƏLİB YÜRÜŞÜ” olduğu qəti şübhə doğurmur* - G.M.) məruz qaldığı bir dövrdə “milliyyəti Sıddıqa” - (“*sadiq millət*” - G.M.) adı verilən ermənilərin dövlətə xəyanəti, Türkiyə ərazisinə soxulmuş Rus qoşunları ilə birlikdə törətdikləri qırğınlar nəinki bir son deyildi, hətta yeni bir başlanğıc idi. Türk millətindən, “türk birliyindən”, “türkçülükdən”, türkün əzəmətindən” qorxu, xaçpərəstlərin gecələr belə yuxularına girir, onları türklərə qarşı yeni və məkrli planlar hazırlamağa sövq edir. Zaman-zaman türklərə qarşı törədilən kütləvi qırğınların nə əvvəli, nə də sonu olmuşdur.

XX əsrdə bütün sürətilə davam edən bu soyqırımı daha əvvəlki əsrlərdə bundan da qorxunc və insanlığı utandıracaq səhnələrdə görürük. Bunun başlıca şahidləri isə tarixi əsərlər, şahidlərin xatirələri, salnamələr, bir sözlə, mənbələrdir. Örnək üçün XVIII əsrin ədəbi mühitinə nəzər salaıq. Bu gün “insan qanını içməkdən doymayan”, 200 il bundan əvvəl Azərbaycan torpağına yerləşib indi də “Qədim Ermənistan” yaratmaq havası ilə günahsız insanlara qənim kəsilən ermənilərin arxasını sığallayan fransızların gizlətdiyi qorxunc vəhşiliklər heçdə bundan geri qalmır.

1820-1850-ci illərarası dövrdə Fransada yaşayıb-yaradan şair və yazarlar arasında Şərq mövzusunda daha çox müraciət olunmuşdu. Bu oxucular arasında xoş qarşılanısa da, tənqidçilər arasında çox qəzəblə qarşılanmış, yazılmış əsərlər isə tənqid mövzusu olmuşdur. Fransız ədəbiyyatına Şərq motivlərinin gətirilməsini dövrünün məşhur Şarl Nodye, Jül Qabriel Janen kimi yazıçı, tənqidçi və jurnalistlər qısqancılıqla yanaşmış, daimi tənqid hədəfinə çevirmiş və yolverilməz saymışlar. Şərq mövzusu Fransanın görkəmli yazıçısı sayılan Viktor Hüqonun da yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Onun “Şərq motivləri” əsəri Qoca Şərqə həsr olunmuşdur. V. Hüqo xaçpərəst yunanların müsəlman türklər tərəfindən ağlagəlməz zülmərlərə düşar edilməsi barədə təsvir və təqdim etdiyi uydurma, təxəyyül məhsulu olan bədii “materiallarla” zəngin olan əsərini elə qarma-qarışıq bir dövrdə yazmışdı ki, türklərin “barbarlığından” əli qələm tutan hər kəs danışır, dövrün qəzet və jurnallarında belə mövzular, demək olar ki, yüzlərlə çap olunurdu. Məsələn, “yunanların zülm-zillətə məruz qaldığını” vurğulayan Viktor Hüqo və onun kimi türk düşmənləri qərbdədir ki, yunanların Navarin adlı yaşayış məntəqəsində törətdikləri soyqırımı dillərinə belə gətirmirlər. Və bütün bu qanlı hadisələr özlərini “yüksək mədəniyyət sahibi” sayan Avropanın gözü önündə cərəyan edirdi.

Və Fransanın Baş naziri Emmanuil Makronun ölkəmizə, türk millətinə qarşı bu cür münasibəti hardan gəldiyi, siyasətçiyə yaraşmayan fikirlər səsləndirməsi təbii haldır.

Navarin soyqırımı - 7 avqust 1821-ci ildə Navarindəki (Yunanıstanda yaşayış məntəqəsi - G.M.) Nokastro qalasını təhvil verməyə hazırlaşan türk qarnizonu və mülki əhaliyə qarşı yunan üsyançıları tərəfindən soyqırım həyata keçirilmişdir. Bu, 1821-1830-cu illərdə Yunan inqilabı zamanı müsəlman əhalinin kütləvi soyqırımı epizodunun bir fraqmentidir [1.s.40]

İngilis tarixçisi Corc Finli (George Finlay) 1841-1863-cü illərdə yazdığı “Yunanıstan tarixi” əsərində hadisələrin bilavasitə şahidi olmuş yunan keşişinin söylədiklərini dəlil göstərir: “... Güllə yarası almış və qılinc zərbəsilə yaralanmış qadınlar özlərini dənizə ataraq xilas olmağa çalışırdılar, lakin suda ikən güllələndilər. Paltarları soyundurulmuş qadınlar əllərində körpə uşaqlarıyla xilas yolunu dənizdə gördükləri üçün dənizə tərəf qaçır, ancaq suda görünən hər kəs amansız atıcıların atəsinə tuş gəlirdilər. Yunanlar körpə uşaqları analarının əlindən alaraq qayalardan aşağı atırdılar. Üç və dörd yaşlı körpələr də dənizə atıldı və onlar dənizdə boğuldular...” [2.s.215]

“...Üsyan başlayana qədər Yunanıstan ərazisində 50 minə qədər türk yaşamaqdaydı. 1821-ci ilin yayına qədər onların demək olar ki, hamısı məhv edilmiş və ya qaçmışdılar: türklər Yunanıstanda az iz qoymuşlar. Onlar dünya dövlətləri tərəfindən nəzərə alınmadan və hallarına yarılmadan 1821-ci ilin yazında qəflətən yoxa çıxdılar... 20 mindən yuxarı türk kişi, qadın və uşaqları öz qonşuları - yunanlar tərəfindən həyata keçirilən soyqırım nəticəsində bir neçə həftə ərzində öldürüldülər. Onlar bilərəkdən, şübhəsiz və tərəddüd edilmədən öldürülmüşdülər...” [1.s.1]

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Yunan inqilabı zamanı Avropa ictimaiyyətinin nəzərlərindən tamamilə kənarda qalan məsələlərdən biri də müsəlmanların kütləvi qırğınları ilə yanaşı yunan limanlarına daxil olan gəmilərin heyət üzvləri də daxil olmaqla yunanlar tərəfindən müsəlman qadın, qız və oğlan uşaqlarının köləliyə (cinsi köləliyə) satılması təcrübəsi idi [3.s.88]

“Vəhşi”, “barbar” (*Türk xalqı məzərdə tutulur*) və s. kimi mənası açıq-aydın görünən sözlərin hər hansı bir şəxsə aid edilməsi daha asan başa düşülən olur, nəinki bütöv bir xalqa. Bu baxımdan xaçpərəstləri qətlə edən “barbar” türklər, türk düşmənləri və onların havadarlarına inanıram ki, o zaman da cavab verə biləcək layiqli qələm sahibləri var idi. Məni isə bu sətirləri yazmağa vadar edən türk-islam düşmənçiliyinin köklərinin nə qədər dərinə işləməsi və hətta “Səfillər” kimi məşhur romanın müəllifi cənab Viktor Hüqo və onun kimi düşünən qələm sahiblərinin tutduqları mövqe o qədər düşündürdü ki, o cənabların hamısına Balkan və Qafqaz cəbhəsində (*bu müharibənin Səlib yürüşlərindən heç bir fərqi yox idi* - G.M.) hər tərəfdən təcavüz altında qalan, neçə cəbhədə vuruşmaqla ölkəsini, vətəndaşını qorumağa çalışan, Osmanlı İmperiyasının düşmənlərinə elə xaçpərəstlərin öz dindaşlarının, öz millətlərinin nümayəndələri olan tarixçi, salnaməçi kimi tanınan ziyalılardan bir sıra nümunələr göstərməklə cavab verməyi özümə borc bildim.

Soyqırım və insanlığa qarşı törədilən tükürpədicə hadisələrlə bağlı 2010-cu ildə çap olunmuş və müəllifi tarixçi Güven Aykan olan “Fransızların gizlediyi soyqırım” kitabı bu məsələyə sanki bir möhür vurmuş oldu. Müəllif göz önündə olan, lakin kimsənin nəzər – diqqətini cəlb etməyən ədəbi nümunələrdən gətirdiyi faktlara nəzər yetirdikdə, əsirlər keçsə də tarixin yenidən təkrar olunduğunu görürük. Tarixçi qeyd edir ki: “...Böyle bir vahşet ve katliam tarih boyunca görülmemiştir. Ölüler piramitler halinde yığınlar haline getirilmişti. Fransızların öldürdükleri Türkleri ve Müslüman Arapları parçalara ayırarak cesetlerini yedikleri elde etdiyimiz belgelerle kanıtlanmıştır. Tarih boyunca yamyamlıklar görülmüştür ama insan eti yiyecek kadar hiçbir kıtlık olmamıştır. Maalesef Fransızlar, öldürdükleri Türklerin cesetlerini yemelerini utangaç bir şekilde kıtlığa bağlamışlar. Halbuki tüm bunlar, onlar için eğlenceli bir av ve ziyafete dönüşmüştür. Kitabımda anlattığım olayların hiçbirisi hayal ürünü veya Herodot türü tarih anlamı değildir. Yaşanan olayların dehşeti akıl almaz bir biçimdedir. Bu olayları kitabımızda belgelerle göreceksiniz. Gerek Arap vakanüvisler ve gerekse Fransız kronikçilerinin belgelerinde, Fransız askerlerinin öldürdükleri Türk ve Müslümanların cesetlerini yedikleri ifade edilmiştir. Bu savaşta, insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman görülmeyen bir vahşet ve yamyamlığa maruz kalan Türk Milleti, günümüzde yapmadığı bir soykırım ile suçlanmaktadır. Mademki Fransa 1915 olaylarını haksız bir şekilde gündeme getirip, Türk Milletini aşağılıyor ise, o zaman ben de bir Türk Tarihçisi olarak, vicdani sorumluluğum gereği Fransızların öldürdükleri Türklerin ve Müslüman Arapların cesetlerini yediklerini, tüm Türk Halkının ve dünya kamuoyunun gözleri önüne sermek istiyorum.” [4.s.10-11]

Fransızların milli dastan qismində qəbul etdikləri “Chanson d'Antioche” (*“Antakya dastanı”*), Amin Maalofun “Les Croisades Vues Par Les Arabes” (*“Ərəblərin gözüylə səlib yürüşləri”*), Frantz Funck Brentanonun “Les Croisades” (*“Səlib yürüşləri”*) və s. kimi günümüzdə gəlib çatan mənbələrdən gətirdiyimiz bəzi tarixi həqiqətlər kimin həqiqətən “vəhşi”, “barbar” olduğunu açıq-aydın göstərir:

- Səlib yürüşləri zamanı bulqar baş yepiskopu Teofilakt bir dostuna göndərdiyi məktubda yazır: “Fransızların məmləkətimizdən keçmələri bizi o qədər narahat etdi ki, artıq kim olduğumuzu belə anlamayacağımız bir hala gəldik.” [5.s.20]

- Frans Brentanonun ifadəsinə görə, vəhşi heyvan sürülərindən heç də fərqlənməyən fransızlar, İznik şəhəri ətrafında yaxaladıqları türk körpələrini parçalamış, onların ətlərini şişə çəkib odda bişirmiş və hələ bişməmiş, yəni çiy-çiy yemişlər. [5.s.24]

- Fransızların Antakyanı ələ keçirərkən törətdikləri qətləmi öz gözlərilə görən keşiş Lemoine demişdi: “...Bizimkilər (fransızlar) küçələri gəzir, rast gəldikləri hər kəsi öldürürdülər. Ancaq o gün heç də hamı qılıncdan keçirilməmişdi. Ertəsi gün bizimkilər geridə qalan 10000 türkü öldürdülər...” [5.s.57]

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Eyni əsərin başqa bir səhifəsində isə müəllif göstərir: "...Aclıq elə bir hal almışdı ki, fransızlar ətraf ərazilərdə 15 günü keçən bir zaman ərzində yerə sərilib qalan, qoxumuş və çürüməyə başlamış türk müsəlman cəsədlərini belə ıstahla yeyirdilər." [5.s.42]

- Fransızların öyünə-öyünə, bəh-bəhlə təriflədikləri "Fransız Milli dastanı"ndan bir parça fransızların necə bir millət olduğunu göstərir:

Kral Tafur adamlarıyla gəldi,

Onlar min nəfərdən çox və aclıqdan şişmişdilər.

Kral Tafur Pierre İ'Ermite (Papanın nümayəndəsi və Səlib ordularının baş keşişi):

"Allah xatirinə mənə bir yol göstər,

Yoxsa aclıq və zəifləməkdən ölürük,- dedi.

Pierre İ'Ermite:

"Qorxaq və ürəksiz olduğunuzdandır,

Gedin orada ölü türkləri toplayın.

Duzlayıb bişirsəniz, əlbəttə, yeyilər,-dedi.

Kral Tafur:

- Düz deyirsiniz,-dedi.

Oradan uzaqlaşdı və əsgərlərini çağırdı,

Toplananda sayları on mindən çox olardı.

Türklərin dəriləri soyuldu, içəlatları çıxarıldı,

Ətlərindən qızartma və kabab çəkildilər.

Bir sözlə, çörəksiz də olsa, yedilər.

Bu hadisələri görən zəncirə çəkilmiş türklər çox qorxdular.

Ət qoxusundan divarlara dayandılar.

İyirmi min bütperəst (türklər nəzərdə tutulur) bu mənzərəni seyr etdi.

Ağlamayan türk qalmadı.

Bir-birlərinə (fransızlar nəzərdə tutulur) belə deyirdilər:

Budur şənliyin son günü "Mardi-Gra" gəldi".

Türk əti zeytun yağında bişmiş donuz budu və qabırğasından yaxşıdır.

Ətrafda türk ölüsü tapmayanda qəbristanlıqlara getdilər,

Ölüləri qəbirdən çıxartdılar.

Təpə kimi üst-üstə yığdılar.

Çürümüş bağırsaqları çaya atdılar,

Ətlərin dərilərini soyub havada qurutdular. [6.s.196-200]

- "Maarada (Suriya ərazisində şəhər - G.M.) bizimkilər (fransızlar nəzərdə tutulur - G.M.) gənc türkləri, müsəlmanları yemək qazanlarında qaynadır, uşaqları isə şişlərə keçirərək qızardıb yeyirdilər." [7.s.51]

- "Xalqımız həddindən artıq aclıqdan əziyyət çəkmiş və buna görə də müsəlmanların və türklərin ətlərini parçalayaraq ayırmış və qovurmuşlar. Ölü müsəlmanların da ətlərini bişirərək vəhşicəsinə yemişlər." [8.s.88]

- "Yunan və erməni xalqının yardımı ilə türklər və müsəlmanları öldürürdülər." [9.s.175]

Bütün bunlar Avropanın haqq-ədalətdən kənar olduğunu söyləməyə imkan vermir. V.Hüqo və onun kimi xaçpərəst fanatikliyi qoruyub saxlayan qələm sahibləri ilə yanaşı, hələ insanlığını və ədalət hissini, vicdanını itirməyən alman tarixçisi L. Heeren kimi insanlar da var idi. Xaçpərəst olmasına baxmayaraq, L. Heeren tarix boyu Səlib ordularındakı fransızların barbarlıq və vəhşiliklərinin tayı-bərabəri olmadığını yazır: "... Onlar (*vəhşilik və hanniballıq nəzərdə tutulur* - G.M.) monqol və ya dinsiz qəbilələr tərəfindən yox, onlardan da barbar olan xaçpərəstlər tərəfindən həyata keçirilirdi." [10.s.114]

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Kimlərinə ağlına gələ bilər ki, əsrlərin o tərəfindən üzə bəri gəldikcə və insanların mədəniyyəti, dünyagörüşləri inkişaf etdikcə bu “barbar”, “hannibal”, vəhşi, insanlıq sifətlərini itirmiş insan düşməni qansızların həyata keçirdikləri qanlı qətləmlər elə o əsrdə qalmışdır. Təəssüf ki, belə deyil. Belə ki, bir az əvvəldə də gətirdiyimiz faktlar heç kimə qərībā gəlməsin. Özlərini insan haqları üzrə adil və ədalətli qərarlar qəbul edən bir dövlət kimi tanıtməyə çalışan fransızlar Əlcəzairdə törətdikləri qətləmləri heç də gizlətməmiş, hətta başları kəsilmiş insanların toplu şəkillərini poçt markası kimi də nəşr etmişlər.

Fransız ordusu, 1830-cu ildən 1962-ci ilə qədər, yəni 132 illik müstəmləkə dövründə Əlcəzairdə 5 milyon dinc əhalini, Çad və Tunisdə isə qətlə qurbanlarının sayı milyonlarla ölçüldüyündən tam olaraq bəlli deyil, 1944-1946-cı illərdə Vyetnam, Laos və Kambocada, 1994-cü ildə Ruandada 1 milyon dinc və günahsız insanı vəhşicəsinə, xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmiş və bugünkü hüquq baxımından planlı soyqırımı həyata keçirmişdir. Və dünya bunu görərək görməzdən gəlməkdədir.

Əsrlər boyu Türk xalqlarına, müsəlman millətinə qarşı törədilmiş bu vəhşiliklər türklərin milli heysiyyətinə toxunmaya bilməzdi. Buna görə də, ilk növbədə, söz sənətkarları – jurnalistlər, publisistlər, yazıçı və şairlər öz millətlərinin heç də qələmə verildiyi kimi, “vəhşi”, “qəddar”, “qaniçən”, “qeyri-insani sifətlərə malik olduqları üçün, insan cəmiyyətində yaşamağa haqları olmayan” varlıqlar olmadığını, dünyanın başqa millətləri ilə birgə yaşamaq hüququ olduğunu sübut etməyə çalışırdılar.

Bu gün Azərbaycan Respublikası 1990-cı ildən sonra qarmaqarışq bir zamanda o dövrkü Rusiya qüvvələrindən istifadə etməklə işğal edilən torpaqlarımızı azad edir. Ölkəmizin bu hərbi gücü və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli hərəkətləri 30 illik bir müddətdə tərkibində Fransanın da olduğu Minsk qrupunun edə bilmədiyi, daha doğrusu etmək istəmədiyi işləri həyata keçirdiyi üçün Fransanın Baş Naziri Emmanuel Makron tərəfindən tənqid hədəfinə çevrilmiş, “dərhal müharibənin dayandırılması” çağırısı edilmiş, ermənilərə dəstək nümayiş olunmuşdu.

Viktor Hüqo, sevmədiyini türk millətindən olan Azərbaycan türkü Əhmədiyyə Cəbrayilov bu gün Sizin yaşadığınız Fransanı alman faşistlərindən azad olunmasında canını verib. Bu gün Alman faşistlərinin taptağı altında əzilmirsənsə bunu Türk övladına borclusunuz!

QAYNAQLAR:

1. William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free The Philhellenes in the War of Independence*, Oxford University Press, London, 1972
2. George Finlay, *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho*, edited by H. F. Tozer, Clarendon Press, Oxford, 1877 Reprint London 1971
3. David Howart: *The Greek adventure - Lord Byron and other eccentrics in the war of independence*, London, 1976
4. Aykan G. Fransızların gizledigi soyqırım. İstanbul, İmah AŞ, 2010
5. Funck Brentano. “*Les Croisades*” Paris, 1934
6. Ricjard Le Pelerin. “*La Chanson d'Antioche*”, Bibliographie Universite de Gand, 12, Paris, 5-ci bölüm
7. Amin Maalouf. *Les Croisades Vues Par Les Arabes* (“Ərəblərin gözüylə Səlib yürüşləri”), İstanbul, 2009
8. Edward Peters. *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other source Materials/ University of Pennsylvania press*, 1998
9. Foucher de Chartres. *DIEU LE VEUT! Recit de la premiere croisade 1095-1106*, Avant-Propos et Dossier etabli par Jeanne Menard, Cosmopole Publications-Diffusions Marcus, Les Croisade Des Barons, Paris, 2009
10. Arnold Hermann Ludwig Heeren. “*Essai sur l'influence des Croisades*” (“Səlib yürüşlərinin təsiri üzrə tədqiqat”), Paris, 1808

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

DÜNYƏVİ CİNAYƏTLƏR: AZƏRBAYCANDA SOYQIRIM

GLOBAL CRIME: GENOCIDE IN AZERBAIJAN

Prof. Dr. Həcər HUSEYNOVA

ASPU, Faculty of Philology

ABSTRACT

Genocide is the deliberate and systematic destruction, in whole or in part, of an ethnic, racial, religious or national group. How are these atrocities evaluated by the world powers? Our people and state have been subjected to the Armenian genocide from time to time. Have they been punished? No! Every crime that goes unpunished is a continuation. We have experienced this historically. I would like to recall some genocides.

"The genocide of Azerbaijanis was carried out with special cruelty in Baku, Shamakhi, Guba districts, Karabakh, Zangazur, Nakhchivan, Lankaran and other regions of Azerbaijan. In these areas, civilians were massacred, villages were burned, national cultural monuments were destroyed and destroyed". HEYDAR ALIYEV.

Khojaly genocide - on the night of February 25-26, 1992, during the occupation of Khojaly by the Armenian armed forces with the participation of the 366th motorized infantry regiment of Russia, a genocide was committed against ethnic Azerbaijanis. During the occupation of Khojaly by Armenian vandals, terrible punishments were carried out against women, children, especially boys and the elderly. The skins of the living were peeled off, the living and the wounded were burned in the fire along with the dead, and the children were speared. Armenian savages wrote books about their actions and were proud of them.

Ganja genocide: Contrary to world military laws, they expose fascist figures, fire on our cities and villages, civilians, fire rockets and harm civilians, causing death and injury. Ancient Ganja is one of our heroic cities exposed to the blows of the enemy. One after another, on October 11 and 17, 2020, at midnight (according to their custom), the most populated areas of the city came under rocket fire. Foreign journalists who witnessed the situation there also note that the German Nazis did not commit such atrocities in 1941-45.

What is the sin of these people? Being Turkish. The Azerbaijani army is currently punishing the enemy, and our lands are being liberated. In fulfilling this historic task, every state that is on the side of truth and justice is with us morally: we are grateful to Turkey, Pakistan, Hungary and other countries.

Keywords: Azerbaijan, Turkish, genocide, punishment

XÜLASƏ

Soyqırım etnik, irqi, dini və ya milli qrupun düşünülmüş və sisteməlik şəkildə tam və ya qismən məhv edilməsidir. Bəs, bu vəhşiliklər dünya dövlətləri tərəfindən necə qiymətləndirilir? Xalqımız və dövlətimiz zaman-zaman ermənilərin soyqırımına məruz qalmışdır. Cəza almışlarmı? Yox! Cəzasız qalan hər bir cinayətin davamı olur. Bunu biz tarixən yaşamışıq. Bəzi soyqırım hadisələrini xatırlatmaq istərdim.

"Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə

dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb, məhv edilmişdir” HEYDƏR ƏLİYEV.

Xocalı soyqırımı-1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Xocalı şəhərini işğal edərkən, etnik azərbaycanlılara qarşı genosid-soyqırım həyata keçirilmişdir. Xocalı erməni vandalları tərəfindən zəbt olunarkən qadınlara, uşaqlara, xüsusilə oğlan uşaqlarına, qocalara qarşı dəhşətli cəzalar həyata keçirilmişdir. İnsanların diri-diri dəriləri soyulmuş, sağ, yaralı olanlar ölənlərlə birlikdə odda yandırılmış, uşaqlar nizəyə keçirilmişdir. Erməni vəhşiləri öz hərəkətləri haqqında kitablar yazmış, bu hərəkətləri ilə öyünmüşlər.

Gəncə soyqırımı: Dünya hərbi qanunlarına əks çıxaraq faşist simalarına üzə çıxarır, şəhər və kəndlərimizi, sivil insanları atəşə tutur, raketlər atır və dinc əhaliyə zərər yetirir, insanların ölməsinə, yaralanmasına səbəb olurlar. Düşmənin zərbələrinə məruz qalan qəhrəman şəhərlərimizdən biri də Qədim Gəncə şəhəridir. Bir-birinin ardınca 11 və 17 oktyabr 2020-ci il tarixlərində, gecə yarı (öz adətlərinə uyğun olaraq) şəhərin daha çox yaşayış olan əraziləri raket atəşlərinə məruz qaldı. Oradakı vəziyyəti görən xarici jurnalistlər də qeyd edirlər ki, heç alman faşistləri 1941-45-ci illərdə belə vəhşilik törətməmişlər.

Bu insanların günahı nədir? Türk olmaları. Azərbaycan ordusu hazırda düşmənin layiqli cəzasını verir, torpaqlarımız azad edilir. Bu tarixi vəzifənin yerinə yetirilməsində haqqın, ədalətin tərəfində olan hər bir dövlət mənəvi cəhətdən bizimlədir: Türkiyə, Pakistan, Macarıstan və digər dövlətlərə minnətdarıq.

Açar sözlər: Azərbaycan, türk, genosid, cəza

GİRİŞ:

Soyqırım nədir? İlk dəfə 1944-cü ildə yəhudi mənşəli, hüquqşünas Rafael Lemkin avropa yəhudilərinin faşistlər tərəfindən kütləvi şəkildə məhv edilməsi siyasətini ifadə etmək üçün “zərb”li terminini işlətməmişdir. Həmin söz yunanca **genos** – soy (nəsil, kök) və latın dilindən isə **caedo** – öldürürəm sözlərinin birləşməsindən “**genocide** (soyqırımı)” termini formalaşmışdır.

Ermənilər uzun illər soyqırımı məruz qaldıqlarını anlatsalar da, əslində, özləri hər zaman soyqırım edən tərəf olmuş, zaman-zaman türklərə qarşı genosid həyata keçirmişlər. Dünyada soyqırımı məruz qalan isə **yəhudilər və türklər** olmuşlar. Bunu bütün dünya dövlətləri bili, lakin bildikləri halda, yenə susurlar. Azərbaycan türklərinə qarşı dəfələrlə soyqırım həyata keçirilmişdir! Bunlardan ən dəhşətli 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Tarixi qaynaqlar sübut edir ki, heç vaxt qədim Ermənistan dövləti olmayıb. Belə ki, məşhur yunan alimi Strabonun məlumatlarına görə, Türkiyə ərazisində Van gölü ətrafında qədim zamanlar “Armeniya” adlı coğrafi anlayış kimi kiçik bir ərazi olub. Burada müxtəlif dillərdə, o cümlədən, türk dillərində danışan əhali ilə birlikdə “hay”lar da (indiki ermənilər) yaşayıblar. Sələvki hökmdarı III Antioxin (e.ə.220-180) vəfatından sonra onun iki sərkərdəsi “hay” etnik qruplarından olan Artaksi və Zaridar xəyanətkarlıq edərək Cənubi Azərbaycan və Gürcüstan torpaqlarının bir hissəsini işğal etsələr də, Azərbaycan hökmdarları tezliklə öz torpaqlarını geri qaytardılar.

Ümumiyyətlə, haylar vaxtaşırı sığınacaq tapdıqları dövlətlərə və millətlərə xəyanətkarlıq edib, milli ədavət saldıqlarından, süni dövlət yaratmağa cəhd etdiklərindən həmin dövlətlər tərəfindən deportasiya edilərək, dünyanın bir çox yerlərinə yayılıblar.

1) Araşdırma:

Azərbaycan-Türkiyə torpaqları hesabına “Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasını həyata keçirmək üçün ermənilərin azərbaycanlı- türklərə qarşı törətdikləri cinayətləri, soyqırımı 5 mərhələyə bölünür: 1) XVII əsrdən -1905-ci ilə kimi olan dövr; 2) 1905-ci ildən -1914-cü ilə kimi olan dövr; 3) 1914 ildən -1920-ci ilə kimi olan dövr; 4) 1948 ildən -1953-cü ilə kimi olan dövr; 5) 1988-ci ildən sonrakı dövrlər.

I dövr: Azərbaycan münasibətlərini tədqiq etmiş ABŞ professoru Castin Makkarti “Genosid olmuşdurmu?” kitabında qeyd edir ki, 1828-1854-cü illərdə ruslar iki dəfə Şərqi Anadoluya hücum edərkən yerli ermənilər onların tərəfini saxlayıblar. Hər iki halda ruslar çıxıb getməli olanda özləri ilə 100 min ermənini Qafqaza gətirib və onları qovulmuş müsəlmanların evlərində yerləşdiriblər. İrəvan xanlığında da 1828-ci ilə kimi əhalinin 80 faizindən çoxu azərbaycanlı olub. Professor qeyd edir ki, 1820-ci ildən 1920-ci ilə kimi bu ərazilərə 600 min erməni köçürülüb, 2 milyon müsəlman isə həmin əraziləri tərk edib və ya məhv olublar.

2)Ermənilərin törətdiyi soyqırımlar (1918):

“Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasını həyata keçirmək üçün süni olaraq onlar bu ərazilərdə tarixən ermənilərin çoxluq təşkil etdiyini sübuta yetirmək istəyirlər. Lakin informasiyalar elə erməni müəlliflərinin, tədqiqatçıların özləri tərəfindən təkzib olunub. Belə ki, Z.Korkodayan 1932-ci ildə İrəvanda çap etdirdiyi “Sovet Ermənistanın əhalisi 1831-1931” adlı əsərində göstərir ki, həmin illərdə indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanda 2310 yaşayış məntəqəsi və kəndlərdən 2000-dən çoxu azərbaycanlılara məxsus olub, erməni əhalisi isə, əsasən, 1828-1836-cı və 1915-1918-ci illərdə Türkiyədən, İrandan köçürülərək gətirilib. Bu həqiqəti 1986-cı ildə İrəvan Universitetinin dərc etdirdiyi “Ermənistan və ətraf rayonlarının toponimlər lüğəti”ndə verilən faktlar bir daha təsdiq edib.

N.İ.Şavrov “Zaqafqaziyada rus işinə təhlükə” kitabında göstərir ki, “1826-1827-ci illər müharibəsindən sonra 1828-ci ildən 1830-cu ilədək Zaqafqaziyaya 40 min İran, 84600 Türkiyə ermənisi köçürülüb, onlar əsasən Yelizavetpol (Gəncə) və İrəvan quberniyalarının ən yaxşı torpaqlarında yerləşdiriliblər”.

Onu da qeyd etmək ki, I Pyotr hakimiyyətdə olduğu dövrdə erməniləri dəstəkləyib, onları müdafiə edib. I Pyotrdan sonra ermənilərə bu istiqamətdə rus hökmdarlarından II Yekaterina, daha sonra isə I Nikolay böyük köməklik göstərirlər. I Nikolay 21 mart 1828-ci il tarixli fərmanı ilə ermənilərin üstündən qul adını götürüb. Həmin vaxta kimi ermənilər yer üzündə rəsmən qul adlanan millət olaraq qalıb.

Yaranmış tarixi şəraitdən istifadə edən ermənilər XIX əsrin 60-90-cı illərində Türkiyədə və Zaqafqaziyada gizli erməni cəmiyyətləri yaratmağa başlayıblar. 1885-ci ildə “Armenikan inqilabçı partiyası” və “Armeniya” qəzeti təsis edilib. 1887-ci ildə “Hnçaq”, 1890-cı ildə “Daşnaksütyun” partiyaları yaradılıb. Belə ki, ermənilərin ən qanlı təşkilatı sayılan “Daşnaksütyun” və “Erməni inqilabı cəmiyyətləri federasiyası” 1890-cı ildə Tiflisdə təsis olunub. Liderləri erməni şovinistləri Mikelyan, Zavaryan, Rostom (S.Zorin) və başqaları idi.

Ermənilər XIX əsrin 90-cı illərində qiyamlar törətməklə qırğınlar həyata keçiriblər. Həmin dövrdə İstanbulda Fransa səfiri olmuş Kaban 1894-cü ildə erməni məsələsini təsvir edərək yazırdı ki, müstəqil Ermənistan yaratmaq haqqında heç düşünməyə dəyməz, çünki ermənilərin digər xalqlardan az-çox üstün olduğu ərazi tapmaq mümkün deyil, ermənilər Türkiyənin dörd tərəfinə səpələnibdir.

1894-cü ildə Sasunda ermənilər qiyam qaldıraraq türklərin kütləvi qırğını apardılar və car çəkildilər ki, guya bu zaman türk hökuməti tərəfindən 10 min erməni öldürülüb.

Lakin fransız, ingilis və ruslardan ibarət komissiyanın məruzəsində bu hadisədə ermənilərin özlərinin günahkar olduğu, minlərlə türkün erməni qiyamçıları tərəfindən vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi bildirilib. Samsunda baş vermiş erməni qırğını ilə əlaqədar ilk dəfə ABŞ senatında məsələ müzakirə olunub. Amerika senatoru Treyn Senata məlumat verir ki, Türkiyənin bu ərazilərində ermənilər azlıq təşkil edir və Ermənistan dövləti yaratmaq əsassız bir ideyadır. I Dünya müharibəsi başladıqdan sonra 1915-ci ilin fevral ayında Tiflisdə keçirilən “Daşnaksütyun” partiyasının IX qurultayı cəbhədəki əlverişli məqamlardan istifadə edib sərhədboyu türk əhalisini sıxışdırıb məhv etməyə qərar verib. Qurultayda Türkiyə dövlətinə xəyanət etmiş erməni generalı Ozanyan Andranik (1865-1927) erməni hərbi dəstələrinin sayının artırılmasını tələb edib.

1915-ci ildə Sivas qubernatoru İstanbulla göndərdiyi teleqramda rus ordusunun tərkində 80 min erməninin vuruşduğunu bildirirdi. Onların köməyi ilə 1915-1918-ci illərdə Türkiyənin şərq vilayətində 2,2 milyondan çox türk-müsəlman qətlə yetirilib, yüzlərlə yaşayış məntəqələri dağıdılıb.

Ermənilərin türk müsəlmanlarının belə kütləvi məhvini həyata keçirdiyini gören türk hökuməti 1915-ci ilin aprel ayının 24-də erməni komitə mərkəzlərinin bağlanması, türk ordusundakı ermənilərin tərk-silah olunması barədə qərar qəbul edib, Daxili İşlər Nazirliyinin əmrinə əsasən bu qırğınlara rəhbərlik edən 2345 erməni həbs edilib. Uydurma “erməni genosidi günü” kimi məhz həmin gün seçilmişdir ki, bu da tarixi həqiqətlərin tam saxtalaşdırılmasıdır.

Ermənilər 1915-ci ildə uydurma “soyqırımın” təbliğinə başlayaraq, 300 min erməninin məhv edildiyini göstərirlər. Saxtakarlıqlara söykənən, tarixi həqiqətlərdən uzaq olan erməni tarixçiləri və siyasətçiləri, erməni təbliğatı bu rəqəmi XX əsrin 80-ci illərində süni olaraq 2 milyona çatdırıblar.

Tarixi sənədlər, hərbi, statistik məlumatlar sübut edir ki, həmin dövrdə ümumiyyətlə, Türkiyə ərazisində cəmi 1 milyon 200 min erməni olub ki, onların da çoxu sonradan Rusiya, İran, Livan ərazilərinə köçüb. Deməli, “erməni soyqırımı” olmayıb, ermənilərin bu uydurması tarixi həqiqətlərə əsla uyğun deyil.

3) 1918-ci il soyqırımın nəticələri:

Ən dəhşətli soyqırım 1918-ci ilin mart ayının 30-31-i və aprel ayının ilk günlərində Bakıda baş verdi. Bakıda soyqırımı planı hələ 1917-ci ildə “Daşnaksütyun” partiyası və Erməni Milli Komitəsi tərəfindən hazırlanırdı. Onlar dəfələrlə müsəlmanları bolşeviklərə qarşı silahlı çıxışa təhrik etməyə cəhd göstərirdilər. Fitnəkarlıq yalnız 1917-ci ilin dekabrında Rusiya Xalq Komissarları Sovetinin sədri V.İ.Leninin S.Şaumyanı Qafqazın fəvqəladə komissarı təyin etdikdən sonra baş tutdu. Ermənilərin məqsədi bolşeviklərin əli ilə müsəlman əhalisini cismən məhv etmək idi. Adamların qətlə yetirilməsi və müsəlman məhəllələrinin darmadağın edilməsi mütəşəkkil erməni hərbi hissələri tərəfindən planlı surətdə həyata keçirilirdi. Bakı Sovetinin qüvvələrinə rəhbərlik edən S.Şaumyanın erməni hərbi hissələrindən istifadə etməsi bu qırğını daha da dərinləşdirmişdi. Daşnaklar müsəlman fəhlələrin orduya qəbul edilməsinə hər vasitə ilə əngəl törədirdilər. Ona görə də, Bakı Soveti, onun yaratdığı ordu əsas etibarilə ermənilərdən ibarət idi.

Azğınlaşmış erməni quldurlar dinc azərbaycanlı əhalini qırıb-çatmaq üçün ən amansız üsullara əl atırdılar. Fəvqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Y.Kluqe bu komissiyanın sədrinə ünvanladığı məruzədə yazırdı: “Yaxşı silahlanmış, təlim keçmiş erməni əsgərlər çoxlu miqdarda pulemyotların müşayiəti ilə hücum edirdilər. Ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, bu evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngülərlə dəşik-dəşik edir, uşaqları yanan evin alovları içərisinə atır, üç-dörd günlük çağaları süngünün ucunda oynadır, öldürülən valideynlərin südümər körpələrinə rəhm etmir, hamısını qırırdılar”.

Təhqiqat Komissiyasının sənədlərindən məlum olur ki, 1918-ci ilin mart soyqırımı zamanı təkcə Bakıda 12 mindən çox türk-müsəlman öldürülüb. Onların çoxunun meyitləri tapılmayıb. Ermənilər meyitləri od-alova bürünmüş evlərə, dənizə, quyulara atırdılar ki, cinayətin izini itirsinlər. Bakı əhalisindən 400 milyon manatlıq daş-qaş və əmlak qarət olunub. Bir çox ziyarətgahlar və tarixi abidələr yerlə-yeksan edilib. Memarlığın incilərindən sayılan İsmailiyyənin binası yandırılıb. Mart talanlarında yaxşı təşkil olunmuş hərbi hissələrlə yanaşı, erməni ziyalıları, gəncləri də iştirak edirdilər.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı qədim Şamaxı şəhəri də dəhşətli talanlara və vəhşiliklərə məruz qalıb. Ermənilərin bu şəhərdə və ümumən Şamaxı qəzasında törətdikləri vəhşiliklər haqqında 7 cildədən ibarət təhqiqat materialları toplanıb. 1919-cu il martın 30-da “Azərbaycan” qəzetində Fəvqəladə Təhqiqat Komissiyasının “Çağırış”ı dərc olunub. Komissiyanın sədri Ə.Xasməmmədovun imzaladığı bu sənəddə deyilirdi: “Şamaxının yalnız xarabalıqları qalmışdır. Şəhərin müsəlman hissəsindəki bu xarabalıqlarda məscidlərin ən qədimi olan, 800 ildən çox tarixə malik Cümə məscidinin ancaq yanib qaralmış minarələri görünür, şəhərin 15 minlik müsəlman əhalisindən sağ qalanlar isə bütün Zaqafqaziya dağılmış, əllərində qoltuq ağacı və bellərində torba qapı-qapı düşüb dilənirlər ki, acından ölməsinlər. Adlarını “bolşevik” qoyan qaçaq-quldur dəstələrinin əlindən qaçıb can qurtaran əhalinin qalan hissəsi türk qoşunları Azərbaycana gəldikdən sonra öz el-obalarına qayıtmışdır. Onlar, qayıdıb gəldikdə əsrlərdən bəri yaşadıkları ocaqlarını yandırılmış və yerlə-yeksan edilmiş halda görmüşlər”.

Təhqiqat Komissiyasının sənədlərindən aydın olur ki, Şamaxı şəhərinin azərbaycanlı əhalisinə vurulmuş ziyan orta hesabla 1 milyon manatdan çox olub. Ermənilər Qubada, Lənkəranda və digər qəzalarda da qırğınlar törədiblər. Ermənilər Quba qəzasında da qırğınlara geniş hazırlıq işləri görmüşdülər. Çünki qırğına başlamaq üçün bəhanə milli münaqişə ola bilərdi. Erməni daşnak qüvvələri dünyanın hər yerinə ermənilərin guya müsəlmanlar tərəfindən sıxışdırıldığı barədə teleqramlar göndərirdilər. Qubada yaşayan M.Kasparov, H.Hayrapetov, A.Mukanyans və A.Boqdanov tərəfindən göndərilmiş teleqramda iddia olunurdu ki, Qubada müsəlmanlar milli ədavət, milli qırğın törədir, erməni və rus kəndlərini dağıdır, kilsələrə od vurub yandırır.

Təhqiqat materiallarından məlum olur ki, 1918-ci il mayın 1-də Qubaya girən daşnak-bolşevik birləşmələrinin sayı 5 mindən artıq olub. Ona görə də, onlar silahsız dinc əhaliyə azgınlıqla divan tuta biliblər. İki gün ərzində yalnız Quba şəhərində 4 minədək müsəlmanın öldürüldüyünü xatırlamaq kifayətdir.

A.Novatski qeyd edir ki, müsəlmanların dini heysiyyətinə toxunaraq, məscidlərə od vurub yandıran daşnaklar təkcə Quba, Qusar və Xaçmaz ərazisində 26 məscidi yandırdılar. Hamazaspın vəhşilikləri nəticəsində 1918-ci ilin ilk beş ayı ərzində Quba qəzasında üst-üstə 16 mindən çox insan məhv edilib. Ayırı-ayrı mənbələrə əsasən, qırğın zamanı 12 minədək ləzgi, 4 mindən çox azəri türkü və tat əhalisi öldürülüb. 1918-ci ilin qırğınları zamanı daşnak-bolşevik birləşmələri Quba qəzasında 162 kəndi dağıtmışdılar ki, bunlardan 35-i hazırda mövcud deyil.

4)Son dövr soyqırımlar:

Azərbaycanlıların soyqırımı tarixinə nəzər salaraq bildirmək istəyirəm ki, monoetnik dövlət yaratmağa nail olan Ermənistan rəhbərləri keçmiş SSRİ-nin hərbi-sənaye potensialına arxalanaraq Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini, o cümlədən, 7 ətraf rayonu, Laçın, Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Ağdam və Füzulini işğal edib xarabazara çeviriblər. Ermənistanın hərbi təcavüzü təkcə Dağlıq Qarabağı və onun ətraf rayonlarını deyil, eyni zamanda, Azərbaycanın qərbində yerləşən Gədəbəy, Tovuz, Ağstafa rayonlarını da əhatə edib.

İşğal edilmiş ərazilərdə 800 yaşayış məntəqəsi, 6 min sənaye və kənd təsərrüfatı obyekt, ümumi ərazisi 9 min kvadratmetr olan 150 mindən artıq mənzil və şəxsi ev, 4366 sosial-mədəni obyekt, o cümlədən, 850 məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisəsi, 690 orta məktəb, 490 tibb müəssisəsi, 927 kitabxana, 22 muzey, 6 teatr, konsert zalı və s. obyektlər erməni vandalları tərəfindən dağıdılıb.

Təəssüf ki, Ermənistan silahlı birləşmələrinin zəbt etdiyi Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü illərdə qəbul etdiyi 4 qətnamənin (822, 853, 874, 884) tələblərinə indiyədək əməl edilməyib. Müstəqilliyimizin ilk illərində özlərini Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının baniləri hesab edən yalançı demokratların hakimiyyəti dövründə bu məsələlərə rəsmi münasibət bildirən bir sənəd, bir qərar və ya fərman verilməyib. Halbuki məhz həmin dövrdə ermənilərin dünya ictimaiyyətinə azərbaycanlıları vəhşi, qaniçən bir xalq, özlərini isə əzabkeş, genosidə məruz qalmış məzlum bir millət kimi təqdim etmələri nəticəsində Azərbaycan dünya ictimaiyyətinin dayaqından məhrum olub, ABŞ Konqresi isə Azadlığı müdafiə aktına 907-ci düzəlişi daxil edib.

Tarixi keçmişimizə düzgün siyasi qiymət vermək istiqamətində də ilk addımı yenə məhz Ulu öndər Heydər Əliyev atdı. 1997-ci il 18 dekabr tarixində imzalanmış “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Fərmanla tarixi həqiqətləri dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırılmış oldu.

Ermənilər XX əsrin sonlarında da azərbaycanlıların misli görünməmiş soyqırımını həyata keçiriblər. Təpədən-dırnağa silahlanmış erməni daşnakları 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinə hücum edərək dinc əhaliyə divan tutub, 613 nəfəri vəhşicəsinə qətlə yetirib. Həmin gün erməni daşnakları azərbaycanlıların növbəti soyqırımını xüsusi qəddarlıqla həyata keçiriblər.

Ermənilər soyqırım siyasətini tarixən tək insan resurslarını məhv etmək üzərində həyata keçirmir, Azərbaycan xalqının milli təsisatlarını, milli mətbuat orqanlarını sıradan çıxarıb, yararsız hala salmaq və bununla da törətdikləri qanlı olayların tarixdə yaşamamasına nail olmaq planları əsasında qururdu.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

1918-ci ilin mart ayının 31-dən aprelin 2-dək Bakıda, Şamaxıda, İrəvanda, Qubada, Lənkəranda, Astarada, Salyanda, Neftçalada və digər bölgələrdə ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri kütləvi soyqırım zamanı tək on minlərlə insan qətlə yetirilmədi, milli mətbu orqanlarımız, mətbəələr, konkret jurnalistlər də hədəfə alındı. “Açıq söz”, “Kaspi” redaksiyaları yandırıldı. Almaniyadan gətirilən çap avadanlıqları ilə təchiz olunan Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi dağıdıldı. “Kaspi” mətbəəsində yenidən çap olunan 5 min Quran kitabı oda qalandı.

“Hümmət” partiyasının sədri, doktor Nəriman Nərimanov xalqımızı bolşevik-daşnak birləşmələrinin qırğınından qorumaq üçün martın 18-də saat 12 radələrində öz evində toplantı keçirdi. Bakıda ictimai-siyasi, sosial-psixoloji durumun partlayış həddinə çatdığını görüb, S.Şaumyanı qırğın planından çəkəndirmək üçün onu Bakı ağsaqqalları, “Hümmət” Partiyasının üzvləri və Müsəlman Milli Şurası nümayəndələri ilə görüşdürdü. Doktor üzünü S.Şaumyana tutub dedi:

“Yoldaş! Siz də, mən də müsəlmanların halını bilirik. Hərgah bir iğtişas başlansa, ayaq altında qalan fəqir-fuqəra olacaqdır. Ona görə Sizdən təvəqqe edirəm, sizə yalvarıram, bu işi sülh yolu ilə qutarınız”. Bundan sonra qırğınlara ara verildi.

Nəticə:

Ermənilərin millətimizə, vətənimizə qarşı törətdikləri cinayətlər və vəhşiliklər bunlarla bitməmişdir. Ta son günlər baş verən Vətən müharibəsinə qədər. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardıqları soyqırım siyasətinə dur deyərək, Azərbaycan Ali Baş Komandanı işğal edilmiş torpaqlarımızı azad etmək uğrunda əks hücum əməliyyatlarına start verdi. Müzəffər Azərbaycan ordusu Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə hücum keçərək bir-bir rayonlarımızı işğaldan azad etdi. “Əfsanəvi erməni ordusu” darmadağın edildi. Hazırda bu sahədə işlər davam edir. Artıq azad edilmiş rayonlarımızda quruculuq işləri davam etdirilir. Azərbaycan Prezidenti bütün dünyaya sübut etdi ki, 30 ilə yaxın bir vaxtda bir münəqişəni həll etməyə qadir olmayan Minsk qrupunun fəaliyyətinin əksinə olaraq, Azərbaycan 44 günə bu məsələni həll etdi. Zəfər çaldı. İlahi ədalət bərpa edildi. Artıq bundan sonra ölkəmizdə dinc quruculuq işləri həyata keçiriləcək. Öz sərvətlərimizi özümüz istehsal edəcək, azad edilmiş rayonlar yenidən tikiləcək. Bizim ölkəmiz buna qadirdir. Yaşasın Azərbaycan Ali Baş Komandanı! Yaşasın Müzəffər Azərbaycan ordusu!

ƏDƏBİYYAT

- 1.P. Əmircanov. (2010) Xalq qəzeti. 1 iyun
2. <https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/au/>
3. <https://edumap.az/azerbaycan-usaqlari-ictimai-birliyinin-numayendesi-usaq>
4. <https://www.unicef.org/azerbaijan/az/biz-n>
5. <http://scfwca.gov.az/page/serencamlar>
6. Azərbaycan Respublikasının uşaqlara dair 2020–2030-cu illər üçün strategiyası. https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Respublikasinin_Usaqlara_dair_2020_2030_cu_iller
- 7.Bünyatov Z. Azərbaycan tarixi. Bakı. 2007. 720 səh.
- 8.İsmayılov K.Zəngəzur bölgəsində azərbaycanlıların soyqırımı (1918-20) Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il soyqırımları. Bakı: 2016. S.115-124.
9. Nəcəfli G. Zəngəzur qəzasında türk-müsəlman əhaliyə qarşı erməni soyqırımları yeni arxiv sənədlərində (1918-20) . AMEA.Bakı: KM. Bakı: 2017, s.77-83.
- Musayev İ. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-21) Bakı: 1997.
10. Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il soyqırımı. Sənədlər toplusu. 3 cildə. (1917-20) Bakı: 2011. S.265-287.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ERMƏNİ TƏCAVÜZÜNÜN BƏDİİ TƏSVİRİ

LITERARY DESCRIPTION OF ARMENIAN AGGRESSION IN AZERBAIJANI LITERATURE

Doçent Nazilə Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Ermənilər dünyanın ilk fahişələridir. F.Engels

Erməniləri bir millət kimi yer üzündən silmədiyim üçün gələcəkdə ya məni alqışlayacaq, ya da lanətləyəcəklər. Əmir Teymur

XÜLASƏ

Tarix boyu Azərbaycan xalqı bir çox xarici istilalara məruz qalmış, torpaqlarının bütövlüyü və bağımsızlığı uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparmışdır. Hələ IV əsrdə Van gölündən qərbdə yerləşən kiçik erməni çarlığının ərazisi Roma ilə Sasani arasında bölüşdürülərək süquta uğrasa da, ermənilər bu məğlubiyyəti heç cür qəbul etməmiş, müxtəlif adlarla dənizdən dənizə “Böyük Ermənistan” imperiyasını yaratmaq üçün min bir oyundan çıxmışlar. Harada məskunlaşmasından asılı olmayaraq, ermənilər o ərazidə yaşayan xalqların mədəniyyətini, adət-ənənələrini özünüküləşdirməklə yanaşı, torpaqlarını da zəbt etmiş, ağlagəlməz cinayətlər törətmişlər. İllərlə suyunu, çörəyini böldüyü, ocağının tüstüsünə qızındığı, torpağında yurd-yuva saldığı Azərbaycan xalqına qarşı da mənfur qonşular insanlığa yaraşmayan qəddarlığa yol vermiş, əzəli torpaqları zaman-zaman işğal etmişlər. Azərbaycan xalqının milli adət-ənənələrini, maddi mədəniyyət abidələrini həyasızcasına mənimsəyib öz adına çıxan ermənilər qız-qadına, körpə uşaqlara, qocalara, dinc əhaliyə fərq qoymadan həqarət etmiş, cinayət törətmişlər.

Uzun illər erməni vandalizminin işğalçı siyasəti pərdələnmiş, öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış, xalqın tarixi keçmişi ilə bağlı həqiqətlərə qadağa qoyulmuşdu. Bu illər ərzində erməni tarixində – dərslərdə, kütləvi informasiya vasitələrində, hətta bədii ədəbiyyatda, kinofilmlərdə, uşaqlar üçün nəşrlərdə belə erməni-türk münaqişəsi başlıca mövzuya çevrildiyi halda, Azərbaycanda bu barədə söz açmaq qadağan olunur, tarixi həqiqətlərin olduğu kimi yazılmasına imkan verilmirdi. Buna baxmayaraq, erməni

məkrli, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik və qəsbkarlıq niyyəti, soydaşlarımızın zor gücünə dədə-baba yurdlarından qovulması, talan və işğalçılığı təkcə tarixi mənbələrdə, insanların yaddaşında, qəbir daşlarının, müqəddəs abidələrin qalıqlarında deyil, damarlarında türk qanı axan, əli qələm tutan hər bir ziyalının yaradıcılığında da qan yaddaşı kimi qorunub saxlanmışdır.

M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, C.Cabbarlı, M.Cəlalin yaradıcılığında dövrün ideologiyasının təsiri ilə erməni xisləti pərdələnsə də, Y.V.Çəmənzəminli, M.M.Nəvvab, M.S.Ordubadi, A.Rəhimov, M.Süleymanlı, N.Qarayeva, A.Abbas, F.Məmmədli, M.Oruc, H.Mirələmov, E.Mehrəliyev, A.Abdulla, K.Nəzirli, Z.Yaqub, B.Vahabzadə və b. yaradıcılığında erməni təcavüzünün qələmin belə yazmaqda dəhşətə gəldiyi cinayətləri müxtəlif janrlarda bədii ifadəsini tapmışdır.

Açar sözlər: tarix, ədəbiyyat, erməni təcavüzü, bədii əsər.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

Azerbaijani people were subjected to numerous foreign invasions, fought to the death for the integrity and independence of their lands throughout history. Though, from the West of Lake Van, territory of small armenian tsarist was divided between Rome and the Sassanids in IV century and was collapsed, armenians didn't accept this defeat and crossed from sea to sea under different names for creating the "Great Armenian Empire". Regardless, where they settled, armenians not only appropriated the culture and traditions of these peoples, living in this territory, but also occupied their lands and have committed unimaginable crimes. Disgusting neighbors committed inhuman atrocities against the people of Azerbaijan, with whom they shared water and bread for years, were heated with urnace smoke, settled on their lands and from time to time occupied their ancient lands. Armenians, who shamelessly appropriated the national traditions and material cultural monuments of Azerbaijani people, insulted girls, women, babies, old people and the civilian population, and committed crimes.

For many years the aggressive policy of Armenian vandalism was veiled, didn't get its political and legal assessment and truth connecting with the historical past of the people, was prohibited. During these years, in the history of Armenia – in their textbooks, the media and even in fiction and in films all these were informed, but Azerbaijan was forbidden to talk about it, and historical facts weren't allowed to be written in the form in which they are. Despite this, Armenian cunning, the hostility and aggression of the Armenians against the Azerbaijani people, expulsion of our compatriots from their ancestral lands by force, looting and occupation only in historical sources, on gravestones, in people's memory, not in the remains of sacred monuments, but in those that turkish blood flowed into them veins and was stored as a blood memory in the writings of every intellectual holding a pen.

If Armenian trait is veiled by the influence of that time ideology in the creativities of M.Sh.Vazeh, M.F.Akhundzadeh, N.Vezirov, J.Mamedkuluzadeh, N.Narimanov, J.Jabbarli but horrors of armenian aggression, which terrified the writer, found literary expression in various genres by the creators such as M.M.Navvab, M.S.Ordubad, Y.V.Chemenzeminli, A.Rahimov, M.Suleymanli, N.Qarayeva, A.Abbas, F.Mammedli, M.Oruj, H.Miralamov, E.Mehrallyev, A.Abdullah, K.Nezirli, Z.Yaqub, B.Vahabzade.

Key words: history, literature, armenian aggression, literary work.

Bu gün dünyanın erməni kimi tanıdığı, əslində özlərini "hay" adlandıran, etnik cəhətdən çox mürəkkəb və qarışıq, əsl-kökü olmayan, hansı coğrafi məkanda və nə vaxt yarandığı, virus kimi bütün dünyaya necə səpələndiyi bəlli olmayan bir toplumun mənşəyi hələ də tarix üçün sirr olaraq qalır. Ta qədim dövrlərdən üzü bəri ermənilər güclü tayfaların, dövlətlərin əl oyuncağı olmuş, onlardan həmişə ən mürdar və mənfur işlərdə istifadə etmişlər. "Bunu onların özünə və başqalarına başa salmaq bu gün heç kəsə sərf eləmir, bu gün bütün dünyaya o sərf edir ki, ermənilər var və onlarla istədikləri vaxt istədikləri kimi davranır, onlardan istədikləri şəkildə istifadə edirlər və ermənilər də buna gedir" [İsmayılov, 2011:3].

"Tarixin olaylarında vətənsiz qalmış haylar" (E.Mehrəliyev) özlərinə vətən yaratmaq üçün işğal etdikləri ərazilərdə min-bir oyundan çıxmış, məskunlaşdıqları torpağın nemətlərinə xər baxmış, qonşu xalqların mədəniyyət abidələrini öz adlarına çıxmış, soysuz köklərinin tarixi varlığını həyasızcasına sübut etməyə can atmışlar. Hələ VII əsrdə alban şairi Dəvdəyin sərkərdə Cavanşirin ölümünə yazdığı mərsiyəni ermənilər öz əlifbaları ilə köçürmüş, Cavanşirin alban deyil, erməni sərkərdəsi kimi mübarizliyini, mənşəcə erməni olduğunu sübut etməyə çalışmışlar.

Tarix ermənilərin Səlcuq türklərinin sayəsində insan kimi yaşamaq haqqı qazandığını sübuta yetirmiş olsa da, erməni mafiyası “millət” kimi varlığını sübut etmək və böyük dövlətləri naminə min cür dona girmiş, saxta “erməni soyqırımları”nı az qala dünyaya yaymış, xüsusilə XVIII əsrdə “dənizdən dənizə böyük Ermənistan” imperiyasını yaratmaq uğrunda əsassız ərazi iddiaları irəli sürmüşlər.

Dünyanın hər yerinə səpələnmiş ermənilərin tarixən ən çox məskunlaşdıqları ərazi türk dövlətləri, ən çox qaynayıb qarışdığı xalqlardan birincisi türk xalqı olmuşdur. Lakin qəbir və ocaq qonşuları olan, öz kökü üstündə dayanıb dünyaya əzəmətlə boylanan türklərlə ermənilər arasında erməni nankorluğu və yersiz iddiası nəticəsində dönə-dönə törədilən silahlı toqquşmalar, qanlı vuruşmalar, amansız qırğınlar, irəliləyişə, inkişafa mane olan münafişlər, qarşıdurmalar milli ədavətə gətirib çıxarmış, türk xalqının tarixində qanlı iz qoymuşdur.

Erməni məsələsi, erməni təcavüzünə təkcə türk xalqı deyil, dünya xalqlarının mütərəqqi qüvvələri – siyasətçilər, səyyahlar, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri də biganə qalmamış, erməni dünyaya onun özündən də yaxşı tanıdı bilmiş, erməni kimliyinin və xarakterinin gözəl poetik təqdimini vermişlər. “Yersiz gəldi, yerli, qaç” devizi ilə yaşayan erməni millətinin terrorçu, təxribatçı, insanlığa qənim mənliliyi, xisləti Sədi Şirazi, A.S.Puşkin, V.Mayakovski, İ.Çavçavadze, V.Veliçko, Barbaros Baykara, Elif Şafak və b. sənətkarlar tərəfindən qamçılanmışdır. Hələ XIX əsrdə Puşkin yazırdı:

*Erməni! Meymun nəslinin nümayəndəsi – sən sadəcə nəsillərin leşisən.
Təkamülün zəif bəndi, sən güllələnməyə layiqsən !
Nə vaxt nəhayət gəbərcəksən? Nə vaxt münafişlər bitəcək?
Nə vaxt bitəcək yalanların, əfsanələrin?
Nə vaxt sən nəhayət anlayacaqsan ki, Ağrı dağ sizin olmayacaq?
Və batmış, günahkar xalqın həmişə batmış qalacaq.
Biz o xoşbəxtliyə inanacağıq ki, sizdən pislik görməyək.
Biz sən və sənin axmaq xalqını ədalət odunda yandıracağıq,
Və yenidən dünyada sülh olacaq, dünya çiçəklənəcək.
Ermənilərsiz və şərsiz dünya ümidlərə ruhlandırır.
Yer kürəsində xoşbəxtlik olacaq və bütün xalqlar arasında sülh olacaq,
Və günəş yenidən qaranlıqlar arasından boylanacaq.
Ermənilər. tezliklə sizin qaçılmaz sonunuzdur.
Siz nəhayət anlayın ki, bu dünyada sizə yer yoxdur.*

Mayakovski isə deyirdi:

*Mən Qafqaza çox səfərlər etdim,
Bu səfərlər zamanı heç də az olmayan şərəfli xalqlarla rastlaşdım.
Ancaq inanın ki, ermənilər kimi əcaib xalqla heç zaman rastlaşmadım.
Onlar üçün qürur mənasızlıqdır,
şücaət isə heç nədir.
Kişiləri uşaq oynacağı kimidir,
onlar dəhşətli dərəcədə qorxaq və ürəkədlilər.
Lazım gələrsə, analarını satmağa belə hazırdırlar.
Əgər onlar çoxluqdadırlarsa, təhlükəlidirlər
Onlarda nə inam var, nə mədəniyyət.
Kişiləri gicbəsər, qadınları axmaq
Bir-birlərini isə "hay" deyərək səslərlər...*

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Tarixi mənbələrə görə, dünyanın hər yerinə səpələnmiş ermənilərin ən çox məskunlaşdıqları ərazi türk dövlətləri, ən çox qaynayıb qarışdığı xalqlardan birincisi türk xalqı olmuşdur. Lakin qəbir və ocaq qonşuları olan, öz kökü üstündə dayanıb dünyaya əzəmətlə boylanan türklərlə ermənilər arasında erməni nankorluğu və yersiz iddiası nəticəsində dönə-dönə törədilən silahlı toqquşmalar, qanlı vuruşmalar, amansız qırğınlar, irəliləyişə, inkişafa mane olan münaqişələr, qarşıdurmalar milli ədavətə gətirib çıxarmış, türk xalqının tarixində qanlı iz qoymuşdur.

XX əsrin əvvəllərində dərin tarixi köklərə malik erməni-türk münaqişəsinin dəfələrlə səbəb olduğu cinayət – soyqırım xalqın yaddaşında silinməz iz qoydu. İnsan hüquqlarının ən ağır şəkildə pozulması və türk xalqının, türk millətinin, türk soyunun yer üzündən silinməsi məqsədini güdən soyqırım Bakıda, Şuşada, Tərtərdə, Qarabağda, Naxçıvanda, İrəvanda, Zəngəzurda, Göyçə mahalında, Borçalıda, Qazaxda, Lənkəranda, Salyanda və bir çox yerlərdə ermənilər tərəfindən milli mənsubiyyəti azərbaycanlı olan hər bir kəsin – uşaq, qoca, qadın – fərq qoyulmadan öldürülməsi, evlərə od vurulması, mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi ilə tamamlanırdı. Erməni vandalizminin qarətçilik, saxtakarlıq, işgəncə, əzab, rəzalət, təhqir və ikiüzlülüüyü baş alıb getdiyi halda, özlərini yazıq, məzlum kimi qələmə verir, uydurma erməni soyqırımının qurbanı kimi dünyaya qəbul etdirməyə cəhd edirdilər. Lakin Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, milli mənliliyinə və qüruruna yönəlmiş erməni böhtanının avantürist iddiaları nə qədər pərdələnməyə çalışsa da, xalqın yaddaşı ilə bərabər tarixi mənbə və məxəzlərdə qorunub saxlanılmışdır.

XIX əsr XX əsrin əvvəllərində erməni təcavüzünün doğurduğu qanlı hadisələr və xalqın taleyi ziyalıların yaradıcılığında və mətbuat səhifələrində ağırlı da olsa, gerçək ifadəsini tapmışdır. Sosialist tendensiyası sovet rejiminin təsiri ilə bir çox əsərlərdə erməni “xalqının” dostluğu, azərbaycanlılarla xoş münasibəti təsvir olunsada, zaman bu təsvirlərin ideoloji mahiyyət daşıdığını sonralar doğru-düzgün qiymətləndirmişdir. Bəlkə də bu sənətkarlar uzaqgörənlik və bədii fəhmlə daha böyük qırğınların törədiləcəyini duyur, onların qarşısını almaqdan ötrü münasibətləri pərdələməyə çalışırdılar. Lakin nə qədər pərdələnsə də, M.B.Məmmədzadə, M.M.Nəvvab, N.Nərimanov, Y.V.Çəmənəminli, M.S.Ordubadinin bədii-publisistik əsərlərində erməni şovinizminin iç üzünü, törədilən qırğınların səbəbləri tarixi faktlar və hadisələrlə üst-üstə düşərək bir-birini tamamlayır.

XIX əsr şairi və rəssamı, xəttat və musiqişünas Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” əsəri o qanlı-qadalı illərin ən dəyərli abidəsidir. Əsərin hər fəslində erməni rəzalətinin ən dəhşətli səhnələri oxucunun gözü önündə canlanır. M.M.Nəvvab hadisələrin təsvirində tarixi olayları olduğu kimi verməklə ermənilərin namərdliklərini, erməni kilsəsinin dinə deyil, qondarma erməni dövlətinə və siyasətinə xidmət etdiyini bir daha diqqətə çatdırır. Ermənilərin din-məzhəb üstə, yaxud böyük mülklərdən ötrü deyil, əlsiz-ayaqsız, günahsız insanlara qarşı da insafsızlıq və namərdlikləri barədə o yazır: “Xaspolad adlı bir müsəlman Qalanın ətrafında yerləşən bir dəyirmanı icarəyə götürmüş və onu bir kişi ilə övrətinə tapşırırmışdı. Qarət və qan tökməklə məşğul olan erməni dəstələrinin biri həmin dəyirmanla gələrək böyük bir faciə törətmişdilər. Onlar kişini güllə ilə öldürdükdən sonra qucağında dörd aylıq uşaq olan qadına yaxınlaşdılar. Erməni cəlladları onları da öldürmək istəyəndə övrət dedi ki, allah xatirinə mənə öldürün, ancaq uşağa əl vurmayın. Ermənilərdən ikisi irəli çıxıb dedilər ki, qorxma, uşağı öldürməyəcəyik. Onlar uşağı qadından açıb bələyini açdılar. Ermənilərin hərəsi uşağın bir ayağından tutub qüvvətlə hərəsi bir tərəfə çəkdi. Uşaq iki para oldu. İki yerə bölünmüş uşağın parçalarını ananın üstünə atdılar. Ana bu vəhşiliyə dözə bilməyib huşunu itirdi. Cəlladlar bu qadını da bir neçə güllə ilə qətlə yetirdikdən sonra dəyirməndə olan taxılı və unu, eləcə də malı qarət edib apardılar” [Nəvvab, 1993:51].

M.M.Nəvvab şahidi olduğu hadisələri qələmə alıb gələcək nəsillərə ötürməklə yanaşı, tarixi yerlərin – dağ, qala, çay, kənd, el-oba adlarının toponimik təhlilini vermiş, Qarabağın əsası qoyulandan ermənilərin xəyanətkarlıqlarını, rusun fitnəsi ilə xalqımızın üzərinə qaldırılmasını orijinal bir üslubda qələmə almışdır.

1905-1906-cı illərdə Qafqazda erməni-müsəlman davasının tarixini, ermənilərin törətdikləri təsvirəgəlməz qırğınları əks etdirən digər əsər M.S.Ordubadinin tarixi sənədlər əsasında yazdığı “Qanlı sənədlər” əsəridir. Tarixi-bədii salnamə kimi “Qanlı sənədlər” əsəri ilk səhifələrdən oxucunu dəhşət, rəzalət, vəhşət və ağlagəlməz vəhşiliklərlə üz-üzə qoyur. İnsan adını daşıyan hər hansı bir adamın belə qanlı faciə, qırğın törədə biləcəyi heyrət doğurur. Ermənilər İrəvan şəhərində müsəlmanlara olmazın zülmələr verir, yandırır, əzalarını kəsir, uşağa, qocaya, qadına, xəstəyə rəhm etmir, insanlara verdikləri fiziki cəzalar bəs deyimiş kimi, mənən alçaldır, təhqir edirdilər. Müsəlmanların müqəddəs ziyarət yeri olan Allah evinə – məscidə və müsəlmanlar yaşayan məhəllələrə od vurulub yandırılmasına dözməyən yazıçı, yəqin ki, göz yaşları axıda-axıda yazır: “İrəvan mahalı bir yanar dağa, vulkana dönüb, nəcib islam millətini yandırmaqda idi. ...Budurmu erməni mədəniyyəti, budurmu özünü Avropaya “mədəni xalq” kimi tanıdan “məzlum ermənilər?”

Tarixdə uzunmüddətli, hətta yüzillik müharibələr olmuşdur. Azərbaycan xalqının tarixində 1918-ci il zaman kəsimi yüzillik erməni təcavüzünün ən dəhşətli mərhələsi, 31 Mart soyqırımı ən qanlı səhifələrindən biridir. Bakının Qoşa qala qapıları və İsmailiyyə binası ətrafında qanlı döyüşlərdən sonra Bakı kəndlərinə hücumlar edildi, azərbaycanlılar kütləvi şəkildə öldürüldü. 10.626 nəfər qırğına məruz qaldı, 2560 qadın, 1266 uşaq qətlə yetirildi. O dövrdə insanların başına gətirilən müsibətləri oxumaq belə insanı dəhşətə gətirir: “Saqqallı əsgər Yapoya – erməni cəllada aman vermədi. İti baltanı gəlinin sinəsindən aşağı çəkdi və körpə ana bətnindən yuvarlanıb yerə düşdü. Saqqallı uşağa diqqətlə baxdı və ucadan hırıldadı:

– Mən düz tapmışam, Yapo, bu, əsgər olacaqdı, oğlan uşağıdır.
Saqqallı əti çimçəşmədən körpəni süngünün ucu ilə qaldırıb tonqala atdı”.

1918-ci il təcavüzü təkcə şimalda deyil, Cənubi Azərbaycanın Urmiya, Səlmas, Xoy şəhərlərində, Qars vilayətində də törədildi.

Y.V.Çəmənzəminli “rus köçəriləri” adlandırdığı ermənilərin yollarını azmasından narahatlığını gizlətmir, onların xarici siyasətdə öncəgörmüklərindən narahat olurdu. Ədib yazırdı: “Böyük Ermənistan xəritəsini gördüm, üç dəniz əsasında təşəkkül edəcək imiş: Ağ, Qara və Xəzər dənizləri arasında. Xəritədə Gəncə, Lənkəran, Salyan, Təbriz, Marağa və b. şəhərlər də Ermənistana daxil edilmişdi. Əgər bu xəritə erməni milli amilinin şəkli isə, onda “erməni məsələsi” yenə bir çox münaqişə və mücadiləyə səbəb olacaq və həlli yenə kağız üzərində qalacaqdır” [Çəmənzəminli, 2005:265].

Y.V.Çəmənzəminli sanki baş verənlərin erməni təcavüzünün, erməninin pərdələnmiş siyasətinin açıq-aşkar hələ neçə illər davam edəcəyini bilir, millətin ziyalılarını qəflət yuxusundan ayılmağa çağırırdı. Həyəcan və təşvişini yazıçı publisistik məqalələrində dəfələrlə vurğulayırdı: “İndiki işlərimizə baxdıqda və indiki mövqeyimizi nəzərə aldıqda gələcəyimizin halı çox məxşuş görünür. Rusiya inqilabı erməni-müsəlman iğtişaşı bilxüsüs bizdən ötrü böyük bir zərbə oldusa da və bizi qəflət yuxusundan oyandırdısa da, görünür ki, bir dəfə göz açmağa iqtifa edib, təkrar mürgüləməyə başlarıq” [Çəmənzəminli, 2005:46-47].

Gördüyümüz kimi, Y.V.Çəmənzəminli, C.Cabbarlı, N.Nərimanov kimi yazıçılar erməni təcavüzündə “əl olduğunu”, azərbaycanlıların qanını axıtmaqda onlardan bir oyuncaq, bir alət kimi istifadə edildiyini vurğulayır, qonşuluqda dinc yaşamağa, fitnə-fəsaddan uzaq olmağa çağırıbmışlar. Bu tərəqqipərvər qüvvələr konfliktin mahiyyətini gözəl bildiklərindən olanları unutmağa çalışmış, gələcəyi düşünmüşlər. Lakin bu sənətkarlar erməni fitnəsinin tarixi köklərini də aydın görmüş, şahidi olduqları olayları bədii ədəbiyyata köçürmüşlər. Prof. Buludxan Xəlilovun “Azərbaycan ədəbiyyatında erməni xisləti” əsərində Azərbaycan sənətkarları M.F.Axundzadə, C.Cabbarlı, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, Y.V.Çəmənzəminlinin yaradıcılığı əsasında erməni xarakteri – qorxaqlıq, ikiüzlülük, şər-böhtan, fitnə-fəsad, türkləri qurban seçmək, milli ruhdan, milli kökdən uzaqlaşma və s. məsələlər obrazların dili ilə təhlil olunur. Dilçi-alim ədəbiyyatda yaradılan erməni obrazları vasitəsilə bu xalqın

kişili-qadınli hər bir nümayəndəsinin öz mənfəətini güdməsi, gor qonşuları azərbaycanlılara xəyanət etmələri, iblis sifətləri, min cür oyundan çıxmalarının elmi-məntiqi şərhini verir, erməni psixologiyasını analiz edir.

M.F.Axundzadənin “Sərgüzəşti-mərdi-xəsis” əsərində erməni Ohan yüzbaşı qorxaq və ikiüzlü olduğu qədər də qəddardır. Son məqamda qorxusundan geri çəkilən Ohan hələ qaçaqlarla üzbəsurət gəlməmiş “Allah bilir, hamısını xingəl kimi doğrayacağam” deyib özünü ifşa edir. Digər bir əsərdə, “Hekayəti-Yusif şah” əsərində erməninin mikrob kimi hər torpağa yayıldığı göstərilir. B.Xəlilov haqlı olaraq erməninin xislətində abır-həyanın olmaması və qorxaqlığı onun milli keyfiyyəti sayır. Qonşuya düşmənçilik etmək, qonaq sifətilə gəldikləri ərazilərdə yerli xalqa düşmən kəsilmək ancaq erməniyə xas xüsusiyyətdir. “Abır-həyadan uzaq olmaq erməniyə imkan verir ki, istədiyini etsin, qorxaqlıq isə imkan yaradır ki, çətin məqamlarda, aciz məqamlarda başqalarının qarşısında aqlasın” [Xəlilov, 2018:43].

Dilçi-alim C.Cabbarlı, Y.V.Çəmənzəminli, Ü.Hacıbəyovun əsərlərində yaratdıqları erməni obrazlarını təhlil edərək göstərir ki, ermənilər türk mahnısını, türk rəqsini öz adlarına çıxmaqdan utanıb çəkinmirlər (C.Cabbarlı “1905-ci ildə” əsəri). Milli Azərbaycan musiqisinin banisi Ü.Hacıbəyov əsərlərində ermənilərin azərbaycanlı adları, adət-ənənələri kimi, yaratdıqları əsərləri də mənimsəmələri, özünüküləşdirmə siyasətinə acı-acı gülür, “yazıq ermənilər!”, “genə yazıq ermənilər!”, “ax, yazıq ermənilər” deyərək onlara acıyır. Ermənilər “Tut ağacı boyunca”, “Sarı gəlin” mahnılarını “dünyaya gəldikləri gündən dinləmiş, bu mahnıların ovsunu altında milli kimliklərini, milli mənliklərini unudaraq sevdikləri hər bir şeyə yiyə, sahib olmaq istəmişlər” [Xəlilov, 2018:82].

B.Xəlilov bunu erməni təcavüzünün qatı forması – başqa xalqın milli dəyərlərinə xəyanəti kimi qələmə verir. O, ermənilərin xüsusi marağı olan dövlətlərlə əlaqəyə girməsini, milli və dini zəmində onlardan bir alət kimi istifadə olunduğunu bədii ədəbiyyatdakı tarixi faktlar əsasında təhlil edir və bəlli bir həqiqəti təsdiqləyir: erməni hər bir şeydən ancaq öz mənfəəti üçün istifadə edən, bütün zamanlarda şeytan toxumu səpən soysuz, köksüz bir millətdir.

XX əsrin əvvəllərində erməni-müsəlman qırğınları, azərbaycanlıların başına gətirilən ağlasığmaz işgəncələr zaman keçdikcə səngisə də, əslində daha dərinlərə işləyir, XX əsrin 80-ci illərindən Qarabağ konfliktinə daha da alovlanırdı. Əsrin əvvəllərindən yaranmağa başlanan qaçqınlıq həyatı qara bulud kimi əsrin üzərində sona qədər gəzir. Qarabağ faciəsi – erməni sindromunun son istinad nöqtəsi dərin yaralar açdıqca xalqın ruhunda, varlığında bu yaranın göynərtisi yeni-yeni əsərlər meydana gətirir. Ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdikləri faciələrin dəhşəti – erməni məkri, erməni xisləti, erməni nankorluğu, erməni adının özü boyda rəzəlat əsir və girov insanların taleyi fonunda canlı xatirələr, şahid ifadələri əsasında bədii ədəbiyyatda əksini tapır.

90-cı illərdən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında erməni təcavüzü və erməni xisləti ağırlı bir mövzuya çevrildi. Yazıçı və şairlər qələmlərini süngüyə çevirdilər. Gec də olsa, yazıçılarımız güzəştə gedilən erməni-azərbaycanlı münasibətlərinin əsl simasından, türkə antipatiya ilə köklənmiş xəstəliyindən danışmağı özlərinə borc bildilər. Müxtəlif janrlı əsərlərdə ermənilərin azərbaycanlıların başına gətirdikləri müsibətlər, törətdikləri vəhşiliklər, insanlığa yaraşmayan hərəkətlər, bir millətin, xalqın soyuna, kökünə, dilinə, milli yaddaşına təcavüzü bədii səhnələrlə canlandı. Tarixə belə utanc gətirən bu səhnələr yazıçı təxəyyülünün məhsulu deyil, olmuşların sıxla-sıxıla, göz yaşları içində, boğazında qəhər düyünlənə-düyünlənə, qəzəbdən dil-dodağını çəynəyəcəynəyəcəynə kağıza əbədiyyən köçürülməsi idi.

Ədəbiyyatda iməkləyən erməni təcavüzü ilk addımlarını qanlı 20 Yanvar faciəsindən sonra daha möhkəm atdı. O gecə xalqa bir həqiqəti anladı: Azərbaycan xalqı nə bahasına olursa olsun, qazandığı müstəqilliyi əldən verməyəcək, onu zəfərlə başa vuracaq. Ədəbiyyat sanki silkinib oyanır, hadisələrin tərənnümü, təsviri birbaşa münasibətin ifadəçisinə çevrilir. Lirik bu sahədə önə keçir; B.Vahabzadənin “Şəhidlər”inin harayına, M.Aslanın “Qərənfil – şəhid qanı” yağışına Qabilin “Mərsiyə”si ağı dedi. M.Dilbazinin “Şəhidlər qəbristanında”, N.Xəzrinin “Qanlı yanvar”, M.Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla”, “Gərçəkləşən qorxulu nağıllar”, F.Qocanın “Azərbaycan”, Z.Yaqubun “Qalmaz”, R.Məmmədzadənin “O gecə”, A.Cəmilin “Qan borcu”, X.R.Ulutürkün “Əlvida, Azərbaycan” və s. şeir və poemalarda dərin

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

kədərle yanaşı, qanlı hadisələrin səbəbkarı – erməni təcavüzkarları nifrətlə ittiham olunur. Ağrı, fəryad, haray bir tərəfdən, qəhrəmanlıq, ictimaiyyət, hünər digər tərəfdən lirikanın predmetinə çevrilir. A.Bədəlzadənin “Nigaran məzarlar”, E.Baxışın “Əliyalınlar”, V.Babanlının “Elegiya”, S.Sarvanın “Şəhidlər hey”, H.Əlinin “Tələ”, A.Məmmədlinin “Qırmızı ölüm – olum!”, A.Qoşqarın “Səssiz güllələrlə ölür oğullar”, Z.Yaqubun “Qara bayraq”, “Şəhidlərim yatan yerdə”, A.Azərbaycanın “Səbr kasamız”, F.Məmmədlinin “Edam ili”, A.Ələmdarın “Ağlama”, “Bu dərdə dözməyib” və s. şeir və poemaları olayların acısına suverenlik, müstəqillik, milli təəssübkeşlik duyğuları da qatdı. Lirikada şiddətli mübarizəyə səsləyir, ölüm-olum sərhədində insanlığı narahat edir, itirilmiş torpaqların fəryadını, qaçqın-köçkünlərin ah-naləsini şüurlara, yaddaşlara həkk edirdi:

*Ana yurdun oğul-qızı harayından oyansın,
Koroğlular məmləkəti tapdanırsa,
Neynirik bu canı biz?!
Babalardan miras qaldı bizə vətən namusu,
Gözəllərin pak isməti tapdanırsa,
neynirik bu canı biz?! (H.Kürdoğlu)*

Erməni təcavüzünün geniş planda inikasında nəsrin imkanları daha geniş idi; faciənin yanğısını, acısını yaşamaqdan çox səbəblərini göstərməyə, tarixin yaddaşına köçürməyə nəsr özündə təpər tapdı. Sovet dövründə erməni xisləti yalnız Əyyub Abbasovun “Zəngəzur” (1956) romanında ifşa edilmişdi. 30 ildən çox bir müddətdə ədəbiyyat bu mövzuya biganəlik göstərmişdi. Yalnız müstəqillik dövrü ədəbiyyatında erməni mövzusu yenidən gündəmə gəlmiş, bu ədəbiyyatdan azərbaycanlıların faciəsi, müsibəti ilə yanaşı, canavar cildinə girmiş yırtıcı “kırve”lərin obrazı boydanboya başlamışdır. Elçinin “Bayraqdar”, “Qarabağ şikəstəsi”, N.Hacıbəyovun “Qisas qiyamətə qalmaz”, E.Mehrəliyevin “Doxsanıncı illər”, F.Günayın “Qara qan”, Ə.Hacıbəyovun “Möcüzə”, K.Dünyamalıının “Qana boyanmış illər”, N.Məmmədlinin “Zəngülə”, K.Əfəndiyevlərin “Çadır”, F.Məmmədlinin “Ruhun qisası”, M.Süleymanlıının “Erməni adındakı hərfələr”, A.Rəhimovun “İkili dünya”, “Canavar balası”, “Qoşa qanad”, Ə.İldırımogluğun “Aqibət”, S.Əhmədlinin “Axirət sevdası”, V.Babanlının “Ana intiqamı”, H.Mirələmovun “Yanan qar”, “Xəcalət”, A.Abbasın “Dolu”, “Batmanqılınc”, “Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz” və bir çox əsərlər XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında erməni-müsəlman münasibətinin qanlı yazılmış səhifələrini təşkil edir.

Erməni məkrinə, erməni oyununa düşən azərbaycanlıların başına gətirilən faciələrin başlanğıcı Mövlud Süleymanlıının “Erməni adındakı hərfələr” romanında məharətlə açılır. Yazıçı türkün tarixi Zəngibasar, Vedibasar, Göycə, İrəvan, Uluxanlı, Qaraqoyunlu torpaqları, Qaraxaç-Qarakas, Candar, Borçalı yaylaqlarında özünə vətən yaradan erməninin tarixini, mədəniyyətini aşağılamadan onun təbiətini, xislətini, nəcabətini açır. Roman ilk səhifələrindən oxucunu öz cazibəsinə salır, hadisələri göz yaşsız izləmək olmur, hirsini cilovlaya bilmərsən. Xalq şairi Zəlimxan Yaqub yazırdı ki, “Erməni adındakı hərfələr”in ağrısı ürəyimi partlada bilərdi.

Romandakı hadisələr Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbəsi İmirxanlının dilindən, onun müşahidələrindən, gördüklərindən başlayır. Hamının bildiyi, duyduğu, gördüyü, lakin dilinə gətirə bilmədiyi acı həqiqəti İmirxanlı çəkinmədən dilinə gətirir, “fil qulağında yatanları” da ayıltmağa çalışır. Ermənilərin azərbaycanlılar arasında saldıdığı nifaqı o hamıdan əvvəl görür. Lakin sözünü ağzında qoyurlar, onun həqiqəti ayaq açıb yeriyə bilmir, səsinə boğazındaca boğurlar. Kənd adamları onu “aranı qatdığına” görə “yuxarıya” satırlar, partkomun hədələri qulağında cingildəyir: “Nə danışırısan, ə, sən?! İndi deyərəm, gəlir səni deşik-deşik eləyəllər, əlli-ayaqlı gedərsən, aranı qatmağına bax”...

İmirxanlının qardaşı Uğurluya min-bir əziyyətlə tikdiyi evində yaşamaq qismət olmur. Torpağına toxum səpmək üçün toxum alıb bazardan qayıdanda ermənilərin “de ki, mən türk deyiləm” hədəsini qulaqardına verən Uğurlu qanına qəltan edilir. İmirxanlının başqalarından fərqli olaraq, görüb dilinə gətirdiyi və çoxlarının qəbul edə bilmədiyi acı həqiqət də bu idi. Tələbə İmirxanlı

akademik Balacahunluya cavablarında, məntiqində tarixinin təhrif olunduğunu cəsarətlə, təkzib-edilməz dəlillərlə bildirir: “Hörmətli akademik, tarixin sonradan qələmə alınması bəliyin kağıza köçürülməsindən başqa bir şey deyildir”. O Balacahunluya ki, böyük hunların tarixin əritdiyi, kiçiltiyi cılızlaşmış şəkildir. 1937-ci ildə atasının özünü türk bildiyinə görə başına gətirilən oyun və ailəsinin sadəcə şura hökumətinin ailələrindən biri olduğunu deməklə onları ölümdən qurtarması Balacahunlunun heç cür gözlərinin önündən getmir. Anasını, balaca qardaşını və özünü sürgündən, bəlkə də ölümdən qurtarmaq üçün erməni Nersesyanın əlindən öpüb “mən türk deyiləm” deyən Balacahunlu bilir ki, bununla özünün dəhşətli, qanlı ömür-gün tarixçəsini yazır. Tələbəsi İmirxanlı ilə də Balacahunlu onun həqiqətlərə göz yuma bilmədiyinə görə yola getmir, dəhşətli bir etirafı illər sonra dilə gətirir: “Mənim yazdığım tarix də özümə bənzəyir, mən erməni əlindən öpmüş adamam. Özümüz necəyiksə, bu xalqın tarixini də o cür yazdıq”...

Akademik Balacahunlu millətinin halalca adını dilinə gətirə bilməyən, həqiqətlə yalan arasında çırpınan, tələbəsinin sulları qarşısında çırpına-çırpına qalan, erməninin dəyirmanına su tökən azərbaycanlı ziyalıların tipikləşmiş obrazıdır. Zəlimxan Yaqub onu səhvlərimizin, günahlarımızın, tərəddüdlərimizin, güzəştlərimizin, bağışlanması mümkün olmayan tarixi nöqsanlarımızın obrazı” adlandırır. Erməni əli öpməklə canını, qardaşını, anasını xilas edən Balacahunlu özü də bilmir ki, ruhunu, məənəviyyatını, kimliyini, mənlüyini itirdi, öz xilas ilə özü kimilərin artmasına, çoxalmasına yol açdı.

Erməninə vəğzal uşağına bənzədən, sazı türkün qapısı sayan İmirxanlının dili ilə yazıçı elə acı mətləblərə, ürəkgöynədən notlara toxunur ki, bu həqiqətlər 50-60 il əvvəl dilə gəlsəydi, bəlkə ermənilər “dənizdən dənizə” imperiyalarını yaratmaq xəyalından vaz keçərdilər. “Tarixi başdan-başa saxtalıqlarla dolu olan, ağ yalanları şeypurla dünyanın qulağına üfürən, özlərinin uydurduğu yalanlara həqiqət donu geyindirib dünyaya car çəkən, bizim həqiqətimizin tarixini, tariximizin həqiqətini danan, yalana çıxartmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan ermənilərin siyasi-psixoloji-ideoloji hücumlarına cavab vermək zamanı gələndə biganəlik göstərməsəydik, keyləşmə və güzəşt xəstəliyinə tutulmasaydıq, beynimiz və ağılımız keyləşməsəydi, Azərbaycanın keçmişi və gələcəyi qarşısında başı aşağı, üzü qara, xəcalətli vəziyyətdə qalmazdıq” [Süleymanlı, 2012:12].

Romanda hər bir dialoq, hər bir təsvir, hər bir detal erməninə öz dili, öz hərəkəti ilə ifşa edir. Türkün tarixinin qədimliyini, soyunu-kökünü yaxşı bilən erməni türkün (azərbaycanlının) hətta qapıda saxladığı itinə belə həsəd aparır. İtsaxlayan erməni Civan deyir:

“ - İtlərinə bax, özlərinə bax, mən onların itlərini boğdura bilmədim, varjaped, gör nəçə it saxlayıram, heç biri onların itilə bacarmadı... Onlar itlərinə də ayrıca dərs verirlər, türk dərsi. Bilirsən, varjaped, tərsinə öyrədilmiş itləri var.

- Bilirsən onların itilə niyə bacarmırsan? – Ulubabyan ayaq üstəydi.

- Bilmirəm, varjaped.

- Çünki erməninin özünün iti yoxdu, olmayıb heç, heç eşitməmişmi deyələr erməni iti?” [Süleymanlı, 2012:42-43].

Yazıcının bütün əsər boyu oxucuya gecikmiş etirafı, buraxılan səhvlər, ağır günahlar erməni xislətinin iç üzünü açır: “Biz artmalıyıq, sürü kimi yox, qoyun kimi çoxalmalıyıq”, “qoyun canavarı yalnız qırılanda yadından çıxardar, erməni arvadı da kişini kişiylə olanda”, “Min illərdi sağdan qarışır, soldan qarışır, qatıb çalxalayır. Düzdü, bu cür çalxanmanın sonda yağı yağ olmalıdı, ayrıyı ayrıyı. Biz azərbaycanlılar daha çox ayrınlıq oluruq, ona görə ki, öz yağımızı içdən-icdən özümüz yeyirik, indi boynumuza alaq ki, biz nehrədən ayrıyı kimi çıxırıq, yağ kimi yox”..., “xalq bə də doğa bilər”, “erməni ürəyini soyutmaq istəyirsə, gərək görməyini yığırsın, baxmasın gərək... hara baxsa, türkü görəcək, çünki türkün düşüncəsinə qırağa heç nə yarada bilmir, yeyir, oynayır, oxuyur, geyinir, sonra baxıb görür ki, hamısı türküdü, yediyi yemək, oxuduğu mahnı, geydiyi paltar”...

Erməni xislətinin, erməni təcavüzünün mahiyyətini açan “Erməni adındakı hərflər” romanı bu kimi fikirlərlə tək cə ədəbiyyatda deyil, təfəkküdə, düşüncədə oyanış mərhələsinin əsasını qoyur.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Romanın müəllifi “türkün tarixini vəsf edərkən şanlı keçmişindən güc alır, etnoqrafiyasından, təbiətindən, inancından, türkəçarəsindən bol-bol faydalanır və bu cizgilərlə əsərə tərəvətli bir baxış əlavə edir. Yazıçı türk tarixinə, keçmişinə, təbiətinə bələdçi kimi oxucunu onun seyrinə çıxarır və bu qüdrətin tərənnümü üzərində qurulan fabula idraki, mənəvi, sosial-siyasi mənada genişlənir” [Müasir Azərbaycan..., 2014:169].

Erməni xislətinin iç üzü Mahirə Abdullanın “Əvvəl. Axır” romanında bütün rəngləri ilə açılır. Müxtəlif insan taleləri, yurd-yuva itkisi, didərginlik, qaçqınlıq, erməninin min bir fətnə-hiylə ilə azərbaycanlıları milli kökündən, milli mənsubiyyətindən ayırmaq cəhdi, erməni qadınının zəli kimi kökümüzə darışması, türklərə düşmən münasibəti romanın sətirliəri arasından oxucunu izləyir. Xəliq erməni kirvəsinin arvadı ilə münasibət qurur, ondan – Haykanuşdan qızı dünyaya gəlir. Xəliq özü də bilmir ki, illər sonra öz qatili – ermənidən doğulan qızı Asya onun faciəsi, türkün erməni qadınının əli ilə qətlidir. Asya ilə Xəliq öz ölüm fərmanını yazır. Prof. T.Salamoğlu atanın “bici” qızı Asyanın əli ilə ölməsini insanın milli yaddaşsızlığının aqibəti kimi qiymətləndirir. Xəliqin “bütün həyatı boyu öz ailəsinə (millətinə – T.S.) laqeyd münasibəti, keşiş Qriqorinin evinə dadanması, Haykanuşla intim münasibətlər müqabilində bütün digər hisslərdən, düşüncələrdən uzaq qalması (təbii ki, həm də milli hissdən) milli yaddaşsızlığın başlanğıcını simvollaşdırır” [Salamoğlu, 2009:373].

Erməni təcavüzünün ən dəhşətli sindromu da budur – milli varlığın, milli yaddaşın unudurulması. Erməninin torpaq iddiası – nəticədə türkün heysiyyətinə, türk-azərbaycanlı qadınının namusuna təcavüzlə nəticələnir.

Yazıcının digər bir əsəri – “Erməni kölgəsi” povestində hadisələr insanlar arasında, daha dəqiq, kişi-qadın münasibətləri əsasında qurulsada, əslində erməni qadını Siranuşun illər sonra da kölgə kimi özündən 10 yaş kiçik gəncin duyğularını izlədiyi, onu saflıqdan, mənəviyyatdan, əxlaqdan uzaqlaşdırdığını, özünə belə yadlaşdığını oxucuya çatdırır. Siranuş və “siranuşçuluq” (T.Salamov) Səlimin canına, qanına elə hopub ki, mənlik duyğularını əlindən alıb. Müəllif yazır: “Siranuş Bakıdan erməni Siranuş kimi gəlmişdi. Amma Səlim bilmədən erməniləşmişdi, indi də onun altını çəkirdi. Çətin təmizlənilib ağarardı”. Erməni qadınının azərbaycanlı kişisinin heysiyyətini, mənəviyyatını pozması bir fərdin təbii-bioloji duyğularının zədələnməsi demək deyildi, Səlim millətin, milli qürurun təmsilçisi idi. Bir kişinin sosial varlıq kimi erməni qadınının əlində oynunağa çevrilməsi, pozulması əslində millətin adət-ənənələrinin, milli-mənəvi dəyərlərinin qorşılması, itirilməsi demək idi. Bu, erməni təcavüzünün ən təhlükəli və ən geniş yayılmış qorxunc forması idi.

Nigarın “Daş hasar” (1997) romanında murdar Xres Kristofor Azərbaycanın suyunu içib, çörəyini yeyib vəhşi çöl donuzuna dönən bir ermənidir. O, it kimi sülənərək Arazboyu Ərgünəşdə məskən salır, kənd cavanlarının əhatəsində böyüyür. Yavaş-yavaş özü kimi torpaqsız, ev-əşiksiz ermənilərlə bu kəndi doldurur, erməni dilində məktəb açdırır, cənnət hesab etdiyi kəndə, onun insanlarına nifrətini heç cür gizlədə bilmir. Bir gecənin içində türkcə (azərbaycanlıya) qalması deyə, hər şeyi viran edir, yandırır kül edir. Bunlarla da kifayətlənməyib illər boyu himayəsinə sığındığı insanlara murdar bir ismarıç yazır: “İt uşağı, elə bilirsiz başa düşmədim. Yox, mən siz türklər kimi avam və qanmaz deyiləm. Tok-zad hamısı yalanıydı. Eybi yoxdu, yaxın vaxtlarda burda görüşərik. Onda başınızı kəsib, qanınızı içəcəyəm. Bəlkəm onda ürəyim soyudu. Yaxın günlərdə sizin hamınızı Araza tökəcəyəm, bunu yadınızda saxlayın, qudurğan kopayusağı”.

Bir Azərbaycan el məsəlində deyildiyi kimi: “adımı sənə qoyum, səni yana-yana qoyum”. Nəslə-kökü bilinməyən “it uşağı” Xresin içində bəslədiyi kin on-on beş ilin kini-küdurəti, nifrəti deyildi. Xres və onun içindəkilər əsrlərdən bəri erməninin türkcə bəslədiyi nifrət alovunun sönmək bilməyən qığılcımı idi.

N.Məmmədlinin “Zəngülə” romanında erməninin türkün başına gətirdiyi fiziki işğəncələrlə yanaşı, insanlığa yaraşmayan, əxlaq normalarından kənar hərəkətləri bir daha bu millətin hər bir nümayəndəsinin vəhşi heyvandan da yırtıcı, qəddar olduğunu göstərir. Əsir aldığı azərbaycanlıları Xankəndi yaxınlığında tövləyə yerləşdirən ermənilər qız-gəlinin başına olmanın oyunları açır, əllərində oynunağa çevirir. Bu azmış kimi, dirilərlə bərabər ölümlərdən də qisas alırlar; onların cəsədlərini əsir

soydaşlarının gözü qarşısında yandırır, erməni cənazəsinin üstündə cavan əsgərlərin boyunlarını qurbanlıq qoyun kimi bir-birinə bağlayıb vururlar. Heç bir yırtıcının belə cinsindən olan yırtıcıya qarşı etmədiyini erməni edir.

XX əsrin son onilliyində türk dünyası daha böyük bir faciənin şahidi oldu; erməni təcavüzü özünün kulminasiya nöqtəsini Xocalı faciəsində göstərdi. Xocalı – bəşər tarixində görünməmiş bir soyqırım idi. Xocalı – ananın bətnindən süngü ilə körpəsinin çıxarıldığı, insanların diri-diri dərisinin soyulduğu, mismarla pəncərəyə bərkidilmiş uşağın ağlamasın deyə, anasının döşünün kəsilib ağzına verildiyi, atanın gözü qarşısında qızının namusuna toxunulduğu qətlə, dəhşət və əsl erməni simasının, erməni xislətinin canlı ifadəsidir. Erməni cəlladları bir gecənin içində aman demədən günahsız insanları qanına bələdi, dünyanın bəşər tarixindən gəlib keçən ən barbar xalqlarının belə törətmədiyi vəhşiliklərlə insan adı daşımağa layiq olmadıqlarını sübuta yetirdilər. Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqının qan yaddaşına çevrildi, qanlı hərflərlə tarixdən nəsrə, poeziyaya, rəsm əsərlərinə, musiqilərə köçdü, erməni-türk münasibətlərinin tarixi köklərinin və psixoloji əsaslarının tədqiqinə meyil artdı. Bir gecədə yer üzündən silinən şəhərin havası, suyu məsum körpələrin iniltisinə, anaların nələsinə, ataların hayqırtısına qarışıb şəhəri qan gölünə çevirdi.

Soyqırımın dəhşətlərini bədii boyalar və təkzibolunmaz faktlarla təsvir edən yazıçı Hüseynbala Mirələmovun “Xəcalət” povestinin leytmotivini Qarabağ həsəti və doğma torpağımıza olan biganəliyimiz təşkil etsə də, erməninin iç üzünü, onu gələcək nəsillərə çatdıran motivlər bir daha bu milləti oxucuya tanıdır. Povesti oxuduqca Azərbaycanda baş verən erməni-müsəlman münaqişəsinin kökləri, ermənilərin 1905-1918-ci illər, eyni zamanda 1930 və 1967-ci illərdə fiziki və mənəvi vasitələrlə azərbaycanlıların başına gətirdikləri soyqırım faktlarla yada salınır, rus ordusu əsgər və zabitlərinin erməni terrorçuları ilə birləşərək Xocalıda törətdikləri soyqırımların şahidi oluruq. Əsərdə 1988-ci ilin fevralından ermənilərin torpaq iddiası ilə törətdikləri rəzilliklər təsvir edilir. Erməni faşistlərinin insanlığa yaraşmayan cəza üsulları, “böyük Ermənistan” dövləti uğrunda hərislikləri və qan tökməkləri əsərdə tükürpədicə səhnələrlə insanı dəhşətə gətirir. Səhər-axşam sinəsi qıpqırmızı görünən Bağrıqan dağının adı da ermənisayağı cəza üsulundan qalıb: “Adamları soyundurub yerə uzandırır, dərilərindən bir parça kəsib əydikləri ağac budağına bağlayır, sonra da budağı buraxırdılar. Bu zaman dəri bədənəndən zoğ-zoğ qopur, insanların ah-naləsi bütün dağları başına götürürmüş. Ağrının şiddətindən dəli-divanə olmuş insanlar üz tutub dağa sarı qaçır, arxalarınca fişqıran qan iz salırmış. Az keçməmiş bu qədər insanın zillət və əzabının şahidi olmuş dağın köksü qıpqırmızı qan rənginə çalır” [Mirələmov, 2002:113].

Əsərin qəhrəmanı Vətən taleyi bir növ elə Azərbaycanın taleyinə bənzəyən, yurd-yuvasından didərgin salınmış, bir milyondan çox tələsiz insanların ümumiləşdirilmiş qaçqın obrazıdır. Qütbətdə doğulsa da, bütün varlığı ilə Qarabağa, anadan olduğu kəndinə bağlıdır. Ailəcanlı, yoldaşlarına qarşı həssas, diqqətli olan Vətəni qaçqınlıq yaşamı acizləşdirib, xəcalətli edib; tikintisi yarımçıq qalmış xəstəxana binasının bir küncündə sığınacaq tapan ata qızı Didara dərman almaq üçün pul tapmır. Ailəsini dolandırmaq üçün qul bazarında təklif olunan bütün işləri görür. Qibləsi, Məkkəsi doğulduğu Qarıqışlaq kəndi olan Vətən qaçqın taleyindən qurtarmaqda iki yol görür: biri qəbristan, biri isə Qarabağa qayıdış.

Povestdə erməni qəddarlığı təkcə azərbaycanlılara qarşı deyil, öz millətindən olanlara – ermənilərə qarşı münasibətdə də özünü göstərir. Onlar düşmənçilik hissini qızıxdırmaq üçün “çıxdaş hesab etdikləri” erməninə öldürür, cəsədini azərbaycanlı müəllimin həyatında basdırır, sonra da həmin müəllimə cinayətkar kimi od vurub yandırır. Yazıçı erməninin hərəkətini canavarın vəhşiliyinə qarşı qoyur. Canavar qarlı çöldə rast gəldiyi meyidləri iyləyib geri çəkilib. Hətta vəhşi canavar da belə havada, əl-ayaqdan uzaq, qarlı dağ döşündə insanların nədənsə öldürülməsi ilə üzləşərkən qəribə hisslər keçirir, meyitləri insan əməlinin nəticəsi kimi anlamağa çalışır. Erməni isə canavardan fərqli olaraq, bir dəfə də dönüb etdiklərinə baxmır, iyrənmir, dəhşətə gəlmir.

Vətənin türk mifik təsəvvürünün, inamının maddi əsası olan canavarla rastlaşması və düşüncələri də rəmzi-simvolik mənə daşıyır. Yazıçı canavarın – boz qurdun “qarlı dağ döşündə insanların nədənsə öldürülməsi ilə üzləşərkən keçirdiyi, meyidləri insan əməlinin nəticəsi kimi anlamağa çalışdığı” qəribə hissləri verməklə əsl canavarın türkləri qətlə yetirən erməni quldurları olduğunu poetik detallarla oxucuya açıqlayır. Yazıcının əsərə verdiyi ad – “Xəcalət” də törətdikləri cinayətlərə görə bəşəriyyət qarşısında cavab tapa bilməyəcək erməni xalqının xəcalətidir.

H.Mirələmovun başqa bir əsəri – “Yanan qar” romanında erməni fitnəsinə düşər olan, erməni təcavüzü nəticəsində isti ocağından didərgin düşən azərbaycanlıların mübarizəsindən, gərgin və dramatik həyatından bəhs edilir. Erməni quldurlarının murdar xislətini obrazların xarakterik cizgiləri ilə açmağa müvəffəq olan yazıçı ermənilərin üzde olmayan siyasətlərini də ifşa edir. “Qarınları ac, minikləri eşşək, sənətləri dərz, dəllək, baqqal, qalayçı..., üzlərindən şeytanlıq yağan ermənilər” [Mirələmov, 2007:21] illər ötəndən sonra bilinir ki, Qarabağ kəndlərində hördükləri evlərin ora-burasına xaç nişanı vurmuşlar.

Əsəri oxuduqca yurd-yuvalarından işgəncə ilə ayrılan insanların acı taleyi, erməni məkri oxucunu dilemma qarşısında qoyur: suyu, çörəyi bir olan, uşaqlarına türk adı qoyan ermənilərin azərbaycanlılara nifrətinin, kin-küdurətinin kökü hara gedib çıxırdı, nədən və kimdən güc alırdı? Erməninin namərdliyini bilə-bilə erməni qadınının ehtirasında qovrulmağa türkü – azərbaycanlı kişisini məcbur edən nə idi? Ermənilər tərəfindən əsir alınmış Süleyman kirvəsinin arvadı Vartanuşla əsirlikdən qaçır. O Vartanuş ki, hələ gənclik illərindən Süleymanın gözünün odunu almışdı. Süleyman Vartanuşun əri Artasla kəsdiyi duz-çörəyə, aradakı xətir-hörmətə görə arvadını sağ-salamat qohumlarına çatdırmağı qərara alır, lakin bu qərarla Süleymanın özünün də qorxduğu bir hissə də vardı: Süleyman bu erməni arvadının alışıq-dolaşq hərəkətlərində çəşib qalmışdı: “İlahi, kormu imiş Süleyman? Bu ki türk əsirini qolları arasına alıb nəfəsi ilə qızdıran tərəvətli, şirin ehtiraslı qadın deyildi. Ətli ovurdları sallanmış, çallaşmış saç qışdan yenidən çıxan qoyunun yunu kimi yapışmış, qəribədir ki, qocalmış, həm də donuz iyi verən əsl Xoznavar ermənisi idi. Hər an ölüm hökmü verə bilər o! Qadın libasına girmiş məkrli erməni fitnəsi! Süleyman ötən iki gün ərzində düşündüklərinin üstündən xətt çəkdi və tutduğu əmələ görə dərin bir peşmançılıq çəkdi: “Qancığa uydum. Pis iş tutdum, çox pis. Beş-on dəqiqəlik keyfə görə doğma balamın ölümünə fərman verdim” [Mirələmov, 2007:66-67]. Obrazın etirafı ilə yazıçı içimizdə rişələnib kök atan, erməni qadınının türk kişisinin mənliliyinə, heysiyyətinə, qüruruna çox asanlıqla təcavüzünün acı nəticəsini canlandırır.

Süleyman kimi Vartanuş da peşmandır, lakin Süleymandan fərqli olaraq, bu peşmançılıqda bir qisas, bir xəyanət var. Siranuş öz erməni xislətinə sadıqdır, sanki illərdir eşqiylə alışıb yandığı, vaxt-bivaxt yadına düşəndə həsrətlə qovrulduğu, gözlərində ildırım alışığı olan kişi deyildi. “Birdən-birə Vartanuş bu vəhşinin (Süleymanın – N.A.) Artasın ürəyinə sapladığı bıçağın ağrısını öz içində, öz ürəyinin başında duydu. Əgər indi o bu qırmızı qundaqlı “Kalaşnikov”un dilini bilsəydi, daraqda nə ki güllə var, hamısını uf demədən Süleymanın qarnına doldurardı. Sonra da qayıdarday Xoznavara. Ermənilər də bilərdi ki, ecəzkar gözəlliyini bu boyda faciənin içində də soldurmayan, qoruyub saxlayan və sanki min ildən sonra da qocalıb kaftarlaşmağın nə olduğunu bilməyəcək bu qadın ərinin qisasını alıb qatil türkü gəbərdib [Mirələmov, 2007:66].

Yazıçı A.Rəhimov “Canavar balası” hekayəsində erməni xislətinin iç üzünün gəndən, qandəngəlmə olduğunu göstərir. Vətən xaini çıxan Nofəlin valideynləri oğullarını ittiham etməkdən çox özlərini qınayır, bağışlaya bilmirlər. Pis tərbiyə verdikləri, Vətən, xalq üçün cinayətkar, düşmən yetişdirdiklərinə görə eldən, obadan xəcalət çəkirlər. Əslində isə nə Yusif kişinin, nə də Səriyyə arvadın heç bir günahı yoxdur. Körpə ikən meşədən tapıb böyütdükləri Nofəl milliyyətcə erməni imiş, qanı erməni qanı imiş. Azərbaycanlı ailəsində Yusif kişinin çörəyi, Səriyyə arvadın əlinin duzu ilə böyüsə də, Nofəl qanına, geninə sadıq qalmış, erməniliyə xəyanət etməmişdi. Nofəlin xəyanətinə Yusif kişi dözə bilmir, intihar edir. Onu canavar balası kimi bəslədiyi Nofəlin xəyanətindən çox millətinə, xalqına xəyanətkar böyütdüyü, düşmən yetişdirdiyi yandırır.

A.Abbasın “Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz” povestini yazıçı özü “ən uzun dərdli hekayə” adlandırır. O, əsərin yazılması barədə deyir: “Neçə vaxtdır bu povesti tamamlaya bilmirəm. İcimdəki dərd-əğrı və qəzəb mane olur. Elə dərdlər var ki, onu yazmaq üçün qüdrətli bir qələm sahibi olmalısan. Və bu dərdi içimdən keçən kimi yazmağa qüdrətim çatmadı. Gücüm çata bilən qədər yazdım”... Əsərin qəhrəmanı qaçqınlıq həyatı yaşayır, hamı çadıra öyrəşsə də, o – müəllim atəşkəs rejiminin nə zaman başa çatacağını, doğma Şuşaya – Malıbəyliyə qayıdacaqları günü həsrətlə gözləyir. Həsrət onu yandırır yaxır, dözməyib Xankəndinə gedir, qumbara ilə köhnə tanış Aşotu da, özünü də öldürür. O, alışmadığı həyata, qeyri-insani şəraitə dözə bilmir. Tarix müəllimi olan bu qəhrəman sinfə girib pafosla “tarixi” vərəqləyə bilmir, özündə azərbaycanlıya xas mərdənəlik, haqsızlığa etiraz, üsyankarlıq kimi hissləri təcəssüm etdirir. Vətəndə qaçqın olmağı, çadırdə yaşamağı o mənliyinə, adına layiq bilmir. “Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz” əsəri “milli ədəbiyyatda ədalətsiz müharibə nəticəsində Azərbaycan cəmiyyətinin, Azərbaycan varlığının düşdüyü duruma qarşı etiraz manifesti ilə çıxış edir” [Salamoğlu, 2014:154].

Tarixi olayın bədii təsvirini E.Mehrəliyevin “90-cı illər” və “Çadır” romanlarında da görürük. Torpaqların satıldığı, heysiyyətin, namusun itirildiyi, milli mənliyə, şəxsiyyətə təcavüz edildiyi bir zamanda bütün bunları ədəbiyyata gətirib geniş oxucu kütləsinə təqdim etməyin özü yazıçıdan milli təəssübkeşlikdən əlavə, hünər, cəsarət tələb edirdi

Çadır – su buraxmayan parçadan düzəldilən müvəqqəti yaşayış, daldalanma yeridir. Yazıçının təsvir etdiyi çadır və ona sığınan insanların acınacaqlı taleyi bir yurdun, obanın, vətən torpağının taleyidir. İstidən ilan mələyən arana sürgün edilən dağ adamlarını sanki sudan çıxarıb oda atıblar. Cadar-cadar olmuş torpağın üzü də bu insanlara acımır, çat verən torpaqdan bağı yarılib çıxan ilanın çadıra yol alması qaçqınların ağrı-acısına daha bir qorxu əlavə etməklə ermənin biçdiyi faciəni dolğunlaşdırır. Çadır – qaçqınlıq həyatında insanın ümidlərinin ölmədiyini, inamın az da olsa, həyatın hər üzü ilə davam etdiyini oxucuya acı lövhələrlə təqdim edir. Çadırdə çaldırılan toy da əsl toya bənzəmir. Toy – bir ailənin qurulması, nəslin davamı, törənin inkişafıdır. Toy – insanların sabaha güvəni, sevinci, yeni həyatın doğuluşudur. Lakin bu toyda həsrət, nisgil, qərblilik var, sanki bu toyu edənlər özlərinin sevgisini, həyəcanlarını, çırpıntılarını çadıra gömdüklərinə görə bir-birindən utanır.

S.Rüstəmxanlının “Ölüm zirvəsi” romanında olayların kökü tarixin dərinliklərində axtarılır. Gəncə xanı Cavad xanın, Gəncə camaatının ruslarla vuruşmada məğlubiyyətinin səbəblərini yazıçı rusun texnikasının gücü kimi, xanlığın tənəzzülünü bütövlükdə Azərbaycanın tənəzzülü, ikiyə parçalanması kimi təqdim edir. Tənqidçi T.Salamoğlu yazır: “Roman öz oxucusuna təlqin edir ki, məsələ erməni-gürcü məsələsi deyil. Məlumdur ki, hər kəs odu öz qabağına çəkir. İndi kim necə bacarırsa, elə çəkir. Biri mərdlik, kişilik qanunlarını əsas tutur, o birisi xəyanəti öz “şərəf is”inə, yaşam, mövcudluq vasitəsinə çevirir. Məsələ ondadır ki, gərək milli-ruhi birlik olsun. Gərək ermənidən qabaq biz özümüz özümüzün qədir-qıyməini bilək. Özümüzün özümüzlə elədiyimizi fəlakət də gəlsə (nəinki erməni!), bizə eləyə bilməz. Bunun üçün vətəndaş düşüncəsi milli amala çevrilməlidir. Çevirə bilirikmi? Nadir şahın səhvlərindən Cavad xanlar, İbrahim xanlar ibrət ala bilmədi. Onların səhvləri bizə qarşı oldumu? Yəqin ki, yox. Olsaydı, indi yaşadığımız Qarabağ itkisi, ağrısı ilə üz-üzə qalmazdıq. Barı bundan sonra... Səhvimizin adı unutulmaqdır, tarixi yaddaşsızlığımızdır; ümumən tarixi yaddaşa laqeyd münasibətimiz, tarixi yaddaşımızı bərpa etmək kimi həyatı zərurətə biganəliyimizdir” [Salamoğlu, 2014:32].

Erməni təcavüzünün inikası bədii ədəbiyyatda olduğu kimi, ayrı-ayrı monoqrafiyalarda, elmi-tədqiqat əsərlərində də araşdırmaların predmeti olmuşdur. K.Böyükçölün “Səkkizinci gün”, Ş.Süleymanovun “Qıbləsiz məzar”, Xanəmirin “Ağbaağ”, S.Əhmədlinin “Ömür urası” və son günlərə qədər yaranmaqda olan bir çox əsərlərdə erməni vandalizminin ifşası ilə yanaşı, Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsi, kökünə, soyuna, torpağına bağlılığı və təəssübkeşliyi, bu mübarizənin bir gün zəfərlə bitəcəyinə əminlik hissləri ifadə olunur. Və belə bir gün gəldi: 28 il işğal altında olan tarixi və əzəli torpaqlarımız geri qayıtdı. 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlanan və 44 gün davam edən müharibə Ali Baş Komandan İlham Heydər oğlu Əliyevin rəhbərliyi və müzəffər Azərbaycan ordusunun sayəsində 10 noyabrda qələbə ilə

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

baş a çatdı. 28 il işğal altında olan torpaqlarımıza, məzarlıqlara, tarixi abidələrimizə qovuşduq. “Qarabağ Azərbaycandır!” nidası ilə üçrəngli bayrağımız dalğalandı. Bu qələbə – Gəncədə, Bərdədə, Tərtərdə vaxtsız və günahsız yerə erməni barbarlığının qurbanı olan körpələrin, qadınların, qocaların intiqamı oldu. 30 ildə erməni vəhşiliyinin qurbanına çevrilmiş əsir qız-gəlinin, igid oğulların, ağbırşək anaların, ağsaqqal ataların tapdalanmış heysiyyətinin, namusunun, qürurunun qisası oldu. Bu qələbə şəhid məzarlarının, yarımçıq ayaqların, tək qolların, başsız bədənlərin narahat ruhları qarşısında and yeri oldu.

Bu gündən Azərbaycan tarixinin yeni səhifəsi yazılır; təqvimdə torpaqlarımızın işğaldan azad edildiyi tarixi günlər qırmızı rəqəmlərlə yazılacaq, bəstəkarlar zəfər marşları bəstələyəcək, rəssamlar, heykəltəraşlar igid Azərbaycan əsgərinin və zabitinin portretini çəkəcək, heykəlini ucaldacaqlar. Ədəbiyyat da 30 ildə uzun illər işğancə, rəzalət, dəhşət səhnələrini erməni vandalizmi üzərində qəhrəmanlıq səhnələri, qələbə mövzusu ilə əvəz edəcək, lirikada, nəsrə və dramaturgiyada, elmi araşdırmalarda Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlığı və əzmi ilə doğma torpaqlarımızın işğaldan azad olunması aparıcı mövzu olacaq. Çünki “Qarabağ Azərbaycandır!”.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla, Mahirə (2004). Əvvəl.Axır. Bakı: “Qapp-Poliqraf”, 294 s.
2. Çəmənəminli, Yusif Vəzir (2005). Əsərləri, III c. Bakı: “Avrasiya Press”, 324 s.
3. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti və onun acı nəticələri. //1918-ci il Mart soyqırımının ildönümü münasibətilə keçirilən elmi-praktik konfransın materialları (2017). Bakı: “Müəllim”, 181 s.
4. İsmayılov İ., Ələkbərli Ə., Qaraqoyunlu E. (2011). Tüürkmənşəli erməni soyadları. Bakı: “Nurlan”, 254 s.
5. Xəlilov, Buludxan (2018). Azərbaycan ədəbiyyatında erməni xisləti.Bakı: “Adiloğlu”,152 s.
6. Məmmədli, Nüşabə (2004). Zəngülə. Bakı: “Qapp-poliqraf”, 222 s.
7. Mirələmov, Hüseynbala (2002). Xəcalət. Bakı: “Gənclik”, 240 s.
8. Mirələmov, Hüseynbala (2007). Yanan qar. Bakı: “Kür-Araz nəşriyyat evi, 400 s.
9. Müasir Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında “erməni məsələsi” (2014). / Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. Bakı, 253 s.
- 10.Nəvvab, Mir Möhsün (1993).1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 123 s.
11. Nigar (1997). Daş hasar. Bakı: “Gənclik”, 408 s.
- 12.Ordubadi, Məmməd Səid (1991). Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi. Bakı, 192 s.
13. Salamoğlu, Təyyar (2009). Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: “E.L.” NPŞ MMC, 480 s.
14. Süleymanlı, Mövlud (2012). And olsun əsrə... Bakı: “Elm və təhsil”, 528 s.
15. Salamoğlu, Təyyar (2014). Müasir Azərbaycan nəsrində “erməni məsələsi” tarixi və çağdaş zaman kontekstlərində. / “Müasir Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında “erməni məsələsi” Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, 251 s.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

“Mən Sağam!” əsir qalmış abidələrin izində...(Ermənistanın Azərbaycana hücumu nəticəsində əsir düşmüş abidələrin sonrakı taleyi)

(“I’M ALIVE!” IN THE FOOTSTEPS OF CAPTURED MONUMENTS...(FURTHER FATE OF MONUMENTS CAPTURED AS A RESULT OF ARMENIA’S ATTACK ON AZERBAIJAN)

Vəlizadə Fidan Ruhulla qızı

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Kulturologiya və Onun Ümumi Məsələləri üzrə-dissertant

ORCID: 0000-0001-9598-3553

XÜLASƏ

Azərbaycan torpaqlarının düşməndən azad edilməsi uğrunda İkinci Qarabağ döyüşlərində şəhid olan **Müslüm Vəliyevin** əziz xatirəsinə!

“Müharibə” bu sözün mənası bütün dünyada eynidir – **Ölüm**. Ölüm isə müharibələrin qacınılmaz sonluğudur bəlkə də acı heyakələrin başlanğıcı desək daha doğru olar. İnsan müharibə zamanı aclığın, evsizliyin, ölümün bir anlığında yaşayır. Bəli, müharibə ya **qələbə**, ya **məğlubiyyətdir**. Lakin, hər ikisi də insan itkisini qaçınılmaz etmir.

Soyqırım isə müharibənin acı gercəkliyi, çox zaman müharibə olmadan belə bir millətə, bir xalqa tutulmuş divandır. Türk dünyasına eləcə də, Azərbaycan xalqına qarşı mənfur düşmənlərin dəfələrlə həyata keçirdikləri soyqırım aktları yüzrlə insanın vəhşicəsinə öldürülməsi ilə nəticələnmişdir.

Müharibələr, soyqırım təcavüzü yalnız insan itkisi ilə deyil. Bu həm də, dağıdılmış evlər, itkin düşmüş ailələr, əsir düşmüş uşaqlar, məhv olmuş tarix və mədəniyyət abidələri, təbiətinə zərər toxunmuş yurdlar, hələ yaşanmamış həyat hekayələridir.

Bu araşdırma müharibə, soyqırım və terror kimi hadisələrdə dünyasını dəyişən insanların və onlardan geriyə qalan izlərin mənəvi duyğularını ifadə etməyə çalışmaqla bərabər bu illər ərzində milli kimliyin əyani nümunələri olan tarixi, mədəni və dini abidələrə qarşı həyata keçirilmiş vandalizm siyasətini dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı hədəfləyir.

Ermənistanın Azərbaycan xalqına, onun maddi mədəniyyət nümunələrinə, həmçinin qeyri maddi mədəni irsinə, milli kimliyinə vurduğu zərbənin dünya ictimaiyyətinə layiqincə çatdırılmasında hər bir Azərbaycan vətəndaşı yorulmadan çalışmalıdır.

#Qarabağ Azərbaycandır!

Açar sözlər: dünyada müharibə, Qarabağ uğrunda döyüş, müharibənin zərərləri, məhv olmuş abidələr, günahsız insanlar.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

O the dear memory of **Muslim Valiyev**, who was martyred for the liberation of Azerbaijani lands by the enemy in the second Karabakh war!

The meaning of the word "war" is the same all over the world - Death. It is the inevitable end of wars of death, and perhaps the beginning of bitter stories. During the war, human lives in a moment of hunger, homelessness and death. Yes, war is either victory or defeat. However, both do not make human loss inevitable.

The bitter reality of war in the genocide to the nation and the people because there is no war. The acts of genocide perpetrated by enemies who hated both the Turkish world and the Azerbaijani people resulted in the brutal killing of hundreds of people.

Wars and genocide are not just about human losses. These are also destroyed houses, missing families, captive children, destroyed historical and cultural monuments, homes damaged by nature, and stories of life that have not been revived.

This research is a struggle against the world community's policy of vandalism against historical, cultural and religious monuments, which are clear examples of national identity, working hard to express the spiritual feelings of people who died in events such as war, genocide and terrorism and the traces left behind. Every Azerbaijani citizen must work tirelessly to properly convey to the world community the blow inflicted on the Azerbaijani people by Armenia, its examples of material culture, intangible cultural heritage, and national identity.

#Karabakh is Azerbaijan!

Key words: war in the world, the war for Karabakh, the losses of the war, destroyed monuments, innocent people.

“Mən Sağam!” əsir qalmış abidələrin izində...(Ermənistanın Azərbaycana hücumu nəticəsində əsir düşmüş abidələrin sonrakı taleyi)

Bəzən isti yay günü, qarlı boranlı qışa çevrilir. Bu ürəklərin bir anlıq sevincinin kədərə qərq olmasıdır. Bu qara saçlı anaların saçlarının bir gecədə ağarması, uşaqların bir gecədə valideynlərini itirməsi deməkdir. Kim deyər bu nədir?! Bu müharibə, soyqırım, terror kimi isimlərlə adlandırılırsada sonu itki, ölüm olan gerçəkdir.

Dünyada yaşamaq olduqca çətinidir. İnsan hər an təhlükə içində ömür keçirir. Düzdür hər gün sənin yaşadığın ölkədə müharibə, terror yaşanmır, lakin dünyada olması belə sənə o qorxunu yaşamağa kifayət edir.

İnsan yer üzünə gəldiyi zamandan bəri yer üzündə doğru və yalın, haqq və haqqsızlıq, həqiqət və yalan kimi anlayışlar yaranmağa başlamışdır. Bütün səmavi kitablarda ilk insan kimi qəbul edilən Adəm(ə) və Həvvanın övladları Həbil və Qabilin hekayəsi şübhəsiz, hər kəsə uşaqlıq illərindən məlumdur. Onlardan da, biri haqqın digəri isə, haqsızlığın simvolu kimi bugündə nümunə göstərilir. Bəli, çox təəssüf ki, insan özündən qat –qat yüksək ali keyfiyyətlərə sahib olan insanı qəbul edə bilmədiyindən onu həlak edir. Nəticədə bəşərdə ilk insan cinayəti yaşanır.

Zaman dəyişir, lakin insan xisləti dəyişmir. O qarşısındakı insan ilə, dost olmaq əvəzinə ona düşmən olmağı seçir. Bu nədən irəli gəlir? İnsanların kamil mənəvi aləmlərinin olmamasından, ailə tərbiyəsindən uzaq olmasından, cəmiyyətə xidmət edən təhsillərinin olmamasından, həmçinin bir vətəndaş kimi doğru yetişdirilmədiklərindən.

Müharibələri fərdlər etmir, ölkələr edir. Lakin, ölkəni fərdlər, xalqı insanlar təşkil edir. Dünyanın harasında olmasından asılı olmayaraq müharibələrin hər zaman mənfi tərəfləri olmuşdur.

Müharibələr kütləvi insan ölümləri deməkdir. İstər keçmişdə olsun, istərsə də, müasir zamanda istifadə olunan texnika insan itkisinin qarşısı tam ala bilmir. Həmçinin, müasir texnikadan mənfur niyyətlər üçün istifadə edən düşmən çox kiçik zaman kəsiyində dinc əhaliyə qarşı şiddətli zərbələr endirməyə nail ola bilər.

Zaman dəyişdi lakin, ermənilərin mənfur niyyətləri dəyişməz qalırdı. Onlar istər XX əsrin əvvəllərində, istərsə də XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqına qarşı amansız hücumlara davam edirdilər.

1990-cı ildən bəri davam edən Qarabağ müharibəsi zaman – zaman özünün ən yüksək nöqtəsi-kulminasiyaya həddinə çatırdı. 30 ilə yaxın davam edən müharibədə Azərbaycan tərəfi düşməni işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərini boşaltmağa çağırırsa da bu sülh çağırışı nəticə verməmişdi.

2020-ci il sentyabrın 27-də 30 ilə yaxın işğal altında olan Azərbaycan torpaqlarının düşməndən azad edilməsi yolunda ikinci Qarabağ döyüşləri sürətlə vüsət almağa başladı. Əslində bu 2020-ci ilin iyul ayında daha da şiddətlənən müharibənin dönüş nöqtəsi idi. Ermənilər yenə mənfur niyyətlərinə əl ataraq müharibə dövründə dinc əhaliyə qarşı divan tuturdu.

Gəncə, Bərdə terroru zamanı Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın dinc əhalisini məqsədyönlü şəkildə hədəf seçməsi, mülki əhalini və yaşayış massivlərini raket atəşinə tutması bəşəriyyət əleyhinə yönəlmiş cinayətlərdəndir. Bu terror aktları nəticəsində həyatını, ailəsini, sağlamlığını itirənlərin məsuliyyətini Ermənistan tərəfi daşıyır.

Vandal düşüncə sahibi olduqlarını istər Azərbaycan xalqına, istərsə də mədəniyyətinə vurduqları amansız zərərlərlə görmək mümkündür. Tarixin yaddaşını dəyişdirməyə, saxtalaşdırmağa, silməyə çalışan bir topluma qeyri-insani bir toplum demək bizcə mübaliğədən kənar olan həqiqətdir.

Azərbaycan yenə də həmişə olduğu kimi sülhün tərəfindən çıxış edirdi. Çünki bu torpaqlarda dinindən, dilindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəs yaşayırdı. Çünki bu torpaqlarda hər kəs qardaşdır. Lakin dünya unutmamalıdır ki, Azərbaycan xalqı hər meydanın layiqincə cavabını verməyə qadirdir. Söz meydanında sözü ilə, silah meydanında iğidliyi ilə.

Məhz bu belədə oldu, iğid Azərbaycan xalqı özünün tarixi torpaqlarını işğaldan azad edərək, Qarabağ səmasında Azərbaycan bayrağını dalğalandırdı.

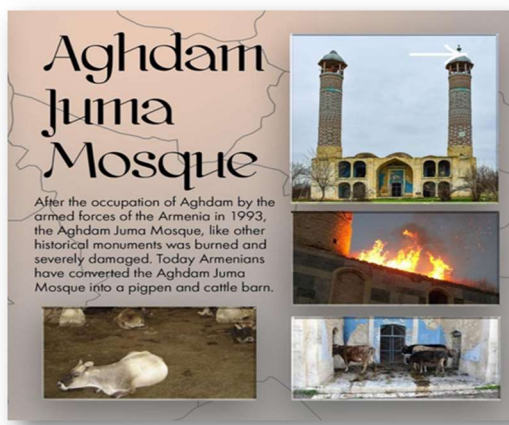
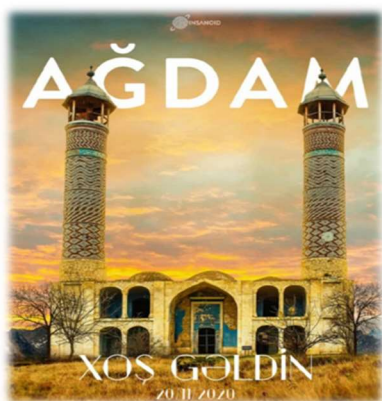
Sizlərə Ermənistan tərəfindən amansız hücumlara məruz qalmış, tarixi yaddaşımız hesab edilən işğal altında olmuş mədəniyyət nümunələrimizdən bəzilərinə təqdim edirik.

AĞDAM

Ağdam Cümə məscidi (inv. 202) 1868-1870-ci illərdə tikilmişdir.

1993-cü ildə Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra digər tarixi abidələrimiz kimi Ağdam Cümə məscidi də yandırılıb, ciddi dağıntılara məruz qoyulub.

Məscidin son dövrlərdəki vəziyyəti UNESCO-nun 1954-cü ildə qəbul edilmiş "Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin müdafiəsi haqqında" Haqqa Konvensiyasının Ermənistan Respublikası tərəfindən pozulduğunu bir daha nümayiş etdirir.

V.F.R-21.11.2020

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

AĞDAM

Aghdam Bread Museum

A missile fired by Armenians on August 12, 1992, put an end to existence of the Aghdam Bread Museum and about 1,500 exhibits in the museum were burned down.

Dünyada ikinci, MDB-də isə birinci və yeganə çörək muzeyi olan Ağdam Çörək muzeyi 1983-cü il noyabr ayında fəaliyyətə başlamışdır.

Bu muzeydə toplanan eksponatlar arasında daşlaşmış qədim taxıl nümunələri, nadir dənli bitki növləri, taxılçılığın inkişafına aid çoxsaylı qiymətli kitablar, əlyazmalar və başqa materiallar, qədim əkinçilik alətləri: xış, adi və dişli oraq, taxıl döyən vərdənə, əl dəyirmanı və başqa alətlər mövcud olub.

1992-ci il avqust ayının 12-də ermənilərin atdığı mərmə Ağdam Çörək muzeyinin fəaliyyətinə son qoydu və muzeydə olan 1500-dək eksponat yanaraq məhv oldu.

V.F.R-21.11.2020

CƏBRAYIL

Cəbrayıl rayonunun ərazisində Araz çayının şimal və cənub sahillərini birləşdirən iki Xudafərin körpüsü var. Tarixi İpək yolunun üzərində yerləşən 11 tağlı Xudafərin (inv. 12) XI-XII əsrlərdə, 15 tağlı Xudafərin (inv. 13) körpüsü isə XIII əsrdə inşa olunmuşdur.

1993-cü ildə Cəbrayıl rayonu Ermənistan tərəfindən işğal edildikdən sonra Xudafərin körpüləri dağıntılara məruz qalmışdır.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Xudafərin körpüsünün yerləşdiyi Cəbrayıl şəhəri və rayonun bir neçə kəndini 4 oktyabr 2020-ci ildə erməni işğalından azad edib.

V.F.R-21.11.2020

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

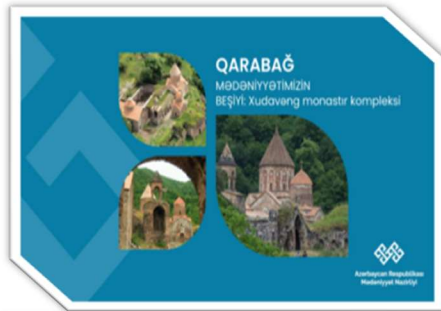
BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

KƏLBƏCƏR

Kəlbəcər rayonunun Vəng kəndi ərazisində, Tərtərçayın sol sahilində yerləşən Xudavəng, ya da Dədəvəng kompleksi Azərbaycanın xristian memarlığının ən iri və ən gözəl abidələrindən biridir. 1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Kəlbəcər rayonunun işğal edilməsindən sonra Xudavəng monastır kompleksi erməni abidəsi kimi dünyaya təqdim edilməkdədir.

The complex of Khudavang or Dedevevng complex located in the Vang village of Kalbajar region, on the Terterchay river's left bank, is one of the largest and most beautiful examples of Azerbaijan's Christian architecture. After the occupation of the Kalbajar district by the Armenian armed forces in 1993, Khudaveng Monastery Complex was presented to the world as an Armenian monument.

V.F.R-21.11.2020

LAÇIN 1989-ci ildə Laçın rayonunun Güləbird kəndində XVII əsrdə yaşamış bayatı ustadı Sarı Aşığın xatirə muzeyi istifadəyə verilmişdi. Xatirə-muzeyinə Sarı Aşıqla bağlı 150 əşya bağışlanmış və abidəsi ucaldılmışdır. Muzeyin əsas fəaliyyət növü əslən Güləbird kəndindən olan Sarı Aşığın dillər əzbəri olan bayatılarının, deyimlərinin itib-batmaması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün çalışmaq olmuşdur. 1992-ci ildə Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən Laçın rayonunun işğal edilməsi nəticəsində muzeyin binası və 200-ə yaxın eksponatı məhv edilmiş və talan olunmuşdur.

In 1989, the memorial museum of the bayati (a kind of Azerbaijani poem created by people) master Sari Ashiq lived in the 17th century, was opened in Gulabird village of Lachin region. At that time, a total of 150 items reminiscent of Sari Ashiq were handed over to the museum. The monument of Sari Ashiq was erected there. The main activity of the museum was to work for the preservation of the memorized bayatis, sayings of Sari Ashiq, originally from the village of Gulabird, and to pass them on to future generations. As a result of the occupation of Lachin region by the Armenian Armed Forces in 1992, the museum building and nearly 200 exhibits were destroyed and plundered.

V.F.R-21.11.2020

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ŞUŞA

Yuxarı Gövhər Ağa" məscidi-Ermənistan tərəfindən işğal olunan Şuşa şəhərində yerləşən Yuxarı Gövhər ağa məscidi 1883-1884-cü illərdə İbrahimxəlil xanın qızı Gövhər ağanın tapşırığı ilə memar Kərbəlayi Səfərxan Sultanhüseyn oğlu Qarabaği tərəfindən inşa edilmişdir.

Daha sonra həmin məscidin yerində müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatmış "Yuxarı Gövhər ağa" məscidi kimi tanınan həmin bina inşa edilmişdir. Təmir-bərpa işləri adı altında ermənilər məscidin daxili interyerində ciddi dəyişikliklər edərək tariximizi saxtalaşdırmağa çalışırlar. Məscidin internet resurslarında yayılmış şəkilləri də bunu təsdiqləyir.

*"Yukhari Govhar Agha" mosque
Situating in Shusha, a famous
cultural city of Azerbaijan occupied
by Armenia The "Yukhari Govhar
agha" (The Upper Govhar Agha
Mosque) mosque was constructed
by Karbalayi Safikhan
Sultanhuseyn oglu Garabaghi by
the instruction of Govhar agha,
daughter of Ibrahimkhalil khan, in
1883-1884.*

*Later, in its place the mosque called
"Yukhari Govhar agha" was
constructed that existed up until
today.*

*The Republic of Armenia is willing
to falsify the history by making
serious changes in the interior of
the mosque as "restoration".*

*Dissemination of photos of the
mosque on various internet sources
proves it clearly.*

*The mosque is waiting for the
permanent residents of Karabakh.*

V.F.R-21.11.2020

*İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə
tarix və mədəniyyət obyektləri üzrə
monitorinqlərin ilkin nəticələri.*

V.F.R-21.11.2020

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)
WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

V.F.R-21.11.2020

V.F.R-21.11.2020

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

V.F.R-21.11.2020

LAÇIN

Biz bərpa edəcəyik

- 73 tarixi-mədəniyyət abidəsi
- 61 mədəniyyət evi
- 75 kitabxana
- 5 musiqi məktəbi
- 2 muzey
- 1 qalereya

**Mədəniyyəti
Qarabağa
qaytarırıq**

AĞDAM

Biz bərpa edəcəyik

- 87 tarixi-mədəniyyət abidəsi
- 73 mədəniyyət evi
- 108 kitabxana
- 11 musiqi məktəbi
- 5 muzey
- 1 qalereya
- 1 teatr

KƏLBƏCƏR

Biz bərpa edəcəyik

- 61 tarixi-mədəniyyət abidəsi
- 82 mədəniyyət evi
- 80 kitabxana
- 1 musiqi məktəbi
- 1 muzey

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Mədəniyyət V.F.R-21.11.2020
Azərbaycan Respublikası

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Sonda demək istərdim ki, müharibə başladığı (İkinci Qarabağ) gündən hər kəsin həyatında nə isə dəyişdi. Dəyişməyən vəhdət idi, vətən əşqi idi, qardaşlıq idi. Bu əşq tanımadığımız insanları bizə qardaş etdi. Cəbhələrdə yaranan qardaşlıq sipərləri Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarını işğaldan azad etdi. Bu yerlərə həyat, torpağına bərəkət, məscidlərə yenidən nəfəs gəldi. Mədəniyyətə dircəliş, tarixə yenidən zəfər gəldi. Bu zəfərin mürəkkəbində şəhidin qanı, Azərbaycanın igid oğul və qızlarının əməyi vardır. Hələ tarix bu zəfəri Azərbaycan xalqına yaşadan igidlərdən çox danışacaq...

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızdakı abidəli tanımaq və dünya ictimaiyyətinə Azərbaycan tarixi, mədəni, dini irsi kimi tanıtmmaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur.

Hər zaman dediyimiz kimi “Qarabağ Azərbaycandır!”, deyərək “Ayrılmı könül candan Azərbaycan! Azərbaycan!” hər daim bütöv Azərbaycan olaraq “Biz Birlikdə Güclüyük!”...

Qeyd: TƏQDİM OLUNAN ABİDƏLƏR- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT NAZİRLİYİ TƏRƏFİNDƏN HAZIRLANMIŞ "QARABAĞ – MƏDƏNİYYƏTİMİZİN BEŞİYİ" LAYİHƏSİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ TƏQDİM OLUNAN MƏLUMATLAR ƏSASINDA HAZIRLANMIŞDIR.

<http://www.mct.gov.az/az>

<https://www.instagram.com/culture.gov.az/>

<https://www.facebook.com/mct.gov.az>

TÜRKİYE’NİN SREBRENİTSA SOYKIRIMI SIRASINDAKİ TUTUMU VE TÜRK BASININA YANSIMALARI

(TURKEY’S ATTITUDE DURING THE SEREBRENITZA GENOCIDE AND ITS REFLECTIONS IN THE TURKISH PRESS)

Doç.Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0003-2240-2548

Öğr. Gör. Dr. Ferhat ACAR

Kafkas Üniversitesi Sarıkamış MYO

ORCID: 0000-0001-8067-6382

ÖZET

Avrupa’da soğuk savaş döneminin en büyük insani kıyımlarının başında gelen Srebrenitsa Soykırımı, Yugoslavya İç Savaşı sırasında silahtan arındırılmış bölge olarak kabul edilen ve BM nezdinde Hollandalı askerler tarafından güvenliği sağlanan, günümüzde Bosna-Hersek’in sınırları içinde bulunan Srebrenitsa kentinde Sırlar tarafından çoluk çocuk, genç yaşlı demeden yapılan soykırımın ismidir. Srebrenitsa soykırımı öncesi Sırbistan’ın Bosna-Hersek’teki katliamları artınca Türkiye’nin getirmiş olduğu öneri üzerine olaya izleyici kalan, Sırp saldırılarına ses çıkarmayan ABD ve Avrupa ülkelerinde Bosna-Hersek’e bir askeri müdahalenin gerektiği konusunda tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Avrupalıların sessiz kaldığı bu durum karşısında TBMM bölgedeki Sırp katliamlarının araştırılması amacıyla 9 Aralık 1994 tarihinde Meclis Araştırma Komisyonu kurdurmuştur. Sırp katliamlarını araştırarak olan komisyon bir başkan bir başkan vekili bir sözcü bir katip ve üç üye olmak üzere toplam yedi kişiden oluşmuştur. Oluşturulan komisyonun görev süresi ilk aşamada iki ay olarak belirlenmiş olmasına rağmen daha sonraki süreçte görev süreleri beş ay uzatılmıştır. Komisyon araştırmaları neticesinde başta Türkiye kamuoyu olmak üzere birçok ülke kamuoyu Sırp katliamlarının derhal durdurulması gerektiği yönündeki açıklamalarına, uluslararası örgütler bir plan hazırlamadıkları için sessiz kalmışlardır. Bu sessizlik Sırların daha da sert müdahale etmelerine olanak hazırlamıştır. Kırk bin civarında Müslüman Srebrenitsa’da Ratko Mladić komutasındaki askerler tarafından kuşatılmış, Sırlara karşı direniş küçük çaplı Müslüman gurupları ve Naser Oriç’in komutasındaki Boşnak savaşçılar tarafından yapılmaya çalışılmış olsa bile bir sonuca varılmadı. Sırlar 11 Temmuz 1995 günü Srebrenitsa’ya girmiş ve bir hafta içinde büyük kıyımlar yaparak öldürdükleri Müslümanları toplu mezarlara gömmüşlerdir. Olay karşısında sessizliğe gömülmüş olan Avrupa katliamdan sonra barış görüşmelerine başlamıştır. Savaşı sonlandırmak amacıyla ABD’nin girişimiyle Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan’ın katılımıyla Dayton Görüşmeleri başlanmıştır. 14 Aralık 1995’te antlaşma imzalanarak savaş son bulmuştur. Dayton Antlaşması her ne kadar savaşı sona erdirmiş olsa da Bosna-Hersek’te yeni problemlerin ve karmaşık bir yapının oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Srebrenitsa Soykırımı, Komisyon, Çözüm, Dayton Antlaşması, Basın

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

The Srebrenica Genocide, one of the biggest humanitarian atrocities of the cold war era in Europe, the Yugoslavia was regarded as a demilitarized zone during the Civil War and secured by Dutch soldiers at the UN, It is the name of the genocide carried out by Serbs in the city of Srebrenica, which is within the borders of Bosnia-Herzegovina today. Before the Srebrenica genocide massacres in Bosnia-Herzegovina, Serbia, Turkey, the viewer increases, the incident has been brought upon the proposal of the It has led to debates in the USA and Europe, which did not give a sound to Serbian attacks, about the need for a military intervention in Bosnia and Herzegovina. In the face of this situation where the Europeans remained silent, the Turkish Grand National Assembly established a Parliamentary Investigation Commission on 9 December 1994 in order to investigate the Serb massacres in the region. The commission, which will investigate the Serbian massacres, consists of a total of seven people, including one chairman, vice president, spokesman, clerk and three members. Although the term of office of the commission was determined as two months in the first phase, the term of office was extended by five months in the following period. Commission research primarily a result of the Serb massacre of Turkey to many countries public statement that it should be stopped immediately, including the public, they remain silent because they develop a plan of international organizations. This silence has allowed the Serbs to intervene even harder. About forty thousand Muslims were besieged in Srebrenica by soldiers under the command of Ratko Mladic, and even if the resistance against the Serbs was attempted by small-scale Muslim groups and Bosnian fighters under the command of Naser Orić, no conclusion was reached. Serbs entered Srebrenica on 11 July 1995 and buried the Muslims they killed by massacring in a week in mass graves. Europe, which was silent in the face of the incident, started peace talks after the massacre. Dayton Talks started with the participation of Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia with the initiative of the USA in order to end the war. The war ended by signing the treaty on December 14, 1995. Although the Dayton Agreement ended the war, it caused the emergence of new problems and a complex structure in Bosnia and Herzegovina.

Keyword: Turkish Grand National Assembly, Srebrenica Genocide, Commission, Resolution, Dayton Treaty, Press

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve SSCB önderliğinde iki kutba ayrılmış olan dünya sisteminde Balkanlar büyük güçlerin mücadele sahası durumuna gelmiştir. SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan sonra nüfuzu altına aldığı ülkelerde komünist rejimini yaymaya çalışmıştır. Stalin ve Churchill arasında yapılan görüşmelerin ardından Romanya Doğu Bloğunun, Yunanistan ise Batı Bloğunun etkisi altında kalmıştır¹. Bu durum Balkanlarda bölünmelerin hızlanmasına ortam hazırlamıştır. Türkiye ve Yunanistan Batı Bloğunun, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk Doğu Bloğunun nüfuz sahası haline gelmiştir².

Sovyetlerin nüfuzu altında bulunan Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti altı kurucu Cumhuriyet olan Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya ve Karadağ'ın bir araya gelmesiyle oluşmuştur³. Yugoslavya ve Sovyetler başlangıçta iyi ilişkiler kurmuşlarsa da Batılı Devletlerin Yugoslavya'ya yardım sağlamaları iki ülkenin arasını açmıştır. Tito önderliğindeki Yugoslavya 1948'de

¹ Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1999, s.78

² Ahmet Yılmaz, "Türkiye'nin Balkanlarda Etkin Bir Politika İzlemesinin Avrupa Birliği İle Olan İlişkilere Etkileri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2006, s.13

³ Heyet, Bosna-Hersek Tarihi, Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C.V., Görsel Yayınları, s.1725

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Stalin'den koptuktan sonra kendine özgü politikalar geliştirmeye çalışmış. 1953 yılında imzalanan Balkan Paketi (Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya) neticesinde Yugoslavya ve NATO arasında bağlantı kurulmuştur. Arnavutluk'ta Yugoslavya'nın izlediği politikayı izlemiştir⁴. Bu politikalardan dolayı Yugoslavya SSCB'nin mücadele alanı haline gelmiştir. Yugoslavya Kominform'dan ihraç edilmiş⁵. Bu durum Yugoslavya'yı batıya daha da yaklaştırmıştır. Yugoslavya ve SSCB arasındaki problemlerden birisi de Tito'nun Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'yı kapsayacak bir biçimde Balkan Federasyonu kurma isteğidir. Stalin Yugoslavya'nın bu düşüncesinin Orta Avrupa'daki Sovyet üstünlüğünü sekteye vurmak için yapıldığını düşünmekteydi⁶. Yakınlaşma karşısında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya 1955'te ilişkilerini tam eşitlik temelinde "normalleştirerek" aralarındaki mücadeleye son noktayı koymaya çalışmıştır⁷. 1965 yılında geri kalmış ülkelerin kalkındırılması, Cumhuriyetler arasındaki gelişmişlik farklılığının en az seviyeye düşürülmesi için reformlar yapılmıştır⁸. Tito Sırp'ların ve Hırvatların Bosna-Hersek'in topraklarına olan taleplerini ortadan kaldırmak için de girişimlerde bulunmuştur. 45 yıla yakın Yugoslavya'nın federal çatısı altında bir dönem geçiren Bosna-Hersek, Yugoslavya birliğinin temel direği olan Mareşal Tito'nun ölümüyle 1980'den sonra öteki federal Cumhuriyetler gibi gevşek bir yapıya bağlı duruma gelmişti⁹.

Tito'nun ölümüyle birlikte dağılma sürecine gireceğinin işaretlerini veren Yugoslavya 1989'a kadar tek çatı altında varlığını korumayı başarmıştır¹⁰. Kosova'nın, 7. Cumhuriyet olarak Yugoslavya'ya katılım isteği Sırp Cumhuriyeti tarafından reddedilmiş. Bu olayla birlikte Kosova'nın Arnavutluk'u kışkırttığı yönünde suçlamalardan dolayı Kosova ve Sırbistan arasındaki ipler gerilmiştir. Bu gerilim Yugoslavya'nın dağılma sürecinin kökenini oluşturacaktır¹¹.

Bosna-Hersek'in Bağımsızlığı

Tito'nun 1980 yılında ölümünün ardından iç sarsıntı geçiren Yugoslavya, aynı dönemde Doğu Bloğu'nda yaşanan çözülmeden de olumsuz etkilenmiş ve kendisini oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlık talepleriyle karşılaşmıştır. Yugoslavya'yı meydana getiren federe devletlerarasındaki ekonomik dengesizliğe ek olarak 1980 yılından itibaren ülke genelinde ekonominin kötüye gitmesi halkta hoşnutsuzluklara neden olacak ve bu durum Yugoslavya'nın parçalanmasında önemli rol oynayacaktır¹². Yugoslavya'dan ilk kopma Slovenya tarafından gerçekleştirilecek ve ardından sırasıyla 25 Haziran 1991'de Hırvatistan, Kasım 1991'de Makedonya 1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlıklarını kazanacaklardır. Sırp'lar ne Hırvatların ne de Makedonların bağımsızlıklarını tanımayacak ve bağımsızlık girişiminde bulunan ülkelerin topraklarını işgale başlayacaktır. Sırp'ların 6 Nisan 1992 tarihinde Saray Bosna'yı kuşatmasıyla Bosna-Hersek Savaşı resmen başlamış oluyordu¹³.

⁴ İhsan Gürkan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye", Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeler Vakfı, İstanbul 1997, s.128

⁵ Mehmet Gönlübol, İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, Ankara 1982, s.247

⁶ Oral Sander, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1969, s.59

⁷ Misha Glenny, Balkanlar (1804-1999), Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001, s. 456.

⁸ İrfan Kaya Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı?, Balkan Dramının Perde Arkası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2003, s.63-64

⁹ Heyet, Bosna-Hersek Tarihi, s.1725

¹⁰ Heyet, Yugoslavya Tarihi, Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C.V., Görsel Yayınları, s.9405

¹¹ Mustafa Selver, Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s.90

¹² Emin Emin, "Balkan Raporu Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya", İNSAMER Yayınları, İstanbul 2020, s.6

¹³ A. Seda Naniç, "Medyanın Toplumsal Hafıza Üzerindeki Rolü Bosna Savaşı Örneği", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler, İstanbul, 2019, S.49

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Bosnalı Sırp, Hırvatlar ve Müslümanlar yüzyıllardır bir arada yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Fakat Sırbistan'daki rejimin propagandaları sonucu bu barış ortamı bozulmuştur. Sırp-Hırvat Savaşı sona erdiğinde Bosna için savaş başlamıştı. Balkanlarda savaş 1991 yılında Slovenya'ya karşı başlamış, daha sonra Bosna'ya sıçramıştı. Miloseviç, Hırvat cephesinden sonra gözünü Bosna'ya dikmişti. Bosnalılar için iki çıkış yolu vardı. Yugoslavya'nın içinde kalmaya devam ederek Büyük Sırbistan'ın egemenliği altında yaşamayı kabul edeceklerdi veya bağımsızlıklarını ilan ederek Hırvatistan'ın izlediği tehlikeli yolun daha da tehlikesini izleyecekti¹⁴.

Bosna-Hersek'te Kasım 1990'da yapılan seçimler gergin durumu doruk noktasına çıkardı. Seçimlerde Alija İzzetbegoviç'in yaptığı Müslümanların Demokratik Eylem Partisi 240 üyeli parlamentoda 86 milletvekilliği kazanırken, Sırp temsil eden Sırp Demokratik Partisi 72, Bosna-Hersek Hırvatları Demokrat Birliği 44, eski komünistler 19, Reformcu Güçler Birliği ise 13 milletvekilliği kazanmıştı. Seçimlerin ardından Sırp, Hırvat ve Müslümanları temsil eden üç parti arasında koalisyon kurulmuştu. 20 Aralık 1990'da Demokratik Eylem Partisi lideri Alija İzzetbegoviç Cumhurbaşkanı, Hırvat Demokrat Birliği lideri Jure Pelivan Başbakan, Sırp Demokratik Partisi lideri Momcila Krajisnik ise Parlamento Başkanı oldu¹⁵.

1991 yılında Yugoslavya genelinde yaşanan Sırp-Hırvat anlaşmazlığı Bosna-Hersek'i de doğrudan etkisi altına almıştır. Haziran ayının başında Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç, Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç tarafından Bosna-Hersek'in etnik temelde kantonlara ayrılması gündem maddesi olarak teklif edilen görüşme maddeleri reddedildi. 25 Haziran 1991'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından İzzetbegoviç Makedonya ile birlikte, Yugoslavya'da gevşek bir federasyon oluşturulması önerisini ortaya atmıştır¹⁶. Hırvatistan'ın ardından Bosna-Hersek'in de bağımsızlığını ilan etmesinden endişe duyan yerel Sırp güçler, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmeyeceklerini, Yugoslavya Federasyonu içinde kalmak istediklerini açıklamışlardır. 27 Haziran 1991'de Bosna Krajinası Sırp Topluluğu egemenlik ilan etmiş ve Hırvatistan Krajinası ile birleştiğini açıklamıştır¹⁷. Bu dönemdeki olaylar nedeniyle 10.000'in üzerinde Boşnak hayatını kaybetmiştir¹⁸.

Makedonya'nın eylül ayında bağımsızlığını ilan etmesi ve Yugoslavya'nın her yerinde Federal Ordunun Sırp, Hırvat ve Müslümanları açık şekilde desteklemesi Bosna-Hersek Parlamentosundaki Hırvatları bağımsızlık yanlısı çizgiye taşımıştır. Parlamento'da uzun tartışmaların ardından Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilan etmesi için genel konsensüs sağlanmıştı. Bunun ön koşulu olarak, bağımsız Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin Hırvatistan ve Sırbistan ile ilişkilerinin eşit düzeyde tutulması öne sürülmüştür. 15 Ekim 1991'de Sırp temsilcilerin boykot ettiği parlamento oturumunda, katılımcı milletvekillerin çoğunluğu ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti egemenlik ilan etmiştir¹⁹. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haris Silajdiç bağımsızlıklarının tanınması amacıyla ülkelere ziyaretlerde bulunacak. TBMM'de bu durum gündeme gelmiştir. Bülent Ecevit 28.11.1991 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Yugoslavya'daki durumun takip edilmesi gerektiğini şu şekilde açıklamıştır; *"Değerli arkadaşlarım, Makedonya'nın Bosna-Hersek'in, Kosova'nın ayrıca, Arnavutluk'un güvenebileceği tek devlet Türkiye. Türkiye'ye heyet üstüne heyetler gönderiyorlar. Bu ülkelerle ilgili olarak coğrafyanın ve tarihin üstümüze yüklediği görevler, sorumluluklar var ama Hükümet Programında Yugoslavya'nın adı bile geçmiyor. Yugoslavya sorunları, Avrupa Topluluğunda Dönem Başkanı olan Hollanda'nın Başkenti*

¹⁴ Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası, s.122

¹⁵ Nesrin Kenar, Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Palme Yayınları, Ankara 2005, s.165-167

¹⁶ Abdullah Kutalmış Yalçın, *"Balkanlarda Sırp Milliyetçiliği"*, s.95

¹⁷ Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası, s.124

¹⁸ Atike Kaptan, Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri, ATASE Yayınları, Ankara 2008, s.24

¹⁹ Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası, s.124

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Lahey'de görüşülüyor. Hükümet bunun farkında değil gibi görünüyor."²⁰ Bülent Ecevit başka bir konuşmasında Makedonya ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti ile Sırbistan'ın içinde yer alan Kosova özerk Bölgesinin, Türkiye'den başka güveneceği bir devletin olmadığını belirtmiştir²¹. Daha sonra *"kimse Türkiye, Bosna-Hersek'e ne karıştırıyor?"* diyemez. *Bizim, Bosna-Hersek, tarihsel, kültürel bağlarımız vardır ve Türkiye'de yaklaşık 2 milyon Bosna-Hersek kökenli yurttaşımız vardır, onların akrabaları da hâlâ oradadır. Eski Bosna, Yugoslavya'dır, Bosna-Hersek'tedir. ama yeni Bosna, Türkiye'de İstanbul'dadır.*" yönünde açıklamalarda bulunmuştur²².

Anavatan Grubu adına Eyyüp Aşık'ın İnsan Hakları Günü dolayısıyla yapmış olduğu meclis konuşmasında sözü Bosna-Hersek'teki duruma getirmiş Batılı devletlerin Bosna'daki duruma seyirci kaldıklarını açıklamıştır²³. Necmettin Erbakan'da meclis konuşmasında Bosna'nın bağımsızlığına değinerek Balkanlardaki Müslümanlara sahip çıkılması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır; *"Bosna - Hersek, Kosova, Makedonya, Sancak... Bir de Arnavutluk var, Müslüman bir ülke, beş tane. Biz, bunları korumalıyız, bunları tanımalıyız, onlara yardımcı olmalıyız. Bakın Almanya ne yapıyor; Hırvatistan'ı - görüyorsunuz- Slovenya'yı hemen kucakladı. O, kendi insanlarını kucaklıyor da, biz niye kendi insanlarımıza yabancı davranıyoruz? Amerika'nın hoşuna gitmiyormuş? Bize ne Amerika'dan? Geliniz, Yugoslavya'daki bu kardeşlerimize samimi olarak sahip çıkalım. Bulgaristan'daki ve Romanya'daki kardeşlerimizin durumu da aynı şekilde..."*²⁴ ANAP Adına mecliste konuşma yapan Bitlis Milletvekili Kamran İnan'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin alması gereken kararın Makedonya, Bosna, Hersek ve Kosova cumhuriyetlerini tanıması gerektiğini yönünde açıklamalarda bulunmuştur²⁵. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin de Yugoslav halklarının hür iradeleriyle ve barışçı yollardan yeniden yapılacak bir Yugoslavya içerisinde, manevî ve kültürel yakınlığımız bulunan Makedon ve Bosna - Hersek halklarının, insan hakları ve demokrasinin gereklerine uyumlu bir yaşam sürdürmelerine önem verildiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur²⁶. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haris Silajdiç bağımsızlıklarının tanınması amacıyla 2 Ocak 1992'de Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur²⁷. Bu ziyaretin ardından telefonla Türkiye dışişleri bakanını arayarak *"aman bizi yalnız bırakmayın, tek güvencemiz başta sizsiniz. Bizi dışarıda bırakarak yapacağınız bir tanıma, bizi çok güç durumda bırakır"* demiştir²⁸. Ziyaretin ardından Afyon Milletvekili Gaffar Yakın, Malatya Milletvekili Oğuzhan Asiltürk, İstanbul Milletvekili Mustafa Baş, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Bosna-Hersek'in tanınması yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır²⁹.

Bosna-Hersek'in bağımsızlığının ardından 9 Şubat 1992'de Türkiye, 6 Nisan 1992'de AB, 7 Nisan 1992 ABD, Bosna-Hersek'i tanımıştır. Bosna-Hersek'in hem Türkiye hem de ABD tarafından tanınmasının ardından İçel Milletvekili Aydın Güven Gürkan Türkiye-ABD ilişkileri açısından olumlu bir durum olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur³⁰. Bosna-Hersek'in tanınmasının ardından Bursa Milletvekili Turhan Tayan da durum karşısında mutluluğunu açıklamıştır³¹. Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanımasıyla İstanbul Milletvekili Kadir Ramazan Coşkun tarafından Bosna'da din hizmetleri müşavirlikleri ve atâşeliklerin tesis edilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapılmıştır³².

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Birleşim, 28.11.1991, s.211

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991, s.298

²² TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991, s.298

²³ TBMM Tutanak Dergisi, 13. Birleşim, 10.12.1991, s.410

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991, s.259

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991, s.273

²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991, s.286

²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, "Bosna-Hersek'i Tanıyın", 03.01.1992, s.8

²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 31. Birleşim, 04.02.1992, s.254

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 29. Birleşim, 22.01.1992, s.89-107-108-109

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 38. Birleşim, 19.02.1992, s.106

³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 46. Birleşim, 10.03.1992, s.75

³² TBMM Tutanak Dergisi, 48. Birleşim, 12.03.1992, s.416

Bosna-Hersek'in Türkiye tarafından tanınması milletvekilleri tarafından hükümetin orta ve uzun vadeli dış politikası için olumlu bir adım olduğu görüşü hakimdir³³.

Bosna Savaşı'nın Patlak Vermesi ve Türkiye'nin Tutumu

Sırp'lar Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımayarak, Bosna'da bir Sırp Cumhuriyeti kurduklarını ilan ederek kantonlar oluşturarak insanlık dışı uygulamalara başlamıştır³⁴. Türkiye Bosna savaşının ilk gününden olayı yakından takip etmeye çalışmıştır. Bölgede Sırp katliamları artınca TBMM bölgede incelemelerde bulunması amacıyla bir komisyon kurmuştur. TBMM'nin komisyon kurulmasına ilişkin açıklaması şu şekildedir; *"Bosna-Hersek'te son günlerde yoğunlaşan Sırp saldırıları ve katliamları konusunda araştırmalar yaparak milli siyasetimizin uygulanmasında icra makamlarına destek sağlamak amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 102 ve 103 üncü maddeleri uyarınca bir Meclis araştırması yapılmasına; bu araştırmayı yapacak Komisyonun 7 üyeden oluşmasına, görev süresinin üye seçimi tarihinden başlamak üzere 2 ay olmasına ve gerektiğinde Ankara dışındaki yerlere de gitmesine, Genel Kurulun 6.12.1994 tarihli 46 ncı Birleşiminde karar verilmiştir."*³⁵ Komisyon kurulması amacıyla karar alındıktan sonra komisyon üyelerinin belirleme işlemine geçilmiştir. 13 Aralık 1994 tarihinde yapılan seçim ile; Başkan Sait Kemal Mimaroglu D.Y.P. Ankara Milletvekili, Başkanvekili Mehmet Vehbi Dinçerler Anap Ankara Milletvekili, Sözcü Mehmet Tahir Köse S.H.P. Amasya Milletvekili, Kâtip Oğuzhan Asiltürk R.P. Malatya Milletvekili, Üye Ekrem Ceyhan D.Y.P. Balıkesir Milletvekili, Üye Rıfat Serdaroglu D.Y.P. İzmir Milletvekili, Üye Bülent Akarcalı Anap İstanbul Milletvekili komisyona seçilmişlerdir³⁶. TBMM tarafından 14 Şubat 1995 tarihinde alınan karar ile komisyonun görev süresi 3 aylığına uzatılmıştır³⁷. TBMM tatil ve ara dönemlerine girse bile komisyon Sırp saldırıları ve katliamları konusunda araştırmalar yapmaya devam edecektir³⁸.

Bosna Savaşı ile ilgili Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Bosna-Hersek'te Sırp saldırılarına karşı mecliste konu ile ilgili milletvekillerini bilgilendirmek amacıyla şu açıklamayı yapmıştır; *"Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü tehdit eden ve oradaki insanların büyük üzüntülerine yol açan gelişmeleri, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olarak, büyük bir endişeyle izlemekteyiz. Bu üzücü gelişmelerin durdurulması için, Türkiye, ikili ve çok taraflı plandaki girişimlerine devam etmektedir, bu çerçevede, İslam Konferansı Örgütüne, Dönem Başkanı sıfatıyla, tarafımdan bir çağrıda bulunulmuştur. Yine, Türkiye'nin aktif destek ve katkısıyla dün, Helsinki'de devam etmekte olan AGİK İzleme Toplantısında Genel kurul kuvvetle ve AGİK ölçülerine göre sert bir karar almıştır. AGİK kararında, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğü desteklenmekte, ateşkes için çağrı yapılmakta, komşuları, Bosna-Hersek'e müdahale etmemeleri hususunda uyarılmakta ve net bir şekilde, Sırp milisleri ve Yugoslav Ordusunun hareketlerinden ötürü, Yugoslavya kınanmaktadır. AGİK kararında ayrıca, Sırbistan ve Yugoslavya orduları, Bosna-Hersek'in bağımsızlığına, sınırlarına, toprak bütünlüğüne ve meşru hükümetine saygı göstermeye davet edilmekte, aksi hareketin AGİK üyeliğini tehlikeye düşüreceği kaydedilmektedir. Bu arada, Bosna-Hersek'in, çok ivedi ilaç ve benzeri gıda yardımı talepleri tarafımızdan karşılanmaktadır. Ayrıca, ülkedeki son durumları yerinde görmek üzere ve ihtiyaçları belirlemek de Türkiye'nin yapabileceklerini saptamak amacıyla, Bosna-Hersek'e bir heyet gönderilmiştir. Temennimiz, Bosna-Hersek'in bir an önce yeni bağımsızlık döneminde huzur ve sükûna kavuşmasıdır."*³⁹

³³ TBMM Tutanak Dergisi, 61. Birleşim, 25.03.1992, s.655

³⁴ Abdullah Kutalmış Yalçın, "Balkanlarda Sırp Milliyetçiliği", Sakarya Üniversitesi SBE Master Tezi, Sakarya 2012, s.96

³⁵ T.C. Resmi Gazete, 9 Aralık 1994, s.1

³⁶ T.C. Resmi Gazete, 16 Aralık 1994, s.1

³⁷ T.C. Resmi Gazete, 17 Şubat 1995, s.1

³⁸ T.C. Resmi Gazete, 23 Temmuz 1995, s.1

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 65. Birleşim, 16.04.1992, s.198

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Milletvekili Kamran İnan, Bosna-Hersek'te Türkler ve Müslümanların büyük bir katliama uğradığı, durumun basın tarafından da duyurulduğu AGİK'in tutumunun yetersiz kaldığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur⁴⁰. İrfan Demiralp'ta Sırp ve Hırvatların, Müslüman Boşnakları hedef aldığını Avrupa Topluluğu ve Birleşmiş Milletlerin, bu çatışmaların durdurulması ve bu bölgede Boşnakların üzerinde cereyan edecek olan bir katliamın önlenmesi konusunda, bugüne kadar göstermiş oldukları çabaların yeterli olmadığını açıklamaktadır⁴¹. Bülent Ecevit'te Birleşmiş Milletlerin olay karşısındaki tutumunu yetersiz görmüştür⁴². Oğuzhan Asiltürk Bosna-Hersek'te katliam yapıldığı, Bosna-Hersek temsilcileri "Sırp, Türkiye, acaba bir müdahalede bulunur mu?" diye büyük endişe içinde bulunduklarını, Türkiye'nin Bosna-Hersek konusunda Sırlara belirli ciddiyette bir teşebbüste bulunmasının faydalı olacağı yönünde fikir beyan etmiştir⁴³.

İstanbul Milletvekili Adnan Kahveci ve 30 arkadaşı, Bosna-Hersek Cumhuriyetinde ve Sırbistan'ın Sancak Bölgesindeki olayları durdurmak için alınması gereken tedbirler konusunda Mecliste genel görüşme açılmasına ilişkin önerge vermişlerdir. Verilen önerge şu şekildedir;

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Konu : Bosna-Hersek Cumhuriyetinde ve Sırbistan'ın Sancak Bölgesindeki Olaylar Hakkında Görüşme 500 yıl önce Türk-İslam kültürü ile tanışan Müslüman Boşnak kardeşlerimiz bugün tarihlerinde karşılaştıkları en büyük tehlikelerden biriyle karşı karşıyadırlar. Bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Büyük Sırbistan hayaliyle şoven milliyetçilik yapan Federal Yugoslavya ordusu destekli Sırp militanların tehdidi altındadır. Federal ordu destekli şoven Sırp, Bağımsız Bosna-Hersek Cumhuriyetinin önemli bir bölümünü işgal etmiş veya işgal etmek üzeredir. Şoven Sırp militanlarının yapmaya çalıştığı şey; Bosna-Hersek Cumhuriyetini parçalamak, Sırbistan'ı Büyük Sırbistan haline getirmektir. Sırbistan toprakları içinde kalan Sancak Bölgesindeki 350 bin kardeşimiz tam bir abluka altında olup, bütün erkekleri seferberlik bahanesiyle askere çağırılmıştır.

I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Müslüman katliamı, bugün çok daha büyük boyutta tekrarlanmak üzeredir. Sırp militanlar bir yeri yakıp yıktıklarında çevresinde çok büyük bir korku yayılmakta ve büyük bir göç dalgası başlamaktadır. Evler talan edilmekte, minarelerde Sırp bayrakları dalgalanmakta, minare hoparlörlerinden Türk-İslâm karşıtı Şoven Sırp şarkıları çalınmaktadır. Halen, 1000'in üzerinde Müslüman-Boşnak kardeşimiz katledilmiş bulunmaktadır. Vişegrad, Mostar, Zvornik, Bijelina, Foça, Banyaluka ve Başkent Saraybosna katliamının en büyük, yoğun olduğu bölgelerdir.

*Bosna-Hersek ve Sancak'taki müslüman Boşnak kardeşlerimize yardım elini uzatmak mecburiyetindeyiz. Tüm dünya medyası, basını ve televizyonuyla Bosna-Hersek'teki katliamı dünyaya duyurmaktadır. Türkiye devreye girerek Sırbistan'ın sebep olduğu bu katliamı ve yayılmacı politikayı durdurmalıdır. Bosna-Hersek Cumhuriyetinde ve Sancak Bölgesinde olan olayları durdurmak için, alınması gereken tedbirleri ve kararları tespit için; Anayasamızın 98 inci İçtüzüğümüzün 99 ve 100 üncü maddeleri gereğince Yüce Meclisimizde genel görüşme açılmasını arz ve teklif ederiz."*⁴⁴

TBMM Bosna'daki duruma Bosna Savaşı'nın ilk gününden son gününe kadar kayıtsız kalmamıştır. Hemen hemen her birleşimde milletvekiller Bosna ile ilgili görüşlerini açıklamış ve derhal önlemler alınması şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır⁴⁵. Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Muhammed Cengiç'in, Bosna-Hersek'te yaşanan olaylara, süren savaş ve katliama ilişkin TBMM'den konuşma

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 65. Birleşim, 16.04.1992, s.202

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, 65. Birleşim, 16.04.1992, s.213

⁴² TBMM Tutanak Dergisi, 68. Birleşim, 23.04.1992, s.343

⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, 65. Birleşim, 16.04.1992, s.218

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 69. Birleşim, 28.04.1992, s.377-378

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 74.75.76.78.79.81.83.84.86.87.88.89.91.92.93.94. Birleşimler

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

yapmıştır⁴⁶. Bosna-Hersek konusunda yapılacak olan uluslararası konferansa katılmak üzere 25 Ağustos 1992 tarihinde İngiltere'ye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin gitmiş⁴⁷. 26-27 Ağustos 1992'de Avrupa Topluluğu'nun (AT) Bosna probleminin çözümü için Londra'da düzenlediği Londra Konferansı'na, Türkiye'nin de davet edilmesi, Türkiye'nin Bosna politikasının etkili olduğu yorumlarını getirmiştir. Türkiye'nin İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde etkin olması, Türkiye'nin İKÖ'nün Avrupa'da temsilcisi olmasını sağlamıştır. 26 Ağustos'ta İKÖ Genel Sekreteri Hamid Algabid, İKÖ'nün Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü desteklediğini ve Bosna Müslümanlarına desteklerini açıklamıştır. Konferansta bir araya gelen Türk ve Boşnak yetkililer, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması konusunda protokol imzalamışlardır. Söz konusu protokolle Türkiye, Saraybosna'da büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur⁴⁸. 1993 yılının ilk aylarından itibaren, Bosna'daki insani kriz korkunç bir hale gelmiş ve nüfusun yarısından fazlası göçmen durumuna düşmüştür⁴⁹.

Vance-Owen Planı

Ekim 1992'de Cyrus Vance ile Lord Owen Bosna'da barışın sağlanmasına yönelik kapsamlı bir plan ortaya atmışlardır. Plana göre, Bosna içinde nüfusu % 30'u aşmayan Sırlara, ülkenin neredeyse yarısının bırakılması teklif edilmekteydi. Bu plan uygulanır ise Müslümanlar kendi topraklarında mülteci durumuna düşecekti. Belirtilen barış planı, Bosna-Hersek'te devam eden savaşı içinden çıkılmaz bir hale sokacaktı. Çünkü plan etnik bölünme modelini çözüm olarak kabul etmekte, bazı sınırları kesin şekilde belirtmiş olduğundan Boşnak-Hırvat savaşının çıkmasına ortam hazırlamıştır⁵⁰. ABD'nin ilgisiz tutumu Bosna-Hersek'te savaşın önlenmesi yönündeki beklentileri çıkmaza sokmuştur⁵¹.

Üç Bölge Barış Planı

1993 yılından itibaren Hırvatların, Boşnaklarla ittifakını bitirip Sırlarla ittifak içine girmeleri Boşnakların bu iki ülke ile birden savaşmasına neden olacaktır. Hırvat ve Sırp Devlet başkanları Franco Tudjman ve Slobodan Miloseviç Bosna-Hersek'in ikiye bölünmesini hedefleyen Sırp-Hırvat planını oluşturmuşlardır. İkinci barış planı olarak bilinen "Üç Bölge Barış Planı (Owen Stoltenberg Planı)" gereği Bosna-Hersek'in etnik hatlar boyunca çoğunluk esasına göre üç bölgeye ayrılması kararlaştırılmıştır. Plana göre Bosna topraklarının % 52'sinin Bosnalı Sırlara, % 30'unun Bosnalı Müslümanlara, % 18'inin de Bosnalı Hırvatlara bırakılması uygun görülmekteydi. Bu planın Sırp-Hırvat planından pek farkı yoktu⁵². Üç bölge Barış Planı üzerinde çalışmalar Cenevre'de zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen devam etmektedir. Müslümanlar, zorla da olsa bu planı görüşmeyi "yok olmamak için" kabul etmek zorunda kalmışlardır⁵³.

Srebrenitsa Katliamı Sırasında ve Sonrasında Türkiye'nin Tavrı

1993 yılında BM Srebrenitsa'yı Boşnaklar için "güvenli bölge" ilan etmişlerdi⁵⁴. Bosna-Hersek'teki Birleşmiş Milletler Koruma Gücünün silah kullanamaması, Boşnakların elindeki silahların alınmış olması ve Sırlara herhangi bir uygulamanın yapılmamış olması Sırların, Boşnaklar üzerindeki

⁴⁶ Konuşmanın tam metni için Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 75. Birleşim, 12.05.1992, s.21-22-23

⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 1. Birleşim, 01.09.1992, s.10

⁴⁸ Sümeyya Turan-Fahrettin Turan, "Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ndeki İslam Hareketleri", s.8

⁴⁹ Merve İrem Yapıcı, "Bosna-Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, No 8, 2007, s.4

⁵⁰ Ersin Özgül, Bosna-Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO, İzmir 1993, s.31

⁵¹ Fatih Aydoğmuş, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Üzerindeki Etkisi", Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Master Tezi, İstanbul 2009, s.51

⁵² Aydoğmuş, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Üzerindeki Etkisi", s.52

⁵³ Özgül, , Bosna-Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO s.39

⁵⁴ Alaeddin Yalçınkaya, "Hocalı Soykırımı, Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk", 25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu, 27 Şubat 2017, s.112

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

faaliyetlerinin hızlanmasına neden olacaktır. Sırlar bölgeye gelen insani yardımlara müdahale etmekten bile çekinmeyen bir noktaya gelmişlerdi. Nitekim bölgedeki DUTCHBAT⁵⁵ askerlerinin komutanı olan Albay Thomas Jakob Peter Karremans'ın söylemlerinden Sırların insani malzemenin bölgeye girmesini engellemekte ve Boşnaklara sık sık taciz ateşi açtığı anlaşılmaktadır. Srebrenitsa'ya gelen insani malzemeyi bile koruyamayan Birleşmiş Milletler Koruma Gücünün insanları nasıl koruyacağını ise düşünülmeyişi anlaşılmaktadır⁵⁶. Hollanda Taburu'nun göstermelik olarak bölgede olduğu net olarak görülmektedir. Sırların savunmasız durumda olan Srebrenitsa'ya girmesi hiç uzak değildi. 6 Temmuz 1995'te Bosnalı Sırp Ordusu'nun Generalı Mladić, Srebrenica'yı tank ve top ateşiyle ağır bir bombardımana tuttu. Bunun üzerine BM Hollandalı Birlik Komutanı NATO'dan hava desteği talep etti. Zagreb'te bulunan General Janvier NATO'nun saldırısına gerek olmadığını söyleyip talebini reddetti⁵⁷. Boşnak'ların teslim ettikleri silahların geri verilmesi talepleri BM yetkililerince reddedilmiş, 9 Temmuz'da şehre giren Sırlar gözetleme kulelerindeki 30 Hollandalı askeri rehin alarak, daha sonra bu durumu pazarlık unsuru yaparak, Müslüman Boşnakların kendilerine teslim edilmelerini istemişlerdir. 11 Temmuz'da Sırp Komutan Ratho Mladić, Hollandalı General ile masaya oturup bir anlaşmaya varmış, 12 Temmuz itibarıyla kadın ve çocuklar Müslüman bölgelere gönderilmek üzere otobüslere bindirilirken, 12-77 yaş arasındaki tüm erkekler savaş suçu zanlıları sayılarak Sırlar tarafından alıkonmuştur. Toplu katliamlar 13 Temmuz'da Kravica'da bir depoda başlayacaktır. Yaklaşık 5 gün boyunca devam eden katliamlar hakkındaki ilk bilgiler, kaçmayı başaranların çevredeki köylere ulaşması ile duyulmaya başlanmıştır. Bu kısa zaman diliminde binlerce sivilin öldürüldüğü adeta bir vahşet yaşanmıştır⁵⁸ 12-16 Temmuz 1995 tarihleri arasında Srebrenitsa'da öldürülen Bosnalı Müslüman sayısı 7079'dur. Yıllar içinde Sırların yapmış olduğu katliamların etkisinin daha fazla olduğu ve öldürülen Bosnalı Müslümanların sayısının sürekli arttığı görülecektir.

Srebrenitsa saldırılarının başlamasından birgün sonra TBMM, Bosna-Hersek davasına yurtdışında kamuoyu oluşturmak, meydana gelen son olaylar ve gelişmeler üzerine bu davaya destek sağlamak, insanlık dışı katliamların bir an önce son erdirilmesi amacıyla Paris'e 3, Bonn'a 4, Washington-New York'a 6, Moskova'ya 7 Komisyon üyesini gönderilmesi ve her başkentte veya ülkede 5 gün süreyle temas ve incelemelerde bulunmaları için gönderilmiştir⁵⁹.

Refah Partisi Kütahya Milletvekili Ahmet Derin Srebrenitsa'daki Sırp katliamlarına göz yuman BM ve Batıyı kınayın konuşma yapmıştır. Konuşmanın özeti şu şekildedir; *"....televizyonlardan, medyadan izlediğimiz ve bizleri büyük bir üzüntüye gark eden Bosna-Hersek'teki, Birleşmiş Milletlerin güvenliği altında olan Srebrenica'da yaşanan katliamı, burada üzüntüyle ifade etmek, Birleşmiş Milletleri, bizatihi Batı'yı huzurlarınızda kınamak için ilk dakikalarımı kullanıyorum..."*⁶⁰ 17 Temmuz Meclis oturumunda gündem dışı konuların hepsi bir köşeye bırakılmış olup, tüm milletvekilleri Bosna'daki katliamlar üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı milletvekilleri müdahale gerektiğini, bazı milletvekilleri BM'nin Sırp yanlısı politika izlediğini, bazı milletvekilleri din kardeşlerimiz Boşnaklara derhal yardımın yapılması gerektiği konusunda açıklamalar yapmıştır⁶¹. 19 Temmuz 1995 tarihinde TBMM'de Sırp Soykırımlarıyla ilgili birden fazla önerge verilmiştir. Verilen tüm önergelerin gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır;

⁵⁵ BM Güvenlik Gücü adına Srebrenitsa'da bulunan Hollanda Taburu

⁵⁶ Yiğit Ünlü, "Avrupa Birliği Dış Politikasında Soykırım Yaklaşımları: Srebrenitsa Soykırımına İlişkin Vaka Analizi", Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.58

⁵⁷ İndira Porić, "Bosna Sorununun Günümüzdeki Durumu ve Değerlendirilmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.88

⁵⁸ Muzaffer Vatansever, "Zamanın Unutturmadığı Dram: Srebrenitsa", USAK, 2011, s.5-18;

⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 139. Birleşim, 12.07.1995, s.343

⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 140. Birleşim, 13.07.1995, s.23

⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, 142. Birleşim, 18.07.1995, s.254-367

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

“Bosna-Hersek’te, son zamanlarda büyük bir Sırp vahşeti yaşanmakta, insanlık suçu işlenmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilatının bugüne kadarki tedbirleri Bosna-Hersek’teki Sırp zulmünü durduramamış, Bosna-Hersek’teki Müslümanlar tüm dünyanın gözleri önünde katledilmiş, yerlerinden, yurtlarından edilmiş, işkence ve soykırıma tabi tutulmuşlardır. Bosna-Hersek’te gelişen olaylar Türkiye’yi yakından ilgilendiren olaylardır. Son olarak Srebrenica’da yaşanan ve Birleşmiş Milletler askerlerine güvenliği emanet edilmiş insanların maruz kaldığı muameleler karşısında Türkiye’nin Bosna-Hersek’le ilgili politikalarını yeniden gözden geçirmek, daha ciddi ve aktif politikalar devreye sokma mecburiyeti doğmuştur. Bosna-Hersek’te meydana gelen son olaylar karşısında mevcut durumun tespit ve tahliliyle, Hükümetimizce alınabilecek tedbirlerin tespiti hususlarının ortaya konabilmesi için bir genel görüşme açılması gerekmektedir.”⁶²

Bosna Savaşı ve Srebrenitsa Soykırımı aktif şekilde Türkiye’nin politikasındaki yerini almıştır. TBMM olsun Türk Basını olsun olaya seyirci kalmayıp, işgalin durdurulması amacıyla AB’yi göreve çağırmışlardır. Ağustos sonlarında, Saraybosna pazarında gerçekleşen Sırp bombardımanında 37 kişinin ölümünden sonra Türkiye’nin çağrılılarıyla BM, Bosnalı Sırlara bir ultimatoma yayınlamış; bu ultimatoda Saraybosna’ya yapılan bombardımanın kesilmesini, güvenli bölgelere yapılan saldırılara son verilmesini, Saraybosna kuşatmasındaki ağır silahların geri çekilmesini ve Saraybosna’da hava ve kara yoluyla girişe izin verilmesini talep etmiştir. 30 Ağustos tarihinde, Bosnalı Sırların bu istekleri reddetmesinden sonra, NATO askeri hedefler üzerine ağır bir hava saldırısı başlatmış ve Bosnalı Sırlar ancak bundan sonra NATO isteklerine uyum sağlamışlardır⁶³. Srebrenitsa katliamına Yunan vatandaşlarının da gönüllü katıldığı ortaya atılmıştır. Durumun ortaya çıkması sonucu Atina Savcılığı soruşturma başlatmıştır. Papaligouras, bu kişilerin kesinlikle Yunan silahlı kuvvetlerine mensup olmadıklarını açıklamıştır. Yunan basınına göre, 12 Yunan Gönüllü Srebrenitsa katliamında, 100 Yunan gönüllüsünün ise Bosna dışındaki iç savaşta Sırp ordusu saflarına katıldığını bildirmiştir⁶⁴.

DAYTON ANTLAŞMASI

Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan cumhurbaşkanları 1 Kasım 1995 tarihinde Amerika’nın Ohio eyaletinde bulunan Dayton’un hemen dışında bulunan Wright-Patterson Hava Kuvvetleri üssünde toplanmışlardır. Bu toplantı, Amerika Birleşik Devletlerinin daveti üzerine ve Amerika’nın destekleyip öne sürdüğü barış şartlarını görüşmek ve dört yıla yakındır Bosna’da devam etmekte olan savaşa bir son vermek amacı ile yapılmış olan bir davetti. Dayton da ki toplantı tam 21 gün devam etmiştir ve bu dönem zarfında çok zor ve gergin anlar yaşanmıştır⁶⁵. Aliya İzzetbegović, ABD’den Bosna güçlerini silahlandırıp eğitimlerini üstlenmesi konusunda bir söz almadıkça Dayton Antlaşmasını imzalamayacağını bildirmiştir. Bosna Müslümanlarının İran gibi Müslüman devletlerden yardım taleplerinin engellenmesi için ABD’nin bu konuda söz verdiği ve ancak bu şekilde Aliya İzzetbegović’in antlaşmayı imzalamasına razı edildiği belirtilmektedir⁶⁶. 21 Kasım 1995’te, dönemin Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Hırvatistan Cumhurbaşkanları, Aliya İzzetbegović, Slobodan Milošević ve Franyo Tucman arasında Dayton Barış Anlaşması’nın parafe edilmesiyle, Bosna’daki savaş sona ermiştir⁶⁷.

⁶² TBMM Tutanak Dergisi, 143. Birleşim, 19.07.1995, s.413

⁶³ Yapıcı, “Bosna-Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, Uluslararası Hukuk ve Politika, s.9

⁶⁴ Milliyet Gazetesi, Komşuyu Karıştıran Gerçek, 14.07.2005, s.16

⁶⁵ Oya Akgöncü Mughisuddin, “Bosna-Hersek’te Güvenilmez Barış ve Dayton Anlaşması Sonrası”, Bilig Dergisi, Bahar, 1996, s.96

⁶⁶ Mehmet Dalar, “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek’in Geleceği”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, 2008, s.

⁶⁷ Erhan Türbedar, “Barışın 15. Yıldönümünde Bosna-Hersek: Dayton Barış Anlaşması’nın Neticelerinin Değerlendirmesi”, TEPAV Değerlendirme Notu, Aralık 2010, s.1

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Dayton Barış Antlaşması ile bir tarafta Bosna-Hersek Federasyonu (Boşnak-Hırvat), diğer tarafta Sırp Cumhuriyeti'nin yer aldığı bir federal yapı ortaya çıkarıldı. Bosna'da birbirine eşit güçte ve ağırlıkta üç halk yaşıyordu. Bunlardan ikisi ayrılıp komşu devletlerle birleşmek istiyor, komşu devletler de onlarla birleşmek istiyordu. Geri kalan halk ise ülkenin toprak bütünlüğünü koruma taraftarıydı. Dayton Antlaşması belirtilen durumun sağlanmasını öngörüyordu. Antlaşma Bosna'da etnik bölgeselleşmeyi reddediyor ve herkesin savaştan önce yaşadığı bölgelere dönmelerini öngörüyordu. Dayton Antlaşması ile Bosna'ya gelen fiili barış, günümüze dek hiç bozulmamıştır⁶⁸.

Dayton Barış Antlaşmasında yer alan maddeler gereğince, Bosna-Hersek'in bağımsız, egemen bir devlet olarak bugünkü sınırları ve toprak bütünlüğü içinde varlığını sürdürmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca ülke topraklarının %51'inin Bosna-Hırvat Federasyonu, %49'unun ise Bosnalı Sırp'ların kontrolü altında olmasına karar verilmiştir. Dayton Antlaşmasının bir diğer önemli kararı ise Bosna'daki Hırvatlar ile Bosnalı Sırp'ların ülke bütünlüğü içinde, komşu ülkelerle yani yeni Yugoslavya Cumhuriyeti ve Hırvatistan Cumhuriyeti ile özel ilişkiler kurabilme imkanını tanımış olmasıydı. Dayton Antlaşmasının Bosna'da uygulanabilirliği için ilk olarak UNPROFOR'un yetki ve sorumluluklarına son verilmiş, daha sonra da tüm yetkinin NATO komutasındaki çok uluslu güçten oluşan NATO Barışı Uygulama Gücüne (IFOR) devredilmesi takip etmiştir⁶⁹.

Bosna'da barışın sağlanmasının ardından katliamın izleri sonraki yıllarda bile etkisini göstermiştir. Katliam sırasında Hollanda birliği koruması altındaki Srebrenitsa'da yaklaşık 7500 Boşnak'ın Sırp'lar tarafından katledilmesinde Birleşmiş Milletler ve Hollanda Hükümeti'nin sorumluluğu bulunduğunu bildiren Srebrenitsa Raporu⁷⁰ neticesinde olaydan 7 yıl sonra Hollanda hükümetinin istifasına yol açtı⁷¹. Hükümetin istifa etmeden önce 30 bin kişiyi savunmak için gereken silahlar ve açık bir görev tanımı olmadan Hollanda askerlerini tehlikeli bir bölgeye gönderilmiş olması hükümete karşı sert eleştirilerin olmasına neden olmuştur. 3400 sayfalık Srebrenitsa Raporunun ardından siyasi tartışmaların artması ile olaylarda doğrudan olmasa da dolaylı sorumluluk taşıdığı görüşü nedeniyle hükümet istifa etmiştir⁷².

Katliamdan 10 yıl sonra kimlikleri yeni teşhis edilen 610 Boşnak vatandaşının cenazesi toprağa verilmişti⁷³. Defin işlemlerinin ardından ABD'li eski diplomat Richard Holbrooke, törende yaptığı konuşmada, "Srebrenitsa, hiçbir zaman olmamalıydı. Srebrenitsa, NATO ve BM barışı koruma gücü askerlerinin başarısızlığıdır" demiştir⁷⁴.

Dönemin Türkiye AB Bakanı Ömer Çelik 22. yıl anma törenlerinde; "Srebrenitsa'da 8 binden fazla kardeşimizin katledilişinin acısı hala yüreklerimizi yakıyor." Kendisinin Kültür Bakanı olduğu dönemde Srebrenitsa annelerini İstanbul'da misafir ettiklerini anımsatarak, "Bugün Uluslararası Adalet Divanınca soykırım olarak kabul edilen Srebrenitsa katliamının 22. yıldönümü. Tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu soykırımın kurbanlarını rahmetle anıyor, acılı ailelere sabır diliyorum" demiştir⁷⁵.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 1 Kasım 1995'te Bosna-Hersek'teki savaşı ve soykırımı sonlandıran Dayton Barış Antlaşması Görüşmelerinin başlamasının 25. yıl dönümü dolayısıyla Srebrenitsa Anma Merkezi ve Sycamore Vakfı tarafından, İletişim Başkanlığı desteğiyle düzenlenen "Soykırım: Srebrenitsa'dan Alınan Dersler" başlıklı Liderler (Dijital) Zirvesine bir video mesaj

⁶⁸ Aydoğmuş, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Üzerindeki Etkisi", s.53-54

⁶⁹ Nurşin Ateşoğlu Güney, "Bosna Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci", Yeni Balkanlar Eski Sorunlar, Ed. Kemal Saybaşı-Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, Ankara 1997, s.280

⁷⁰ Hollanda Savaş ve Dokümantasyon Merkezi (NIOD) tarafından 6 yılda tamamlanan araştırmaya ilişkin sonuçlar, bir rapor halinde Lahey'de 10 Nisan 2002 Çarşamba günü açıklanmıştır.

⁷¹ Hürriyet Gazetesi, Srebrenitsa Raporu Hollanda'da Hükümeti İstifa Ettirdi, 16.04.2002

⁷² Milliyet Gazetesi, Katliam İstifası, 17.04.2002, s.23

⁷³ Milliyet Gazetesi, 10 Yıl Geçti Cenazeler Bitmedi, 12.07.2005, s.14

⁷⁴ Hürriyet Gazetesi, Srebrenitsa Katliamının 10. Yılında Kurbanlar Anılıyor, 11.07.2005

⁷⁵ T.C. Avrupa Birliği Aylık Bülten, Sayı 4, Temmuz 2017, s.14

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

göndermişti. Bu mesajda Boşnak halkına taziyeler sunulmuş ve Avrupa'nın göbeğinde yaşanan soykırımın, insanlık tarihine kara bir leke olarak kazındığını vurgulamıştır⁷⁶.

Sonuç

Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya'da bir türlü istikrar sağlanamamıştır. Yugoslavya'nın içindeki istikrarsız durum Yugoslavya'yı dağılmaya kadar sürükleyecektir. 1990'lı yıllarda Bağımsızlık Yugoslavya toprakları üzerinde bağımsızlık mücadelesi içerisine giren Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan toprak anlaşmazlıkları yüzünden beş yıl sürecek olan bir savaşa tutuşmuşlardır. Savaşların yoğun bölgesi Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu Bosna-Hersek toprakları olmuştur. Bölgedeki Boşnak nüfusu hem Sırp hem de Hırvat nüfusundan fazla olmasına rağmen Sırp bölgenin kendi kontrollerine geçmesi amacıyla katliamlara başlayacaktır. Sırp katliamlarının dozunun artmasının bir nedeni ise Avrupa'nın ve Uluslararası kuruluşların tamamen olaya sırt çevirmiş olmalarıdır. Bosna'daki savaş sırasında binlerce Boşnak mülteci durumuna düştü binlercesi hayatından oldu. Bosna savaşının başlamasının ilk gününden bitişine hatta savaş bittikten yıllar sonra bile Türkiye Bosna-Hersek ile iyi ilişkiler içinde olmuş. Dünya devletlerine Bosna'daki savaşın durdurulması için çağrılarda bulunmuştur. Türk basını Bosna Savaşı ile ilgili sık sık haberler yapmış. TBMM Bosna'daki durumu incelemek amacıyla İnceleme Komisyonu kurarak bölgede görevlendirmiştir. Komisyon'dan gelen bilgiler ışığında TBMM Sırp'ların katliamları ile ilgili sert söylemlerde bulunarak BM ve ABD'nin Sırp'ları destekler bir politika içinde olduklarını açıklayıp, eğer müdahalede bulunulmayacaklarsa Türkiye'nin bölge üzerindeki müdahalesinin gecikmeyeceği açıklanmıştır. Bosna-Hersek savaşın son yılı olan 1995 tarihinde Sırp'lar kontrollü bölge olan Srebrenitsa'yı kuşatmış ve BM Güvenlik Güçlerinin (Hollanda Taburu) kendi askerlerinin menfaati gereği olaya ses çıkarmamasıyla Srebrenitsa'da sekizbinden fazla Müslüman Sırp'lar tarafından katledilmiştir. BM, NATO ve ABD kendi menfaatleri açısından Sırbistan'ın artık durdurulması gerektiğini düşünerek, Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna-Hersek Devlet Başkanlarını müzakere masasına oturtmak amacıyla ABD'de Dayton Müzakerelerine davet etmişti. Bu müzakereler sonucunda çok geç kalınmış olan Dayton Antlaşması imzalanarak Bosna Savaşı son bulmuş oluyordu. Olayın üzerinden yaklaşık 25 yıl geçmiş olmasına rağmen olayın acısı çok tezedir. Olay her ne kadar Soykırım olarak kabul edilmiş olsa bile olayın sadece Sırp'lar tarafından yapıldığı kabul edilemez bir gerçektir. Çünkü 5 yıl sonra savaşı bitirecek güçte olabilen BM ve ABD saldırının ilk gününde olaya dahil olup binlerce insanın vefatını önlemiş olabildikleri. Bosna Savaşına neden olanlar sonraki süreçte cezalandırılmaya çalışılmış, olayda ihmalkâr davranan kişi ve devletleri de cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Hollanda hükümeti olayda ihmalkâr davrandığı kanaatiyle istifa ettirilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Srebrenitsa soykırımının 25. yılı konuşmasında aynı noktaya dikkat çekerek Birleşmiş Milletlerin koruması altına sığınan Boşnakların, katillerine teslim ederek ölüme gönderenler, sorumluluklarının hesabını vermediğini bildirerek Avrupa'daki Müslümanların sistematik şekilde ayrımcılığa uğradığını açıklamıştır.

KAYNAKÇA

1. AYDOĞMUŞ Fatih, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Üzerindeki Etkisi", Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Master Tezi, İstanbul 2009.
2. **Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1999.
3. Cumhuriyet Gazetesi, "Bosna-Hersek'i Tanıyın", 03.01.1992.
4. DALAR Mehmet, "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, 2008.

⁷⁶ TRT Haber, 1 Kasım 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-srebrenitsa-mesaji-527544.html>

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

5. EMİN Emin, “*Balkan Raporu Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya*”, İNSAMER Yayınları, İstanbul 2020.
6. GLENNY Misha, **Balkanlar (1804-1999), Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001.
7. GÖNLÜBOL Mehmet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası**, Ankara 1982.
8. GÜNEY Nurşin Ateşoğlu, “*Bosna Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci*”, Yeni Balkanlar Eski Sorunlar, Ed. Kemali Saybaşı-Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, Ankara 1997.
9. GÜRKAN İhsan, “*Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye*”, Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeler Vakfı, İstanbul 1997.
10. Heyet, **Bosna-Hersek Tarihi**, Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C.V., Görsel Yayınları.
11. Heyet, **Yugoslavya Tarihi**, Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C.V., Görsel Yayınları.
12. Hürriyet Gazetesi, Srebrenitsa Katliamının 10. Yılında Kurbanlar Anılıyor, 11.07.2005
13. Hürriyet Gazetesi, Srebrenitsa Raporu Hollanda’da Hükümeti İstifa Ettirdi, 16.04.2002
14. KAPTAN Atike, **Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri**, ATASE Yayınları, Ankara 2008.
15. KENAR Nesrin, **Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu**, Palme Yayınları, Ankara 2005.
16. Milliyet Gazetesi, 10 Yıl Geçti Cenazeler Bitmedi, 12.07.2005
17. Milliyet Gazetesi, Katliam İstifası, 17.04.2002
18. Milliyet Gazetesi, Komşuyu Karıştıran Gerçek, 14.07.2005
19. MUGHİSUDDİN Oya Akgönenç, “*Bosna-Hersek’te Güvenilmez Barış ve Dayton Anlaşması Sonrası*”, Bilig Dergisi, Bahar, 1996.
20. NANIÇ A. Seda, “Medyanın Toplumsal Hafıza Üzerindeki Rolü Bosna Savaşı Örneği”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler, İstanbul, 2019.
21. ÖZDİL Ersin, **Bosna-Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO**, İzmir 1993.
22. PORİÇ İndira, “Bosna Sorununun Günümüzdeki Durumu ve Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
23. SANDER Oral, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1969.
24. SELVER Mustafa, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
25. T.C. Avrupa Birliği Aylık Bülten, Sayı 4, Temmuz 2017
26. T.C. Resmi Gazete, 16 Aralık 1994
27. T.C. Resmi Gazete, 17 Şubat 1995
28. T.C. Resmi Gazete, 23 Temmuz 1995
29. T.C. Resmi Gazete, 9 Aralık 1994
30. TBMM Tutanak Dergisi, 1. Birleşim, 01.09.1992
31. TBMM Tutanak Dergisi, 13. Birleşim, 10.12.1991
32. TBMM Tutanak Dergisi, 139. Birleşim, 12.07.1995
33. TBMM Tutanak Dergisi, 140. Birleşim, 13.07.1995
34. TBMM Tutanak Dergisi, 142. Birleşim, 18.07.1995
35. TBMM Tutanak Dergisi, 143. Birleşim, 19.07.1995
36. TBMM Tutanak Dergisi, 20. Birleşim, 25.12.1991
37. TBMM Tutanak Dergisi, 29. Birleşim, 22.01.1992
38. TBMM Tutanak Dergisi, 31. Birleşim, 04.02.1992
39. TBMM Tutanak Dergisi, 38. Birleşim, 19.02.1992
40. TBMM Tutanak Dergisi, 46. Birleşim, 10.03.1992

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

41. TBMM Tutanak Dergisi, 48. Birleşim, 12.03.1992
42. TBMM Tutanak Dergisi, 61. Birleşim, 25.03.1992
43. TBMM Tutanak Dergisi, 65. Birleşim, 16.04.1992
44. TBMM Tutanak Dergisi, 68. Birleşim, 23.04.1992, s.343
45. TBMM Tutanak Dergisi, 69. Birleşim, 28.04.1992, s.377-378
46. TBMM Tutanak Dergisi, 74.76.78.79.81.83.84.86.87.88.89.91.92.93.94. Birleşimler 1992.
47. TBMM Tutanak Dergisi, 75. Birleşim, 12.05.1992.
48. TBMM Tutanak Dergisi, 8. Birleşim, 28.11.1991.
49. TRT Haber, 1 Kasım 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-srebrenitsa-mesaji-527544.html>
50. TURAN Sümeyya - TURAN Fahrettin, “*Bosna-Hersek Cumhuriyeti’ndeki İslam Hareketleri*”.
51. TÜRBEDAR Erhan, “*Barışın 15. Yıldönümünde Bosna-Hersek: Dayton Barış Anlaşması’nın Neticelerinin Değerlendirmesi*”, TEPAV Değerlendirme Notu, Aralık 2010.
52. ÜLGER İrfan Kaya, **Yugoslavya Neden Parçalandı?, Balkan Dramının Perde Arkası**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2003.
53. ÜNLÜ Yiğit, “Avrupa Birliği Dış Politikasında Soykırım Yaklaşımları: Srebrenitsa Soykırımına İlişkin Vaka Analizi”, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020.
54. VATANSEVER Muzaffer, “*Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa*”, USAK, 2011.
55. YALÇIN Abdullah Kutalmış, “Balkanlarda Sırp Milliyetçiliği”, Sakarya Üniversitesi SBE Master Tezi, Sakarya 2012.
56. YALÇINKAYA Alaeddin, “*Hocalı Soykırımı, Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk*”, 25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu, 27 Şubat 2017.
57. YAPICI Merve İrem, “*Bosna-Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri*”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, No 8, 2007.
58. YILMAZ Ahmet, “*Türkiye’nin Balkanlarda Etkin Bir Politika İzlemesinin Avrupa Birliği İle Olan İlişkilere Etkileri*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2006.

BALKANLAR'DA ETNİK TEMİZLİK ÇALIŞMALARI: İNSANLIĞIN KARA LEKESİ SOYKIRIM

ETHNIC CLEANING WORKS IN THE BALKANS: HUMANITY'S BLACK SPOT GENOCIDE

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0003-2240-2548

Yüksek Lisans Öğrencisi Cansu BARAKÇİN

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-3719-2662

ÖZET

Soykırım kavramının dünya gündemine gelmesinde, II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin işgal altında bulundurdıkları bölgelerde yaptıkları insanlık dışı katliamlar etkili olmuştur. Almanya'nın savaştan yenik ayrılmasının ardından dünya barışının sağlanması amacıyla savaşın bitiminden üç yıl sonra kurulmuş olan Birleşmiş Milletler öncülüğünde bazı devletin Soykırım Sözleşmesini imzalayarak bazılarının ise imzasız onaylayarak soykırım suçunun tanımının yapılmasında rol almışlardır. Türkiye soykırım suçunun evrensel karaktere sahip uluslararası suç olduğunu 29.03.1950 tarihli 7469 sayılı resmi gazetede Soykırım Sözleşmesinin onaylanmış olduğunu belirtmesi ile resmi statüye kavuşturmuştur. Balkanlarda yapılan soykırımlar genel olarak başta bölgede yaşayan Türkler-Müslüman tebaaya yönelik gerçekleştirilen katliamlar olmuştur. Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Yunan askerler tarafından Türkler ve Arnavutlara karşı katliamlar yapılmış, benzeri katliamlar Mora'da da gerçekleşmiştir. Mora'da ikamet eden Türk ve Arnavut nüfusunun Yunan askerlerinin egemen olduğu bölgelerde katliamlara uğraması Mora'daki Türk-Arnavutluk topluluklarını yok etmekten başka bir amaç taşımamıştır. Yunan katliamları bunlarla sınırlı kalmamış 19 Ağustos 1821 tarihinde Navarin'de bulunan Türklerin üzerine hücum ederek katliamlarına devam etmişlerdir. Balkanlar'da yapılan sayısız soykırımların içinden en büyüğü 35.000 insanın hayatını kaybettiği Tripoliçe Katliamı gösterilebilir. Balkanlardaki katliamlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Nisan 1876 yılında başlayan Bulgar İsyanında da yüzlerce Türk katledilmiştir. Arşiv vesikalarındaki bilgilere göre 1870'lerden beri Balkanlarda bulunan Türk köylerine 1908 yılında Bulgar çeteleri, baskınlar yapmış ve bölgede bulunan Müslümanları katletmiştir. Müslümanlara karşı bu katliamlar Bulgar ve Yunanlılar tarafından Balkan Savaşları ve sonrasında da devam etmiştir. Uluslararası raporlara göre Balkan Savaşları sırasında Sırbistan ordusu tarafından Arnavutlara karşı soykırım da yapılmıştır. Temmuz 1995 yılında Srebrenitsa Soykırımı sonucunda binlerce insan katledilerek tarih sayfaları arasında kara leke olarak yerini almıştır. İnsanlığın kara lekesi olan soykırımın en çok yaşandığı bölgelerden birisi Balkanlar olmuştur. Balkanlarda yapılan soykırımlar, suçlar hiyerarşisinin zirvesinde, suçların suçu olarak nitelendirilecek bir eylemdir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası suçlar, Katliam, Devlet, Birleşmiş Milletler, Adalet, Soykırım.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

In bringing the concept of genocide to the world agenda, II. During World War II, the inhumane massacres committed by the Nazis in the regions they occupied were effective. After Germany's defeat from the war, some states signed the Genocide Convention under the leadership of the United Nations, which was established three years after the end of the war with the aim of ensuring world peace, and some of them have taken part in the definition of the crime of genocide by approving them without signature. Turkey is an international crime of genocide has a universal character to indicate that it is approved in the official gazette of the 7469 Genocide Convention dated 03.29.1950 has been crossed with official status. The genocides committed in the Balkans were generally massacres against Turks and Muslim subjects living in the region. During the Greek War of Independence, massacres were committed by Greek soldiers against Turks and Albanians, and similar massacres took place in the Peloponnese. The massacres of the Turkish and Albanian populations residing in the Peloponnese in the regions dominated by Greek soldiers had no purpose other than destroying the Turkish-Albanian communities in the Peloponnese. The Greek massacres were not limited to these, they attacked the Turks in Navarin on 19 August 1821 and continued their massacres. The largest of the countless genocides in the Balkans can be shown is the Tripoliçe Massacre, in which 35,000 people lost their lives. The massacres in the Balkans were not limited to these. Hundreds of Turks were killed in the Bulgarian Revolt that started in April 1876. According to the information in the archive documents, in 1908, Bulgarian gangs raided Turkish villages in the Balkans and massacred the Muslims in the region. These massacres against Muslims continued by the Bulgarians and Greeks during and after the Balkan Wars. According to international reports, genocide was also committed against Albanians by the Serbian army during the Balkan Wars. Thousands of people were massacred as a result of the Srebrenica Genocide in July 1995 and took its place among the pages of history as a black mark. The Balkans has been one of the regions where the genocide, which is the dark mark of humanity, took place the most. The genocides committed in the Balkans are at the top of the hierarchy of crimes and can be described as the crime of crimes.

Key Words: International crimes, Massacre, State, United Nations, Justice, Genocide.

Giriş

Balkan Yarımadası, coğrafi parça olarak adını Türkçeden almıştır. Balkanlar Türk kültürüne tarih boyunca beşik olmuştur. Türk Slav ve Germen kültürlerinin hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş ve dünyanın hem en güzel hem de en hassas bölgesidir. Balkan Yarımadası tarih boyunca sürekli saldırı, istila ve işgale uğramıştır. Balkanların yerli halkı olan toplumlar hariç olan topluluklar kısa süreli dönemler haricinde tarih boyunca hep başka milletlerin iradesi altında yaşamıştır. 1830 yılına kadar Osmanlı çatısı altında yaşayan Yunanlıların bağımsızlığa kavuşmalarından sonra Balkanlar da huzur ve güven ortamı kalmamıştır. Ruslardan tam destek alarak 1878 yılında Sırp'ların da bağımsızlığını ilan etmesi üzerine bölge iyice karışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çöküş ve yıkılış dönemleri balkanlar için acı, kan, gözyaşı olmuştur. Özellikle 1876-1923 yılları arasında yapılan soykırımlarda amaç Osmanlı'yı ve Osmanlı'ya dair tüm izleri silmek olmuştur. Türklere ve Boşnaklara karşı yapılan baskı, asimilasyon ve zulüm hareketlerinin en acımasız Balkan coğrafyalarında yaşanmıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Müslüman Türklere yapılan katliamlardan dolayı Balkanlardan, Kırım'dan ve Kafkasya'dan büyük göçler yaşanmıştır.

Türk devleti çatısı altında yaşayan yabancı unsurlara karşı her zaman hoşgörülü davranmıştır. Kendi kültürel değerlerini yaşama, yaşatma ve tanıtmaya imkânını tanımışlardır. Dolayısı ile Türk milleti ile aynı çatıda yaşayan yabancı unsurlar hiçbir kültür erozyonuna uğramadan kimliklerini koruyabilmişlerdir.

Türk milletinin bu hoşgörülü davranışı karşısında Türk-Müslüman düşmanlığı besleyerek acımasızca soykırımlar yapılmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türk Milleti'nin Balkanlarda etkili olması, ülke bütünlüğü ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Bölgede oluşturulmaya çalışılan ittifaklar milli menfaatlerin aleyhinde, küresel dengelerin yeniden tesisi yönündedir.

Balkan Tarihi

“Balkan” sözcüğü; parçalanma, ayrışma, çatışma gibi olumsuz anlamlar taşımaktadır. Yakın tarihe bakıldığında zaman Balkanlar da hep çatışma ve ihtilaflara bağlı huzursuzluğun olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurmuş olması, bölgede bütünleştirici, barışçı istikrarı sağladığı yadsınamaz. Ardından Sovyet hegemonyasının hüküm sürmesi ile bölgenin tek ideolojiye bağlı istikrarda olduğu bilinmektedir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde bölgede büyük çalkalanmalar olmuştur. Bölgede günümüzde dahi tarihten kaynaklanan çekişmelere sahne olmaya devam ettiği görülmektedir.

Avrupa'nın en büyük yarım adalarından birisi olan Balkan Yarımadası, Akdeniz'e ve Orta Avrupa'ya uzanan jeostratejik konumu ile önemli bir özelliğe sahiptir. Balkanların tarihine bakıldığında zaman, Osmanlı Devleti'nin merkezi konumunda olması, bu kritik coğrafi bölgeyi, Rusya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ve Almaya kendi aralarında çıkarlarının çakıştığı bir bölge durumuna getirmiştir. Bu durum karşısında sayısız mücadele, katliamlar, isyan ve savaşlar yaşanmıştır.¹ Balkan Yarımadasının coğrafi konumu nedeni ile diğer hükümetler tarafından mücadele alanı ve çekici bir hedef olmuştur.² Balkan Yarımada kıyıları Akdeniz'de dâhil olarak altı denize açılmaktadır. Bu durum Balkanların stratejideki çok boyutlu yerini vurguladığı gibi, Balkan ülkelerinin çoğunu deniz ulaştırması ve denizcilik alanlarındaki gelişmelerine de ışık tutmaktadır. Balkanlar İslam ve Hristiyanlığın birleştiği başlıca yerlerden birisidir. Tarihin her döneminde güneydoğudan kuzeydoğudan ve kuzeyden gelen kavimlerin istilasına uğramıştır.³

Avrupa'nın hiçbir bölgesi Balkan Yarımadası kadar saldırı, istila ve işgale uğramamıştır. Balkanlar birçok topluma yurt olmuştur. Bunların arasında Avar, Hun, Kimmer, Peçenek, Bulgar, Slav gibi toplumlar sayılabilir. En eski Balkan toplumu denildiği zaman Yunanlılar ve İllirya kökenli Arnavutlar gelmektedir.

20. Yüzyılda Balkanlar

Fransız İhtilali'nin sonucunda meydana gelen milliyetçilik hareketleri, Almanya ve İtalya'ya ulusal birliklerini armağan ederken, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Orta Doğu topraklarında yaşayan ulusların, bağımsızlık kazanarak devletten ayrılmasına yol açmıştır. 19. yüzyıl azınlıkların teker teker bağımsızlıklarını almalarını ve devletin siyasi, coğrafi, kültürel olarak parçalanma sürecini başlatmıştır. Ulusçuluk akımının Balkanlarda uygun ortam bulması ve Osmanlı'nın hoşgörülü bir şekilde davranması bir bakıma da devlet içinde parçalanmaya neden olmuştur. Örneğin, Yunanistan bağımsız olmasında, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren İstanbul'daki Yunan Patrikhanesinin faaliyetlerine büyük hoşgörü ile bakılmıştır. Bu durum da İstanbul'daki Yunan Patrikhanesi sadece Ortodoks Kilisesinin temsilcisi olarak kalmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin merkez yönetimi ile Grekler arasında da iletişim kaynağı olmuştur.⁴ Bu Osmanlı Devleti'nin azınlıklara sağladığı özgürlüklere en iyi örneklerden birisini teşkil etmektedir.

¹ M. Cihat Özönder, Balkan Gelişmeleri, Makedonya Sorunu, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara, 2001, s.203-204.

² Barbara Jelavich, Balkan Tarihi 2/20. Yüzyıl, Çevirmen Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, s.30-32.

³ Osman Karatay, Bilgehan Atsız Gökdağ, Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Karam & Vadi Yayınları, Çorum, 2006, s.32.

⁴ Zerrin Balkaç, Batı Trakya Türkleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara, 2002, s.470-471.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Balkanlarda Avrupalı Devletlerin menfaat politikası etkili olmuştur. Rusya Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıktığı sırada Sırbistan, Kersek, Karadağ isyanlarını destekleyenlerin başında yer almıştır. Balkanlarda bulunan Slav topluluklarını kışkırtarak Panslavizm gerçekleştirmek istemiştir. Rusya'nın Balkanlardaki tek isteği Slavları Türk hâkimiyetinden çıkartarak kendi yönergesine almak olmuştur. Avusturya Bosna ve Hersek'i hâkimiyetine aldıktan sonra Arnavutluk ve Makedonya'yı da alarak Selanik'e ulaşmak olmuştur. Almanya ise Fransa'nın Rusya ve Avusturya anlaşması sonucunda kendisinden intikam almasından korkarak Fransa'yı Balkanlara yönlendirerek meşgul olmasını sağlamıştır. İngiltere tamamıyla bölgede sükûnun olmasını kendi menfaatine olacağını düşünmüştür.⁵ Balkanlarda ilk kıvılcım, 1804 yılındaki Sırp isyanı ile başlamıştır. 1929 Edirne Anlaşması ile ilk Yunanistan bağımsızlığını almıştır. Berlin Anlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlık almıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda da başta Arnavutluk olmak üzere diğer Balkan ülkeleri bağımsızlık almıştır.⁶ 1990'lı yıllara kadar Avrupa Birliği'nin içinde Balkanlar'a yönelik geniş çaplı ortak bir yaklaşımın olmaması, Yugoslavya'nın dağılmasının önüne geçilememesine neden olmuştur. Dünya dengesini değiştiren Soğuk Savaş'ın en fazla değişiklik gösterdiği bölge Balkanlar olmuştur. Yugoslavya'nın dağılması, Sırbistan Karadağ, Slovenya, Makedonya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'in bağımsız devletler olarak ortaya çıkması ile en yaygın ve kanlı çatışmalar bu bölgede cereyan etmiştir.⁷ Avrupa Birliği Bosna Hersek ile ilişkileri resmi olarak, Nisan 1992 Bosna Hersek'in bağımsız ülke olarak tanınması ile başlamıştır. Karadağ ve Sırbistan'ın oluşturduğu yeni Yugoslavya'nın Bosnalı Sırpların yardım etmesi ile Nisan 1992'de Bosna Hersek'e saldırmasıyla başlayan savaş Aralık 1995'te imzalanan Dayton Anlaşması ile sona ermiştir.⁸ Bu dönem de Balkanlarda dış güçlerin körüklemesi sonucu bir yabancı düşmanlığı başlamıştır. Nüfus bakımından küçük olan balkan uluslarının Türkler, Macarlar, Ruslar ve İtalyanlar gibi büyük ve güçlü devletlere komşu olması, çaresizlik duygusunu da getirmiştir. Dönem dönem Sırplar Yunanlılar ya da Bulgarlar işgalci bölge güçleri olarak algılanmıştır. Yunanlılar komşularını barbar olarak nitelendirirken, komşuları da Yunanlıları kibirli ulus olarak görmüştür. Hırvatlar da Sırpları kültürsüz bir toplum olarak kabul etmiştir. Benzer algılamalar günümüzde de devam etmektedir. Bu algılamalar sonucunda bölge ulusları kendi ülkelerindeki azınlıklar başta olmak üzere, her yabancı unsura şüphe ile yaklaşmıştır. Balkan devletlerinde homojen ulus inşasını baltalayan en büyük sebep yanlış algılamalar ve din faktörü olmuştur. Bölgede Osmanlı Devletinden miras kalan Müslüman azınlıklar, Müslüman olmayan milletlere göre "işgalci" yönetimin kalıntıları olarak görülmüştür. Batı Trakya Türkleri ve Kosova Arnavutları gibi Balkan azınlıklarına hep kuşku ile bakılmıştır. Kısacası Müslümanlara karşı genelde şüphe ve husumetle yaklaşılmıştır.⁹

Balkanlar'da Yaşayan Türkler

Balkanlar'da yaşayan Türklerin çoğunluğu Karamanoğlu Beyliği'nin Yörük Türkleridir. Osmanlı Devleti 1374 yılında Balkan topraklarına ulaşarak, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla bölgede güçlenmiştir. Osmanlı Devleti Anadolu'da en güçlü beylik olan Karamanoğlu Beyliğini topraklarına katmak için uzun yıllar uğraşmıştır. 1466 yılında Fatih Sultan Mehmet yapmış olduğu savaş sonucunda kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet oğlu Cem Sultan'ı 1466-1486 yıllarında

⁵ İhsan Gürkan, Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1997, s.127-147.

⁶ İbrahim Serhat Canbolat, Yeni Dünya Gerçeğinde Balkanlar ve Türkiye, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Ankara, Cilt 113, No 341, 1994, s.9; Karatay Gökdağ, Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, s. 399-405.

⁷ Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2001, s.56.

⁸ Dilek Latif, Etnik Çatışma Sonrası Barış İnşası Ne Kadar Mümkün? Dayton Sonrası Bosna ve Hersek, Kıbrıs Yazıları, Yaz-Güz 2006, s.129-130.

⁹ Çevirmen Necla İlimin, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası I. Cilt, Yayın no: 5 Ankara 1992, s.322; Türbedar Erhan, Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s.213-215.

Karaman'a yollayarak beyliğin başına geçirmiştir. Beyliği tamamen bitirmek için Karamanoğlu Beyliği halkını Balkanlara göç ettirmiştir. Bugünkü Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan Türk yurdu olmuştur.¹⁰ 1526 Mohaç Zaferi ve 1683 Viyana Kuşatmasına kadar bölgeye nüfuz edilerek hâkim güç olunmuştur. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının yanında Balkanlarda başlayan milliyetçiliğe dayalı ayaklanmalar sonucunda başta Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Kosova'da önemli kültürel, siyasal, sosyal miras bırakarak geri çekilmeye neden olmuştur. Batı Trakya nüfuz eden Türkler Yunanistan tarafından çok ciddi asimilasyona da uğramıştır.¹¹

Balkanlar'da Baskı ve Zulümden Dolayı Göçler

Balkanlar'da Müslüman Türklere karşı yapılan baskı Balkan Harbinden çok daha öncesine dayanmaktadır. Türklere huzur kalmamasından dolayı ilk olarak Edirne'ye daha sonra da İstanbul'a göçler olmuştur. Balkan Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti sonucunda acı tablolar sergilenerek başlayan göçler, Balkan faciasının acıklı safhasını teşkil etmiştir. Balkan Ülkelerinin Nevrekob, Petriç ve Menlik'te yaptıkları mezalim oldukça acıklıdır ve rahmet okutacak derece de büyüktür. Bulgarlar İskeçe, Üsküp, Kavala, Razlık ve Komanova'da göçmen yerli Müslümanları öldürerek katliamlar yapmıştır.¹² Balkan Savaşları'nın olduğu dönemde Yunanlılar ve Sırp larca da Türklere zulümler yaparak göç etmelerine sebep olmuşlardır. Sırp lar Arnavutlara, Yunanlılar da Türklere karşı katliamlar yapmıştır. Dönemin gazetelerinden Hikmet Gazetesi katliamları "Yunanlıların Türk mahallesinde yaptıkları vahşetler iblise rahmet okutacak derecededir." şeklinde yorumlamıştır.¹³ Halkı göçe zorlayan baskı ve zulümün yanında dini baskılar da olmuştur. Osmanlı Devleti Gayr-i Müslim topluluklarına din hürriyet hakkı tanıırken, yabancı devletler ülkelerindeki Müslümanlara bu hakkı tanımamışlardır. Çeşitli baskılar ile din değiştirmeye zorlamışlardır. Yunan, Sırp ve Bulgarlar girdikleri yerlerde yaptıkları ilk şey, camileri kiliseye çevirmek olmuştur. Türlü türlü zulümlerde bulunmuşlardır daha sonra da katliamlar yapılmıştır.¹⁴

Yunanlılar Tarafından Türklere Yapılan Soykırım

Yunanlılar uzun süre hiçbir zulüm görmeden Osmanlı Devleti çatısı altında kalmıştır. Batılı Devletlerin kışkırtması ile Mart 1821'de Mora'da ayaklanma başlatmışlardır. Mora İsyanında isyancıların parolası "Hiçbir Türk kalmayacak, ne Mora'da ne de dünyada." İdi. Nisan ayında başlayan ayaklanma kısa sürede genişlemiştir. Yakalayabildikleri Türk'ü erkek kadın çocuk ayrımı yapmadan katletmişlerdir. Mora'da yaşayan Müslüman sayısı 25.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Ayaklanmanın ikinci haftasında Mora'dan kaçanlar haricinde yaklaşık 20.000 Müslüman katledilmiştir. Ayrıca Avrupa başkentlerinde Türklerin zalim oldukları söylenerek sözde masum Yunan halkının özgürlüğü için yardım kampanyaları başlatılmıştır.¹⁵ Yunanlılar hedeflerine ulaşmak için dini de kullanmaktan çekinmemiştir. Türk düşmanlıklarına ek olarak, Ortodoks mezhebine dahil tüm toplumları kendi potansiyelleri altında görmek istemelerinden dolayı Bulgarlar ve Ulahlar gibi komşularını da acımasızca katletmişlerdir. Genel olarak Balkanlarda çıkan karışıklıkların, huzursuzlukların ana kaynağı Yunanlılar olmuştur. Rumlar Yunan devletinin kurulmasından sonra Megali İdea'nın gerçekleşmesini bir dış politika hedefi haline getirmiştir. Geçmişte yaşadıklarını iddia ettikleri Anadolu topraklarını ele geçirerek Başkent

¹⁰ Alp İlker, Balkanlar ve Yugoslavya Oyunları, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 332, Yıl 111, Ankara, 1992, s.16-17.

¹¹ İrfan Kaya Ülger, Balkanlarda Azınlıklar Sorunu, Mikro Milliyetçilik ve Türkiye, Liberal Düşünce Topluluğu, Cilt 4, Sayı, 13, Ankara, 1999, s.153-164.

¹² Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.32-33.

¹³ Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, s.36.

¹⁴ Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, s.41.

¹⁵ Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, s.35-36.

İstanbul olmak üzere Bizans'ı tekrar yaşatarak, iki kıtada büyük bir Yunanistan kurmak şeklinde hayal ettikleri Megali İdea'dan dolayı Müslüman Türkleri fırsat buldukça katletmiştir.¹⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ve sonrasında da Yunanlılar Müslümanlara mezalim ve işkenceler yapmıştır. Balkan Savaşlarının yaşandığı dönemde de Yunanlılar Selanik ve işgal ettikleri Türk topraklarında da Türklere katliamlar yapmıştır. Balkan Harbinde Yunan mezalimi akıl almaz derecede olmuştur. Kurtulan Türkler bir camiye sığınmıştır ve kapının sürgüsünü çekmişlerdir. Yunanlılar caminin dört tarafına kaz yağı dökerek acımasızca insanları katletmişlerdir.¹⁷

Bulgarlar Tarafından Türklere Yapılan Soykırım

Bulgarlar 14. yüzyıl ile 19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti çatısı altında yaşamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şekilde kurulmuş ve 1908 yılında da bağımsızlığını almıştır. Bulgarlarda, en ciddi Türk katliamı 1829 yılında Yunanlıların bağımsızlıklarını kazandıkları yıllarda olmuştur. Yunanlıların Mora'da 20.000 Türkü öldürdüğü tarih sahnesinde apaçık olarak bilinmektedir. Osmanlı imparatorluğu çatısı altında yaşayan Bulgarlar, zaman zaman ayaklanmalar yapmıştır. Kendilerine insancıl olarak yaklaşan Türk toplumuna karşı özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında acımasızca saldırılar düzenlemişlerdir ve zorla göç ettirmelerle adalet devrini kapatarak zulüm devrini başlatmışlardır.¹⁸

Bulgaristan'da ilk Türk göçleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi döneminde olmuştur. Bulgarların yaptığı ilk katliam olan Harmanlı katliamında göç arabaları kabileler halinde durdurulup yakılmıştır ve 20.000 Türk aynı anda öldürülmüştür. Kesten ve Belovan köylerinden gelen Rus tümeni Müslümanların silahlarını toplayarak Bulgar halkına dağıtmıştır, Müslümanların kendilerini katlettikleri süsünü vererek Müslümanlar katliamı yapmıştır gibi göstermeye çalışmıştır.¹⁹ Bulgarlar ve Ruslar yapmış oldukları katliamlardan sonra cesetleri meydana bırakmıştır, yırtıcı kuşlar, yaban domuzları, vahşi hayvanlar parçalamıştır. Bulgarlı yöneticiler 1910 yılından sonra Pomak Türklerine çok baskı yapmıştır, gayri Müslüman düşüncesini aşılamaı amaçlayarak, Türkçe eğitim verilen okullara gidilmesini yasaklamıştır. Okullara Bulgarlı öğretmenler atayarak Türk-İslam düşmanlığını yüksek derecede telkin etmişlerdir. Türkleri Bulgarların yaşadığı yerlere iskân ettirerek, Bulgarların içinde Türklerin erimesini amaçlamışlardır.²⁰ Bulgar halkı Türkleri Türklükten ve Müslümanlıktan vazgeçirmek için camileri yağmalamışlardır, minareleri yıkarak yerine çan kuleleri dikmişlerdir, ayin yapmak üzere papazlar görevlendirmişlerdir. Bulgar halkı bununla da yetinmemiştir, Müslümanları kiliseye çevrilen camiye zorla doldurarak Hristiyan olmaları için akla hayale gelmeyecek şekilde işkenceler yapmıştır.²¹ Bulgarlar çocuk, kadın, genç, yaşlı demeden Türk olan herkesi işkenceye tabi tutup katletmişlerdir. Hayvani düşünceler ile çocuk yaşta olan kızların, kadınların namuslarını kirlettikten sonra vahşice katletmişlerdir. Bulgarlar bu vahşetlerle de yetinmemiştir, Müslüman mezarlarının taşlarını tahrip ederek mezardaki kemikleri çevreye dağıtarak vahşetlerini barbarlık ile sürdürmüşlerdir.²² 1913 yılında da Bulgarlar girdikleri Türk şehir ve köylerinde insanlık dışı vahşetlerini sergilemiştir. 1923-1939 yılları arasında 200.000'den fazla Türk, 1940-1944 yılları arasında da 14.000'den fazla Türk zorla göç ettirilmiştir. Komünist yönetimin iktidara gelmesi ile göç hızında yavaşlama olmuştur, 1945-1949 yıllarında 7.000 kişi civarında Türk göçü olmuştur. 1952 yılına kadar Türkler zulümden kaçmak için göçlere devam etmiştir 1952 yılında bir duraksama olmuştur. 1968'de yapılan kısmi göç anlaşmasından sonra 1969-1980 yılları arasında 130.000 göç yaşanmıştır ardından Bulgarların sınır kapısını kapaması

¹⁶ Kadir Mısıroğlu, Yunan Mezalimi, Sebil Yayınları, İstanbul, 1972, s.90-115.

¹⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi: Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.66-67.

¹⁸ Ahmet Maranki, Balkan Mezalimi, Timaş Yayınları, İstanbul, 1993, s.125.

¹⁹ Maranki, Balkan Mezalimi, s.128-129.

²⁰ Maranki, Balkan Mezalimi, s.166-167.

²¹ Maranki, Balkan Mezalimi, s.170.

²² Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, s.33.

ile göçler tekrar durmuştur. Diğer Balkan ülkeleri gibi Bulgarların da Türklere olan nefret ve kini günümüze kadar devam etmektedir. Özellikle 1980 yılı Bulgaristan'ın Türklere karşı akıl almaz işkence ve zulüm yaptığı, ciddi derecede asimilasyona girildiğini bahane ederek de katliamlara sık sık başvurduğu tarih sahnesine yazılmıştır. Günümüzde Bulgaristan genel olarak demokrasi çabası sürdürmektedir. Siyasi olarak Türkiye ile ilişkilerini geliştirmektedir. Fakat buna rağmen yine de Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinde Müslümanlara yönelik gizli bir etnik arındırma çalışması yaptığı bilinmektedir.²³

Sırlar Tarafından Türklere Yapılan Soykırımlar

Sırlar Osmanlı Devleti döneminde yaşadığı galibiyet sonrası kin ve nefretlerini 500 yıl boyunca saklamıştır ve Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde çeşitli isyanlar çıkartarak Türk kökenli Müslümanlığa karşı olduklarını göstermişlerdir. Sırbistan 1374-1788 yılları arasında Osmanlı Devleti çatısı altında yaşamıştır. Bu süreç içerisinde hiçbir baskıya maruz kalmadan, dillerini, dinlerini, kültürlerini muhafaza ederek yaşamışlardır. Fakat bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ülkelerinde yaşayan Müslüman halka, işkence, zulüm yaparak katletmeye başlamıştır. Sırların Bosna ve Kosova'da uyguladıkları zulüm 1389 Kosova Savaşı yenilgisi ile bağlantılıdır. Bu yenilginin saklı kinini Kosova Savaşı'nın 500. Yıl dönümünde kusularak eski Sırbistan hayali ile Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya'yı geri alma faaliyetleri düzenlemiştir.²⁴ Balkan Savaşlarının yaşandığı dönemde Avrupalı devletler Hırvatistan, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın bağımsız olması, toprak kazanmaları için yardım yapmıştır. İslam coğrafyasının ve eski Osmanlı topraklarının şirin bölgesi olan Bosna-Hersek'te ardından Kosova'da Sırlar çoluk çocuk, genç yaşlı demeden tanklarla, roketlerle, önlerine gelen herkesi acımasızca katletmiştir. Siyasi açıdan olayların başlangıç noktası, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bu topraklarda çeşitli bağımsız cumhuriyetler ve özerk bölgelerin ortaya çıkması olmuştur. Sırbistan ve ittifakı olduğu Karadağ'ın Yugoslavya'nın dağılmasından sonra gelişen olaylara karşı çıkması sonucu olaylar gelişmiştir. Sırlar hiç olmayacak "Büyük Sırbistan" hayaline kapılarak, önlerinde engel olarak gördükleri Müslümanları soykırım ve etnik temizliğe tabi tutarak işe başlamıştır.²⁵ Sırlar Bosna-Hersek dışında bulunan ve nüfusu %90 Müslüman olan bölgelerde de halka devamlı tehditler savurarak, eşkıyalar önderliğine evler basarak, insanların ırzına geçmiştir.²⁶ Vahşetlerini ısrarla devam ettiren Sırlar, Slav Birliği kurma emeliyle bir takım cemiyetler oluşturmuştur.²⁷ Sırların yapmış olduğu en büyük katliam Srebrenica katliamıdır. Günümüzde nüfusun çoğunluğunu Sırların oluşturduğu Srebrenica bölgesi, 1992 öncesinde Müslüman bölgelerinden birisidir. Büyük Sırbistan kurma hayali ile Sırlar, Bosna Hersek'te etnik arındırma girişiminde bulunmuştur. Üç yıl boyunca uluslararası hiçbir konvansiyona kulak asmayan Sırlar, insanlık dışı uygulamalarını pervasızca sergileyerek, Srebrenica'nın dışında bulunan Bratunac köyünde yaklaşık 350 Bosnalı Müslüman, Sırp asker ve polisleri tarafından işkenceye tabi tutularak katledilmişlerdir. 3 yılda Sırların işkence yaparak katlettiği Bosnalı Müslüman sayısı 200.000'i aşmış ve milyonlarca Müslüman evlerinden sürülmüş, 50.000'e yakın Müslüman kadına tecavüz edilmiş, toplama kampına alınan Müslümanlar akıl almaz işkenceler görmüş, bazıları ölmüş bazıları da sakat kalmıştır. 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te 312.000 kişi hayatını kaybetmiştir bunların 200.000'e yakını Boşnak'tır.²⁸ Bosnalılar dünyanın gözünün önünde büyük bir soykırıma tabi tutulmuştur.

²³ Erhan Türbedar, Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s.20-35.

²⁴ Maranki, Balkan Mezalimi, s.29.

²⁵ Maranki, Balkan Mezalimi, s.23.

²⁶ Mehmet Şahin, Makedonya Müslümanlarının Dünyü ve Bugünü Üzerinde Bazı Değerlendirmeler, Yedi İklim Sanat-Kültür-Edebiyat Dergisi, 1992, cilt 3, sayı 1, s.83-86.

²⁷ Maranki, Balkan Mezalimi, s.32.

²⁸ Erhan Türbedar, Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya Etkileri, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2008, Cilt,14, Sayı, 1, s. 23-25.

Türklere Yapılan Diğer Baskı ve Zulümler

Balkanlarda yaşayan Müslümanlara Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp haricinde başka devletler de acımasız davranışlar yapmıştır. 93 Harbi sırasında Ruslar, 26 Haziran 1877’de Ziştevi yakınlarında Tuna vilayetinde bulunan Türkleri katletmek için imha hareketleri yürütmüştür.²⁹ Balkan Savaşları sırasında Rumeli’de yaşanan Türk göçlerinde, Dedeğaç’ta Bulgar ve Yunanlılar da Cuma gününden Pazar gününe kadar katliamlar yapmıştır.³⁰

Sonuç

Bosna-Hersek ve Makedonya’nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile bölgede oluşacak olan Müslüman devletin ortaya çıkışının hazmedilememesi ve Viyana bozgunundan sonra Türkleri Balkanlardan atma isteğinden dolayı Türklere karşı katliamlar yapılmıştır. Bu gerçeği bazı batılı devletler gibi Sırp açık belirtmiştir. Balkanlarda Türkler dışında Arnavut, Boşnak, Pomak ve Çerkez Müslümanlar da yaşamaktadır. Ortak nokta ise Osmanlı tarihi ve kültürü olmuştur. Balkanlarda barış ve istikrarın olması Türkleri yakından ilgilendiren bir konudur. Balkanların kaderi, yöneticilerin dinamiğine, uluslararası toplumların müdahalesine bağlıdır.

Balkanlar, konumu itibarı ile asırlardır bütün devletlerin ilgi odağı haline gelmiş, sayısız çatışma, isyan, savaş ve kanlı katliamlara sahne olmuştur. Balkanlarda Müslüman bir toplumun varlığını kabul edilemeyerek soykırımlar yapılmıştır. Yapılan soykırımların nedeni Osmanlı’dan kalan tüm izleri yok etmeye çalışmaktır. Tüm söylemlerinde Osmanlı hedef alınmıştır. Saldırıları sadece insanlara yapılmamıştır, Osmanlı’yı hatırlatacak camilere, binalara, köprülere kısacası tarihin tüm izlerine yönelik olmuştur. Balkanlarda yapılan soykırımlar tarihte kara bir leke olarak kalacaktır. Türk milleti tarih sahnesinde çok fazla vahşete maruz kalmıştır. Her bir vahşet diğerini de peşinde getirirken Türk milleti birlik ve beraberliğini daha çok güçlendirmiştir.

Kaynakça

1. AĞANOĞLU H, Y, (2001). **Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi: Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
2. BAĞCI H, (2001). **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.
3. BALKAÇ Z, (2002). **Batı Trakya Türkleri, Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara.
4. CANBOLAT İ, S, (1994). **Yeni Dünya Gerçeğinde Balkanlar ve Türkiye**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Ankara, Cilt 11, No 341
5. ERHAN T, (2003). **Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı**, Asam Yayınları, Ankara.
6. GÜRKAN İ, (1997). **Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye, Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul.
7. HALAÇOĞLU A, (1994). **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
8. İLİMİN N, (1992). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, **Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası I. Cilt**, Yayın no: 5 Ankara
9. İLKER A, (1992). **Balkanlar ve Yugoslavya Oyunları**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 332, Ankara.
10. JELAVİCH B, (2017). **Balkan Tarihi 2/20. Yüzyıl**, Çevirmen Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul.

²⁹ Justin McCarthy, Ölüm Ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), İnkılap Kitabevi, 2003, s.13.

³⁰ Bilal Niyazi Şimşir, Rumeli’den Türk Göçleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s.16.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

11. KARATAY Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt 1
12. KARATAY O, GÖKDAĞ, B, A, (2006). **Balkanlar El Kitabı, Cilt 1**, Karam & Vadi Yayınları, Çorum.
13. LATİF D, (2006). **Etnik Çatışma Sonrası Barış İnşası Ne Kadar Mümkün? Dayton Sonrası Bosna ve Hersek**, Kıbrıs Yazıları.
14. MARANKİ A, (1993). **Balkan Mezalimi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
15. MCCARTHY J, (2003). **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
16. MISİROĞLU K, (1972). **Yunan Mezalimi**, Sebil Yayınları, İstanbul.
17. ÖZÖNDER M, C, (2001). **Balkan Gelişmeleri, Makedonya Sorunu**, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara,
18. ŞAHİN M, (1992). **Makedonya Müslümanlarının Dünü ve Bugünü Üzerinde Bazı Değerlendirmeler**, Yedi İklim Sanat-Kültür-Edebiyat Dergisi, cilt 3, sayı 1
19. ŞİMŞİR B, N, (1989). **Rumeli'den Türk Göçleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
20. TÜRBEDAR E, (2003). **Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı**, Asam Yayınları, Ankara.
21. TÜRBEDAR E, (2008). **Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya Etkileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Cilt,14, Sayı, 1.
22. ÜLGER İ, K, (1999). **Balkanlarda Azınlıklar Sorunu, Mikro Milliyetçilik ve Türkiye**, Liberal Düşünce Topluluğu, Cilt 4, Sayı, 13, Ankara.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABUSING THE NOTION OF GENOCIDE

Assoc. Prof. Dr. Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

Guest Lecturer at Ufuk University

ORCID: 0000-0001-6364-5226

ABSTRACT

Raphael Lemkin (1900-1959), a lawyer and an activist, could perhaps never imagine that the term “genocide” would one day be exploited and abused by a nation for its own interests; a nation that commits acts of mass murder and mass exile in Nagorno-Karabakh but strives to have their mass relocation in 1915, which occurred as a result of their own acts of treason and massacres against the Turks, to be recognized by the world as an international crime...

Today, many acts that exactly match the very definition of genocide are defined as “massacres” instead of “genocides” in the international arena due to the political power possessed by the countries that commit these high crimes, while some acts that have nothing to do with genocides can be defined as such, for political considerations.

Typical examples of this hypocritical policy can be seen in the “Khojaly Massacre”, the Karabakh War and the forced migration decision taken against the Armenians in 1915.

On the night of February 25, 1992, Armenians attacked the town of Khojaly and massacred 613 Turks, crippled 487, and took 1,275 civilians as hostages in Khojaly. Following the Khojaly massacre Armenia attacked and captured 7 regions of Azerbaijan including Nagorno-Karabakh. Armenia continues to occupy these Azerbaijani territories, despite the UN Security Council resolutions ordering them to withdraw. Since 1992, more than one million Azerbaijani Turks ended up having to leave their homeland due to constant Armenian assaults. These attacks, which essentially intended to destroy a race to seize their lands, contained all the elements that define an act of genocide. But none of the countries accuse Armenia of committing genocide or even massacres.

One can see the same approach in the recent Azerbaijan-Armenian conflict in Karabakh. While Armenia bombarded civilians with ballistic missiles loaded with illegal munitions, even during the periods of ceasefire, most countries turned a blind eye to their illegal acts.

Another example of these hypocritical policies is the Armenian genocide allegations. In this work, all these allegations will be examined in the light of historical facts and international law.

Keywords: Term of Genocide, Term of Massacre, International Law, Genocide Allegations

1. INTRODUCTION

International crimes can be determined as; 1. Crimes of aggression (crimes against peace), 2. Crimes against humanity, 3. War crime, 4. Genocide.

Crimes of aggression can be defined as the planning, initiation and execution a war of aggression, or the participation in a joint plan for the realization of such crimes of war or crimes against humanity (<https://www.icc-cpi.int/pages/item.aspx?name=pr1350>).

Crimes against humanity; involve the actions of intentional murder, extermination, enslavement, deportation, or inhuman treatment of civilians prior to and during a war. (<https://www.un.org/en/genocideprevention/crimes-against-humanity.shtml>).

War Crimes ; include actions such as willful killing, ill-treatment, deportation of civilians, enslavement, abuse of prisoners of war, killing of hostages, plundering of property, destruction of cities,

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

towns and villages or the burning and destruction of these without any military necessity. (<https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml>).

The acts in question are prohibited by the 1949 Geneva Convention and by the Hague Convention of 1954.

Genocide; is the intentional act of killing, extermination or destruction of people for being a member of that group (<https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>).

2. KHOJALY MASSACRE

After these definitions, let us analyze the Khojaly massacre, Karabakh war and the 1915 forced migration about the types of crimes mentioned above.

Khojaly massacre:

In the night of February 25th-26th, 1992, the Armenian Army together with the 366th regiment of the Russian Army, attacked the Khojaly and killed 613 civilian Turks. Out of this 63 were children, 106 were women and 70 of them were elderly people. In addition to this, during their attack, the Armenians injured 487 Turkish people, 150 people went missing and 1275 people were taken as hostages.

These facts have been shared both visually and in writing by many international broadcasting organizations, including Russia's "Izvestiya", France's "Le Monde" and the UK-based "Financial Times" (Guliyev, 2019).

Following the events of the Khojaly massacre, Armenia attacked and occupied 7 additional regions belonging to Azerbaijan. About one million Turkish people who escaped the massacre had to migrate out of their homeland and became refugees.

It is included in 4 resolutions of the UN Security Council, that the attacks of Armenia were unlawful and that it should withdraw from the occupied territories. These are the resolutions No. 822 (<http://unscr.com/en/resolutions/822>), No. 853 (<http://unscr.com/en/resolutions/853>), No. 874 ([https://undocs.org/S/RES/874\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/874(1993))) and No. 884 ([https://digitallibrary.un.org/record/176731-Resolution 884 \(1993\)](https://digitallibrary.un.org/record/176731-Resolution%20884%20(1993))). However, Armenia consistently refused to implement these resolutions. The UN and other foreign states on the subject remained as spectators to this lawlessness.

One statement used by Serge Sarkissian - former President of Armenia who served as battalion commander at the Khojaly massacre is particularly interesting. Sarkissian states: "Before Khojaly, the Azerbaijanis thought we were joking; they thought the Armenians would not raise their hands against the civilian population. We managed to break this." This statement serves not only as being an open confession of the crimes committed in Khojaly, but also shows the intent of Armenian leaders to destroy the Turkish people to seize their lands (De Waal, 2003).

The attack and massacre against Khojaly include all the acts determined as "criminal" by international law.

First, an attack on a country's territory without any reason is a crime against peace.

Second, the willful killing of civilians, their extermination and deportation are crimes against humanity.

Third, destruction of cities, towns and villages or the burning and destruction of these without a military necessity and willful killing of civil population is a crime of war.

Fourth, the action of intentional killing, extermination, or destruction of a group of people or its members is genocide.

Since, according to international law, the authority to decide whether an act constitutes genocide or not lies with the local courts of the country where the act was committed or with competent international criminal courts, the expression of "genocide" cannot be used, because no such decision has been taken in the case of Khojaly Massacre. Despite that fact, the Parliamentary Union of the Organization of Islamic Cooperation Member States, 16 countries and 18 States of the United States passed resolutions to recognize the Khojaly Massacre of Armenians, as a "genocide".

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

3. KARABAKH WAR

On July 12, 2020; Armenia attacked Tovuz, a city located 200 km north of the Karabakh front lines. Their choice for attacking Tovuz was not coincidental. Tovuz is a strategic region on the joint routes of transportation and energy lines of Azerbaijan and Turkey. At the same time, Tovuz is Azerbaijan's junction point to Turkey and Europe through Georgia. By attacking Tovuz, where the Baku-Tbilisi-Kars railway line is, and the TANAP pipeline which provides natural gas to Turkey and the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline passes through, Armenia intended to disrupt the transportation and flow of energy between Azerbaijan, Turkey and Europe (<https://www.setav.org/en/whats-going-on-between-azerbaijan-and-armenia-in-tovuz-region/> November 2020).

After the prevention of its attack of September 27, 2020, Armenia attacked Azerbaijani territory this time from Karabakh, which was already under Armenian occupation. Azerbaijan responded to this attack by exercising its right of self-defense under Article 51 of the Charter of the United Nations.

After the conflict, which lasted for 44 days, Azerbaijan liberated a significant portion of the Armenian-occupied territories. When the Armenian Army came to the point of being almost wholly surrounded and destroyed, Russia stepped in and ensured the signing of a ceasefire agreement between the two countries. Under this agreement, Armenia was mandated to withdraw from the occupied Azerbaijani territories based on a certain timeline and that the Russian Peacekeeping Forces would be deployed along the "line of contact" (Bryza, 2020).

During the 44-day duration of conflict, multiple ceasefires have been declared but Armenia consistently violated these ceasefires. Moreover, Armenia hit many civilian targets using ballistic missiles and prohibited munitions during these ceasefires and massacred many Azerbaijani civilians.

Armenia, looted museums, burned houses, schools and mosques, cut down trees and ruined the agricultural areas while withdrawing from Karabakh.

The attacks initiated by Armenia in Tovuz and Karabakh, like the attacks on Khojaly, encompassed almost all the acts determined as "criminal" under the international law.

Armenia's actions of attacking Tovuz without cause and later attacking Azerbaijan from Terter, Aghdere, Aghdam, Fuzuli and Jabrayil are acts of crime against peace.

Armenia's acts of firing multiple projectiles (ballistic missiles) on residential (civilian) targets with guided and prohibited munitions, looting museums, burning houses and schools, cutting down trees and ruining the agricultural areas are both crimes against humanity and war crimes.

It is alarming for the future of world peace that the permanent members of the UN Security Council, especially almost all the members of MINSK Group (which was formed to establish peace between Armenia and Azerbaijan), remain silent against these criminal acts that grossly violate the international law.

4. ARMENIA'S UNFOUNDED ALLEGATIONS OF GENOCIDE

It would be a sheer act of hypocrisy to describe the relocation decision for self-defense of the Ottoman Government, taken in 1915 to suppress Armenian uprisings as genocide, but to cover-up the crimes committed by Armenia like: intentional attacks and human rights violations, starting from Khojaly to Tovuz and Karabakh remain unpunished.

Armenians, who had equal citizenship rights under the Ottoman rule became financially strong through conducting international trade, and got carried away with the dream of establishing an independent Armenia by grabbing a piece of land from the Ottoman Empire, at its weakest and most vulnerable time (Aslan, 1920).

Armenian soldiers, who served in the Ottoman Army before World War I, deserted their military positions with their assigned weapons. They joined the Russian Invasion Army and attacked Ottoman territories as pioneer troops of Russians. Those who could not reach Russia began to kill Turkish people indiscriminately by forming armed gangs. As war expanded, Armenians also acted as spies in favor of

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

the occupying enemy armies on all fronts (with the French in Cilicia, with the Greeks during their invasion of Izmir, and the British in the oil-rich Arabic lands). Armenian bakers poisoned Turkish soldiers by putting arsenic poison into their breads (TGS ATASE Archives, 2003).

In this context, the Armenian Revolutionary Committees, in the instructions that they published prior to the war, demanded the killing of Turkish children up to the age of two; and even to spread the false propaganda in the Western media that “Turks were killing Armenians in reference to the Armenians that they themselves were killing for not supporting their political views”. (TGS ATASE Archives, No:1/2, Kls:528, Dos:2061, Fih:21- 18, No: 4/3671; Turabian, 1917).

These instructions were strictly followed before and during the war. Armenian gangs raided Turkish villages and massacred civilians - most of them being women, children, and the elderly - by severely torturing them (Lalayan, 1936).

According to the research work of demographer US Historian Prof. Justin McCarthy, 1,604,031 Turks were subjected to forced migration to flee from Armenian cruelty (McCarthy, 1996). This number is more than three and a half times compared to that of the relocated Armenians (438,758).

Two-thirds of migrant Turks (1,000,000) lost their lives during migration. Once this figure is added to the Turks who were massacred by Armenians in the regions in which they lived, the total number of Turkish civilian deaths reaches two million.

Prof. Dr. Justin McCarthy also gives the number of Turkish people killed by the Armenians as 1,602,132, with 189,132 being killed in Anatolia and 413,000 killed in Trans-Caucasus (McCarthy, 1996).

This number is given as 2 - 2,4 million by Bruce Fein, a former legal adviser to the US President Reagan (Fein, 2009).

On April 24, 1915; the Ottoman Empire arrested 226 Armenian gang leaders, two thirds of which were later released. But the Armenians continued their betrayal and massacres even after these arrests. (Sarinay, 2008; Ottoman Archives BOA. DH. EUM.), 2.Sb., Cipher No: 16/48).

The Ottoman Empire, who was fighting against enemies on eight different fronts at that time, decided to relocate the Armenians living in the war zones to other Ottoman territories where no war was taking place, as a result of the Armenians' continuing to massacres against Turkish people as well as aiding and abetting the enemy armies.

In fact, historical records and reports of Armenian Statesmen show that prior to the war some 600,000 - 700,000 Armenians migrated to other countries on their own accord to avoid the war (Fein, 2009).

Out of the 736,000 Armenians living in the Anatolian region of the Ottoman Empire 438,758 of them were subjected to relocation. The Ottoman Empire transported the Armenian migrants by trains where railways were available, by ships and boats where sea and river transportation was available, and provided every family, that it had to transport by land, with an ox cart. They were also allowed to take their movable goods with them (White, 1940).

There are reports, sent by German and US consuls to their ambassadors, stating that the Armenians, who were subjected to relocation, were given food and that medical teams accompanied them (US National Archives NARA 867.4016/193, Copy No: 484; US National Archives NARA 867.48/271: 310).

Vahram Dadrian, an Armenian writer, in his book “To the Desert Pages from My Diary”, gives the following information regarding the transfer of Armenian migrants:

“Armenian immigrants are allowed to go to markets established near the stations and meet their required needs. With the permission of security forces they were allowed to buy their needs at a market established by the Kilis train station and bought basic food such as bread, cheese, egg, salt, sugar, fruit, vegetables and cereals” (Dadrian, 2003).

The Armenians who were displaced, were given houses and land that were belonging to the state at their arrival location. In addition, they were provided with professional tools and equipment, and were given seeds for cultivation so that they can establish a new life. Their debts to the state were erased (BOA. DH. EUM., 2. Sb., Cipher No: 55-A/17, 53/305, 55-291, 55-341, 55-A/17, 55- A/77, 55-A/135, 57/110).

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

According to Ottoman Archives 382,148 Armenians which accounted for 87% of arrived safely to Syria (BOA. DH. EUM.), 2.Şb., CIPHER No: Arşiv 57/110)

US Consuls in Mersin and Aleppo also reported to their Ambassador in Istanbul that most of the displaced Armenians arrived safely at their relocation sites (US National Archives NARA 867.48/271: Addendum 310).

The number of Armenians, who could not reach the South Eastern regions of the Ottoman Empire that were far away from the war zone is 56,610 persons. About 30,000 of them died from epidemics during the war. 16,000 of them, who were on the list of immigrants but ran away from the road to their destination and returned to Anatolia. They are also listed among those who did not arrive. The total number of Armenians, who died due to bandit attacks in some regions, is 9,500. However, it is recorded even in the reports of Armenian Statesmen and League of Nations that the Ottoman State was not at fault for their demise (Katchaznouni, 1955).

It is truly hypocritical to characterize the events of 1915 that befell the Armenians as “genocide”, while overlooking all the facts and actions of the Armenians that are overlapping with inhumanity and genocide. Meanwhile, Armenians committed obvious acts of inhumanity reminiscent of genocide, from 1915 until today against Ottoman Turks and Azerbaijani Turks.

The proposal made by the Ottoman Empire to Sweden, Holland, Spain and Denmark on February 13, 1919, to form a commission to investigate the Armenian allegations of war crimes, was rejected by these states (US National Archives NARA 184.021/175).

In recent years, a similar proposal was put forward to Armenia by the Republic of Turkey, but Armenia has refused to establish a joint commission to investigate the historic events that took place in 1915.

5. LEGAL DECISIONS REGARDING GENOCIDE ALLEGATIONS

a. The Court of Justice of the European Union, in its resolution dated December 17, 2003 decided that “the resolution of the European Parliament in the year of 1987 regarding the recognition of Armenian genocide is a political one, thus having no legal validity” (“Order of The Court of First Instance, 17 December 2003, Non-Contractual Liability of the Community - Action Manifestly Lacking Any Foundation in Law, Case T-346/03).

b. The International Court of Justice, in its resolution dated February 3, 2015, in the case filed by Croatia against the Federal Republic of Yugoslavia, decided that “... the migration of people belonging to a group from where they are located cannot be deemed genocide” (International Court of Justice, February 3, 2015, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/118/18450.pdf>, 24).

c. The Grand Chamber of the European Court of Human Rights, in its resolution dated October 15, 2015, in the case of *Perincek v. Switzerland*, decreed that “the Armenian forced migration of 1915 cannot be characterize as genocide according to international law, and that no other institution or organization other than the local courts of the country where the act was committed and International Criminal Courts have the authority to take decisions on this matter” (*Perinçek v. Switzerland*, Eur. Ct. H.R. (2015), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158235> [hereinafter Judgment])

6. CONCLUSION

In any period of history, whenever there was a war against the Turkish nation, Armenians took their place on the hostile side against the Turkish people. Instead of fighting against the armed soldiers in the front they committed criminal acts against peace and humanity. They committed war crimes and massacres that would amount to genocide under today’s laws, ruthlessly massacring civilian populations.

If you compare the number of Turks and Armenians who were subjected to forced migration during the First World War, the number of Turks (1,604,031) who fled Armenian persecution is three and a half

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

times that of relocated Armenians (438,758). This migration figure is one million Azerbaijani Turks in Karabakh.

The comparison of the loss figures shows that nine times as many Turks and Muslims were massacred by Armenians in Anatolia, and seven times more in Transcaucasia during WWI.

Since the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide was approved in 1948 and entered effect in 1951, it did not include actions prior to its effect. However, all the massacres committed by Armenians against Turks since 1915 are bearing all the features that make up the act of genocide.

Imperialist countries, that ignored the aforementioned crimes of the Armenians, are supporting Armenia's offensive policies, by accusing Azerbaijan and Turkey– the countries that were subjected to persecution by the Armenians, instead of discouraging the aggressive attitude of Armenia.

Armenia is continuing its aggressive attitude to win territory not only against Azerbaijan, but also against Turkey. Turkey's Eastern Anatolian region is currently being shown as Armenian territory, under the name "Western Armenia", on the Armenian Foreign Ministry's official web site.

Despite all the hostilities demonstrated by Armenians, Turkey buries its pains and extends its hand of friendship to Armenia. However, Armenia keeps pushing back the hand of friendship Turkey extends, every single time.

Logic would dictate that historical facts and international law should be in favor of the righteous. Thus, The Court of Justice of the European Union, The International Court of Justice and the European Court of Human Rights, judged that the Armenian genocide allegations are invalid.

In order to prevent Armenia's aggressive attitude in the future, charges need to be pressed at the International Criminal Court against aggressive leaders like Serge Sarkissian and Nikol Pashinyan, who committed crimes against peace, crimes of war and every kind of crime against humanity. The first step needs to be taken by Azerbaijan and be pursued by other countries who acknowledge the Khojaly massacre as a genocide. In case this is not done, it is evident that Armenian authorities, seeing that the crimes they committed go unpunished, will repeat these crimes whenever they find the right opportunity.

REFERENCES:

Aslan, Kevork (1920). "Armenia and the Armenians: From the Earliest Times Until the Great War [1914]," MacMillan Co., NY, 114, (Translated from the French by Pierre Crabitès).

"Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia) - Summary of the Judgment of 3 February 2015" (International Court of Justice, February 3, 2015), <http://www.icj-cij.org/files/case-related/118/18450.pdf>, 24

Bryza, Matthew (2020). Azerbaijan-Armenia peace deal could be the diplomatic breakthrough the region needs, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/azerbaijan-armenia-peace-deal-could-be-the-diplomatic-breakthrough-the-region-needs/>, NOV 11, 2020

Dadrian, Vahram (2003). To the Desert Pages from My Diary, Translated from the Armenian by Agop J. Hacikyan, Gomidas Institute, Princeton and London 2003, 53.

De Waal, Thomas (2003). Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York University Press, New York

Fein, Bruce (2009). "Lies, Damn Lies and Armenian Deaths", Huffpost World, June 4, 2009

Guliyev, Samir (2019), "Khojaly Genocide Based on International Law", ANKASAM, 25 February, 2019

Katchaznouni, Hovannes (1955). "The Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksoutium) Has Nothing to Do Any More", Armenian Information Service", New York

Lalayan, A.A. (2006). Revolyutsionniy Vostok, 159

McCarthy, Justin (1006). Death and Exile, the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922, Darwin Press Inc. Princeton, New Jersey, 1996, 229

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2.Sb., Cipher No: 16/48, No. 85 (December 1985): 23–24.

Ministry of Interior of the Ottoman Empire, BOA. DH. EUM. 2.Sb. 2D/13

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb., Cipher No: 55-A/17

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 53/305

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 55-291

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 55-341

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 55-A/17

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 55-A/77

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 55-A/135

Ministry of Interior of the Ottoman Empire (BOA. DH. EUM.), 2. Sb 57/110

Perincek v. Switzerland, Eur. Ct. H.R. (2015), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158235>

[hereinafter Judgment]

Sarınay, Yusuf (2008), “What Happened on April 24, 1915? The Circular of April 24, 1915? And the Arrest of Armenian Committee Members in Istanbul”, International Journal of Turkish Studies Vol. 14. Nos.1&2, 2008, 75

TGS ATASE Archives, No: ½, Kls:528, Dos:2061, Fih:21- 18, No: 4/3671

TGS ATASE Archives (2003). “The Aims of the Armenian Committees and Revolutionary Movements” Ankara, 164

Turabian, Aram (1917). Les Volontaires Armeniens, Sous Les Drapeaux Francais, Marceilles, 6

US Archives NARA 867.4016/193, Copy No: 484

US Archives NARA 867.48/271: 310

US National Archives NARA 184.021/175

White, E. George (1940). Memories of an American Missionary, Merzifon American College

<https://www.setav.org/en/whats-going-on-between-azerbaijan-and-armenia-in-tovuz-region/>,

November 2020

<http://curia.europa.eu/juris /document /document.jsf?text =&docid=48869&pageIndex=0&doclang=EN &mode=lst&dir =&occ= first&part=1&cid =407605> (“Order Of The Court Of First Instance, 17 December 2003 (Non-Contractual Liability of the Community - Action Manifestly Lacking Any Foundation in Law), Case T-346/03” (Court of Justice of the European Union, December 17, 2003)

<http://unscr.com/en/resolutions/822>

<http://unscr.com/en/resolutions/853>

[https://undocs.org/S/RES/874\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/874(1993))

<https://www.icc-cpi.int/pages/item.aspx?name=pr1350>

<https://www.un.org/en/genocideprevention/crimes-against-humanity.shtml>

<https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml>

<https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>

[https://digitallibrary.un.org/record/176731- Resolution 884 \(1993\)](https://digitallibrary.un.org/record/176731- Resolution 884 (1993))

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

KHOJALY GENOCIDE IN TERMS OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS

Doctorate Student İlknur KOÇ

Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Literature Department of History Close Age Genocide
ORCID: 0000-0001-7749-1766

ABSTRACT

The Karabakh region, which is connected to Azerbaijan, has a strategic importance. For centuries, Turks had lived in this geography, where the Armenians later settled and claimed rights, and Armenians had never been in the majority. With the dissolution of the USSR in 1991, Azerbaijan separated from the USSR and gained its independence. However, Armenians who were settled in the region by the USSR did not want the Karabakh region to remain in Azerbaijan. Based on the dream of "Great Armenia", Armenia threatened the Azerbaijani lands and sought to occupy the Karabakh region. Armenia carried out ethnic cleansing in the Karabakh region, and kept the civil Turks living in Khojaly, the most strategic place, under a blockade for five months and depriving them of their needs. By making the last attack on Khojaly at night, connecting 25th to 26th day, hundreds of innocent civilians were massacred with various tortures. The Armenian agents aimed to block the civilian Turks there in a planned and systematic way first, and then to eliminate them by attacking. These attacks and tortures were also expressed by foreign journalists and Armenian journalist Daud Hayriyan. Given the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide, it is seen that the massacre in Khojaly can be seen as genocide. The Armenian state violated the Convention on the Prevention and Punishment of the Genocide by not taking any measures to prevent the perpetrators of this genocide and by not prosecuting the individuals. The occupation problem of Azerbaijan, which has been going on for several centuries, still continues today. In order to ensure international peace, Armenia has to hand over the occupied territories back to their owners. Turks expelled from their homes by the Armenians are still waiting to return to their lands.

KeyWords: Azerbaijan, Khojaly, Genocide, Karabakh

INTRODUCTION

The term genocide was not commonly used until the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide adopted in 1948. Until the beginning of the 20th century, the crime of genocide was accepted as a subclass of crimes against humanity (Beşiri, 2013: 181). As a result of the work of Raphael Lemkin, who was a member of a Polish Jewish family experiencing World War II, and the efforts of the politicians, academics, and writers who supported him, the concept of 'Genocide' was accepted by the United Nations as a separate category from crimes against humanity (Kocaoğlu, 2010: 142- 143).

The word genocide comes from the Greek "genos" meaning race, tribe and in Latin "cide" meaning to kill. The first person to use the term genocide by combining these two words was lawyer Raphael Lemkin. Lemkin defines the word genocide he invented for the tragedies in his book "Axis Rule in Occupied Europe" as follows: Genocide is the destruction of a nation or a group with different actions in a planned and purposeful way, as well as political and social institutions, culture, language, national feelings, It is the fragmentation of the economic assets of religion and national groups and the destruction of individuals' personal security, freedom, health and even their lives (Lemkin, 2005: 79). The United Nations Genocide Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide was adopted on 9 December 1948 in order to prevent the crime of genocide in the international arena. The United Nations Genocide Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide was adopted on 9 December 1948 in order to prevent the crime of genocide in the international

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

arena. There are 19 articles in this convention, which was put into force on January 12, 1951. According to the genocide convention; with the intention of partly or completely destroying a national, ethnic, racial, or religious group solely because of these characteristics, Genocide is the commitment of the following acts:

- (a) Killing the members of a group
- (b) Causing serious bodily or mental harm to the members of the group
- (c) Subjecting the members of the group to pre-calculated living conditions that would result in their deliberate physical partial or total destruction.
- (d) Intentionally imposing measures to prevent births within the group.
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group

According to the articles of the Convention, the perpetrator of the crime, whether public officials or private persons, is to be tried and punished regardless of his position and duty. It is stated that those accused of genocide should be tried by the competent court of the state in the land where the action was taken or by the international criminal court (United Nations, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&clang=en#1 Date of Access: 17.09.2020).

For a crime to be considered genocide, people must belong to at least one of the racial, national, religious and ethnic groups, and those belonging to these groups must be subjected to violence. The crime of genocide is one of the most difficult crimes to prove, as it falls within the scope of moral crimes committed with specific intent. It is important that those who committed the crime of genocide deliberately did. Deliberate destruction of a group is seen as genocide. In addition to the magnitude of the crime, the type of attack on group members and the killing of a large number of group members are also taken into account when deciding whether or not there was genocide (Çoban, 2008; 52-53). The events that took place during and after the Second World War laid the foundation of genocide studies and brought about the arrangements. As a result of institutional and legal initiatives, genocide law was formed and states were obliged to prevent and punish the crime of genocide (Ozan, 2009: 63).

Genocide is not just the murder of people, it is divided into eight parts as political, social, cultural, economic, biological, physical, religious and moral genocide. The imposition of a state to change the language, writing and even surnames of another people is a political genocide. Such actions by the Germans in Western Poland can be cited as examples. Disruption of the fabric of that region and changing its law can be given as an example in social genocide. It is also cultural genocide to destroy national works, archives, museums, libraries by blocking the cultural activities of a people. The collapse of economic institutions also shows that the people in that region were subjected to economic genocide, for example the economic destruction Germans inflicted on Polish. Lowering the birth rate of an unwanted group and preventing their development are included in the biological genocide group. It is the deprivation of food, medicine and warming needs in groups where physical genocide is imposed. Imposing its own religion by destroying the religion of a group shows that religious genocide was applied to that group. Moral genocide, on the other hand, is an attempt to impose perverted thoughts by destroying the moral resistance and morality of a group. As can be seen, genocide is committed not only by killing but also in many different ways (Hamzayeva, 2013; 33-36).

There have been many genocides until today, but the Holocaust, Srebrenica, Rwanda and Khojaly are the biggest and bloodiest among them. The holocaust, in which many Jews were killed, has been recorded as one of the biggest genocides. Germans' hostility towards Jews, stemming from their racist ideology, had been ongoing for a long time, and was clearly manifested in the holocaust. The Nazis first followed policies of covert oppression, intimidation and violence against the Jews. After these implementations, forced migration projects were planned. Not only Jews were the target in the German building of the new society. In addition to these, Gypsies, disabled people, homosexuals, asocials and lazy people were also subjected to this oppression and violence. Many innocent civilians were

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

massacred. (Yurdakul-Alperen, 2019; 6-7). Describing themselves as a free race, the Germans claimed that they were betrayed by the Jews during the First World War, and their frustration and hatred of Jews increased even more. After the Nazis came to power, many of the Jews were declared underclass. In the later times of the Second World War, the Nazis went further and placed them in concentration camps, in addition to confiscating Jews' property, and treated them inhumanely (Çakı, 2019; 205-206).

Many people in the world, like Jews, faced genocide. Another of these is Srebrenica, Europe's biggest genocide after the second world war. Srebrenica occupied an important geopolitical place in Bosnia and Herzegovina. After the breakup of Yugoslavia, it became a place that Serbs wanted to take. Many innocent civilians were attacked and driven from their homes by Bosniak Serb soldiers. Bosnians fleeing from their homes stayed in Srebrenica as asylum, where the population increased gradually. Serbian soldiers besieged Srebrenica and disconnected the Muslim people who were found there and left them to die by preventing the entry of electricity, water, medical supplies, and natural supplies. On 10-11 March 1993, the Commander of the United Nations Peacekeeping Force, French General Philippe Morillon, saw the bad conditions of the people there and stated that the people in Srebrenica were under UN protection. Srebrenica and a few regions were secured by the UN, and when the safe zone was created, all the weapons held by the Bosnians were collected. However, the fact that the weapons from Serbs and Croats were not seized and the UN sent very few soldiers to protect the region gave rise to the events (Alp, 2017; 157-161). Serbs besieged Srebrenica in 1995 and entered the city after three days of siege. Serbian soldiers opened fire on many innocent people who took refuge in Srebrenica, which the UN called a safe zone, and killed many civilians. The Serbs first freed the Bosnians in the camps in the city, killed them while they escaped, made them undiagnosed and buried them in mass graves. More than eight thousand people were brutally killed in the massacres committed by the Serbs against Bosniaks (Pehlivan, 2019; 6858-6860).

Violence between tribes in Africa dates back to ancient times, but the Rwandan genocide, which is a massacre beyond the conflict between them, is one of the most memorable events. The genocide that took place in Rwanda on the African continent was first introduced as a tribal rivalry, and then it turned out that it was a genocide in the interests of western states. Nearly one million people died in the planned Rwandan genocide (Sencerman, 2013; 36-37). The idea that the Hutu and Tutsi tribes living there were separate races emerged for the first time after the Belgians came to Rwanda. Giving identities showing which race people belong to deepened the separation. During the colonial rule, there were class differences between Hutu and Tutsi tribes, while Tutsi had many rights, while Hutus were deprived of most of these rights. The inequality between Tutsi and Hutus had continued for a long time. In 1962, independence was officially declared, elections were held and Hutus came to power. The exiled Tutsi wanted to come to power again. Guessing this, Hutus, with the help of the Belgians, prevented the attacks and captured and executed the Tutsi-origin moderate Hutu politicians (ÖztürkÇoban, 2011; 68-71). Belgium's definition of Hutus as foreigners led to an increase in class privilege, and extreme Hutus began to murder Tutsi and moderate Hutus. The UN was content with just watching these events. Many people died in the massacres in 1994, but international states did not attempt to condemn or intervene in other communities. It went down in history as the biggest planned massacre after the Holocaust (Çakmak, 2007; 512-513).

Geographical and Historical Aspects of Karabakh

It is a settlement with mountains and plains between Karabakh Kur and Aras rivers and Gökçe Lake in Azerbaijan. Azerbaijan lies in the east and north of Karabakh, in the west of Armenia, and in the south, Iran. Karabakh is located in the southeast of the Caucasus in Azerbaijan, its area is 4,400 square kilometers. Karabakh is rich in terms of climate and rich vegetation, as well as ground and surface waters. It is also rich in terms of underground resources. Oil and natural gas deposits in the region are important for the future (Mammadov, 2006; 19-26). Karabakh, which is the land of Azerbaijan, was home to many Turkish states such as Ilkhanians, Timurids, Karakoyunlu, and Akkoyunlu. Since it is

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

located in a strategic place, it has been a place where many states struggle. Neighboring states had claims here and tried to increase their influence. (Karaman, 2011; 76). The name Karabakh comes from the Turkish word "Kara" meaning mountainous land and "bakh" meaning fertile land. This name was given by the Turks who lived there for a long time and was used in this way by foreign sources. In addition, Karabakh was geographically important, as it was a transit route between the Caucasus, Asia and Europe on the trade route and the crossroads of the Silk Road. As Armenia and Iran can be controlled from the region, it has attracted the attention of powerful states, and Armenians have been an important tool for this. Armenians had always been supported against Azerbaijan in the region (Yılmazçelik-Özdem, 2013; 4-5).

Karabakh is known as one of the oldest settlements. Ancient stone monuments, dolmens and cromlechs in the region reveal how old the history is. Scythian mounds belonging to Turks from the 3rd and 6th centuries b.c. were found. (I bought from the book of Karabakh monuments, ask the teacher how to write it-4-). Karabakh was conquered by the Prophet Osman after the Roman, Sassanid and Byzantine domination respectively, and came under Muslim rule (Aydin, 2001; 367). Many Turkish states resided in this region in different periods and generally used this area as winter quarters. In the first quarter of the 11th century, it became a stop for the Seljuk expeditions to Anatolia and many Turkish populations settled. Karabakh, where the Turks lived until the 13th century, was captured by the Mongols from this period and came under the rule of the Ilkhanians after the Mongols. In the 14th century, the region, which was under the rule of Karakoyunlu, came under the rule of the Timur empire. 50,000 Turkish population was settled in Karabakh, which was under the rule of Timur. The region that passed under the rule of Akkoyunlu, was attached to the Ottoman Empire during the reign of Murat III, and after the Ottoman sovereignty, the Safavids and Avşar khanates were a subject of conflict. After the death of Avşar Khan, various khanates were established in the region and they existed until the Russian rule (Yılmazçelik-Özdem, 2013; 6-7).

When Karabakh was under Russian rule, it was accepted as a territory belonging to Azerbaijan. Considering the history of the region, it is seen that Armenians did not establish any state or khanate and did not have any political activities there. It is known that Armenians were not the majority in this region at that time, and they had a scattered and small population. Historian J. Laurent said that a few of the Armenians who were in this region throughout history had a fortress and those with a few soldiers declared him a lord or prince. In order to be permanent in the region, the Russians started to settle the Armenians in Karabakh as of 1805. Russians exempted Armenians from tax for 20 years to encourage them to migrate to the region, public lands were reserved for Armenians, and private lands owned by Muslims were purchased. Muslims were forced to migrate elsewhere (Özyılmaz, 2013; 196-199). Although the Russians enabled Armenians to migrate there, it did not exceed the Turkish population, which was high in the region. However, an Armenian state centered in Yerevan was still established. (Yıldırım-Özönder, 1990; 5). Although Karabakh was legally bound to Azerbaijan after the October Revolution of 1917, it actually existed as an independent region. In 1918, the Azerbaijan Democratic Republic was established in Karabakh with the help of the Ottoman Empire. In 1936, the SSR confirmed that the autonomous Karabakh region belongs to Azerbaijan. The clashes between Azerbaijanis and Armenians started when the Karabakh local council left the Azerbaijan Soviet Socialist Union Republic in 1988 without the consent of the Azerbaijani people and joined the Armenian Soviet Socialist Union Republic. Upon this, events ensued and the Central Committee of the USSR Communist Party rejected this decision. The Karabakh region was directly under the Moscow administration. During this period, Karabakh, which was a problem between the two countries, became a big problem when the states were independent and other countries were affected. After the independence of Azerbaijan, Armenians took the support of the Russians and attacked the settlements of the Azerbaijani people in 1992 (Özyılmaz, 2013; 199-201).

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Khojaly Genocide

Khojaly is a very important place in the Karabakh region of Azerbaijan. It is a land of 926 kilometers with borders from north and north east to Kelbajar and Aghdam, from south and southeast to Shusha and Khojavend, from west to Lachin. The population of Khojaly, which was 21.000, was approximately 7000 in January 1991 (Alili, 2018; 13-14). Khojaly was the place with the only airport in the Karabakh region. It was located at a strategic point where electricity, railways and highways in the region passed (Özarslan, 2014; 192). As of the 19th century, Armenians began to be placed into the region where Turks had lived for centuries, and the policy of decreasing the population of the Turks and increasing the population of the Armenians was employed. According to Hai ideology, Armenians' dream of "Great Armenia", the eastern regions of Turkey, Azerbaijan, Nakhchivan, Karabakh, and the river Kura part of the region to Georgia Borchaly and Cevaheti were aimed to be seized. Armenians had committed murder, massacre, and conducted armed actions when necessary for their purposes. It is possible to see many examples of the armed actions and massacres committed by the neighbouring countries on these lands., the massacres carried out in Azerbaijan in the year 1918-1992 and Turkey and Eastern Anatolia in the 20th century in 1905 are just a few of them (Şihaliyev, 2013; 220). In line with these dreams, Armenians tried to force the Azerbaijani people to migrate from their lands in a planned manner and when they could not reduce the Turkish population, they tried to increase their population in those regions by committing genocide.

Armenians claimed rights on the Karabakh region to realize their dream of "Great Armenia". Since the beginning of this problem, the Armenians had attacked in various ways. When the Karabakh problem started, the town of Khojaly became the place where the attacks took place the most frequently due to its important location. In the 20th century, the attacks of the Armenians continued increasingly and they attacked the passenger trains of Moscow-Baku, Tbilisi-Baku, Aghdam-Khojaly, Aghdam-Shusha railways. Hundreds of Azerbaijani people were killed in these events. In 1991, they attacked, looted and burned more than 30 villages in the mountainous part of Karabakh such as Tuğ, Sırhavend, Malı, Karadağlı and Kerkicahan. It was an obstacle for the Armenians of Khojaly, its presence at a strategic point and the presence of Azerbaijani soldiers, albeit a little, made it necessary to take the rate. In addition, the only airport in Karabakh was here. Armenians wanted to take control of the Askeran-Khankendi road and the airport passing through Khojaly in order to take control of the region (Hasanov, 2017; 42-45). In December 1991, after the Armenian armed forces captured the town of Kerkicahan, where the Turks lived, Khojaly was completely under Armenian blockade. As of October 30, 1991, the highway transportation of Khojaly was cut off by the Armenians. Helicopter was the only means of transport. The Mi-8 helicopter, which went to Khojaly on 20 November 1991 and was accompanied by Azerbaijani government officials, Russian and Kazakh observers, was shot by the Armenians while in the skies of Hocavend. After 20 people died in the accident, air transportation to Khojaly also stopped. The Armenians constantly bombed the city during the siege. After the siege, the people of Khojaly were deprived of food, electricity, gas and transportation (Mustafayev, 2011; 29).

In February 1992, at the night of 25th to 26th, Armenian armed units attacked Khojaly with the support of 366 motorized regiments of the Soviet Union Army and destroyed the city. Many innocent civilians were brutally killed in Khojaly, which was destroyed, and the biggest bloody genocide of the century took place. The brutal torture of the Armenians against the people in Khojaly was unprecedented in human history. Most of those killed were beheaded, eyes carved, noses and ears cut off, skin stripped, burned alive, pregnant women were cut open and their children removed. When the Armenians attacked Khojaly from three sides that evening, the people started to flee towards the Askeran side, but their paths were cut by the Armenians and kept under fire. The few people who could escape had tried to save their lives by trying to pass through snow-covered gorges and forests. According to official data, 613 people were killed, 63 of them children, 106 women and 70 elderly people. 487 people were injured in the incidents, 76 of them were children. 8 families were completely destroyed. 1275 people were captured

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

by the Armenians and subjected to various tortures. In addition, 150 people are still missing (Maharramazada, 2011; 123-125).

This massacre, committed to the innocent civilian population in Khojaly, was reported by many international journalists, and they unrevealed and announced to the world the torture and massacres that were unprecedented in history. The French journalist Jan Iv Junet described what happened in Khojaly as follows: "I have heard and read a lot of the brutality of the German fascists. But Armenians, who killed the children aged 5-6 and the civilian population, are worse than them. Armenian journalist DaudHayriyan mentioned the atrocities in his book "For the Cross" as follows. "The Armenian group, called Gaflan, with the mission of cremating the dead, brought and piled 100 Azerbaijani bodies to 1 kilometer west of Khojaly on March 2. I saw a 10-year-old girl in the last truck. He was injured in his head and hand. His face was bruised. She was still alive despite the cold, hunger and wounds. She could breathe very little. Fear of death filled his eyes. At that time, an Armenian soldier named Tigranyan threw her at the other corpses. Then they burned all the corpses. At that moment I heard as if there was a scream among the dead bodies on fire. There was nothing I could do." (Mustafayev, 2011; 30). In another part of his book, Armenian journalist DaudHayriyan reveals the hostility of Armenians against Turks and the massacre they committed to gain land. "Sometimes we erroneously stepped on the corpses while walking. We used corpses as a bridge to get through the swamp. I didn't want to go over the corpses. Colonel Ohanyan told me not to be afraid and that this is one of the laws of war. I stepped on a 9-10-year-old girl with her feet and her face and eyes covered with blood. My legs and camera were covered in blood." (Şihaliyev, 2013; 226). The magazine "The Economist" wrote about Khojaly: "When viewed from the helicopter, it can be clearly seen that some Azeri refugees tried to escape but were caught and killed. The town was captured by the Armenians on February 25th. A week later the bodies of men, women and children were scattered on the snowy slopes of Nagorno-Karabakh. It was clear that many of them were killed by snipers. One of the survivors told how Armenians, even those lying on the ground, were killed. Two men were skinned; one woman's fingers were cut off."

The Izvestiya newspaper reporter V. Belix described the terrible scene he saw as follows: "Bodies were brought to Agdam. Such things had never been seen in history. The eyes of the corpses were carved, their ears and heads were cut off. Several corpses were dragged by armored vehicles." Another reporter of the newspaper said, "I personally saw nearly a hundred bodies on the hill. One boy had no head. Everywhere there were women, children and elderly people who were especially brutally killed." According to the news of Le Mond newspaper, "Journalists saw 3 people who were killed in Khojaly among women and children, whose scalp was flayed and fingernails removed. This is not what Azerbaijanis say. This is a reality." The massacre was also described in the Times, "One of the boys who came to Agdam lost his ear. Survivors said that 2,000 men, some of whom had fled apart were still not found: perhaps most of them died from cold or injuries. Last night, 479 corpses were brought to the Aghdam morgue and 29 people were buried in the cemetery. Of the 7 still unburied bodies I saw, 2 were children, and 3 were women. One of them had completely been scattered from the bullet wound in his chest." (Azerbaijan Newspaper, 2019; 8-11).

The horror experienced was also revealed in the news of Azad Azerbaijan Newspaper. "The Khojaly resident was burned alive because he did not say 'These places are a part of Great Armenia' demanded by the Antique Armenian army". According to another Khojaly resident Sariyya Talibova, "They decapitated 4 Mesxeti Turks and 3 Azerbaijani on the Armenian grave. Later, they took out the eyes of 2 Azerbaijanis." (Azerbaijan Azad, 2020; 3). In an interview with Tomas de Vaala, Armenian President S. Sarkisyan said the following about Khojaly: "Before Khojaly, the Azerbaijanis thought that the Armenians were people who did not raise their hands against the civilian population. This understanding had to change. That's what happened." He was proud of what was done in Khojaly. (İki Sahil Newspaper, 2016; 12). In Zori Balayan's book "Reviving Our Souls": "...When we entered the basement where the children were being held with Haçatur our soldiers nailed one of the children to the frame of the window with their palms. Haçatur put his mother's severed breast in his mouth so that the child

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

would not make a sound. Then I skinned the boy's head, chest and abdomen. He died 7 minutes after bleeding. I was a humanist because my first profession was a doctor. So I was not happy with what I did to the child, but as I thought he was Turkish and I avenged 1% of my people, there was a great joy in my heart. Then Haçatur cut the corpse into pieces and threw it into the dogs. In the evening, we did the same thing to three more girls child. As an Armenian who loves his homeland, I have fulfilled my duty exceedingly. Haçatur is just like me. I saw a vengeance struggle in his and our soldiers' eyes. The next day we went to the Church and prayed for our ancestors who were murdered in 1915. "(Şihaliyev,2012;143).

When we listen to the events in Khojaly, we clearly see that the hatred of Armenians against Turks and their inhumane torture and genocide are unprecedented. Sevda Abbasova, who lived that night, is one of those displaced in Khojaly. The Armenians massacred nearly 10 of his relatives. He describes what happened that night as follows: "Armenians surrounded Khojaly from all four sides. We wanted to cross the Gargar river and escape. Five or six people drowned in front of us. Armenians took us hostage. First, they killed my husband. Then they shot my 20-year-old brother. My son was two years old, he was in his father's arms. When the Armenians shot my life partner, half of the child's ear got shrapnel. Together with us, my uncle's sons were taken as hostages. They shot all three of them right in front of our eyes. They tortured those who wore military uniforms more severely. They cut off their hands with the ax. They cut the pregnant brides' tummy and took out their children. They cut several women's breasts in front of me. The Armenians even took revenge on the corpses. They pulled their teeth from the mouths of the corpses and skinned several corpses. My brother-in-law was a musician, they pressed his hands on the hot stove and burned it so that he wouldn't steal the "Garabaghchikestesi". " YavarAliyev, another person who witnessed the night of the event, described the terrible night as follows: "The lights of our house went out. When the conflict started, we went down to the neighbor's basement. After a while we started running towards the forest, the Armenians saw us. We were under fire near Finnish houses. Everyone was lying on the ground. The Armenian armed forces ordered us to stand up and line up. Then they took the children to one side and the injured men to the other. They took us to Khankendi, where they cut off Uncle Ahmad's hands first and then his head. They started playing like a ball with the head." (Azerbaijan, 2015; 5).

Sanan Abdullayev said, "Well, what should I say? After staying in the forest on a cold night, the Armenians found us and took us to Askeran. My mother, father, and 16-year-old sister died in the forest. I was tortured, then we were put in a water-filled cellar. One day I held the children in my arms so that they would not be drowned. " Samira Bakir's Daughter Huseyinova "I was born in 1979 in Khojaly. I spent my happy memories and carefree childhood in my hometown, Khojaly. My carefree, happy days lasted until February 1992. On that terrible night of February 25-26, 1992, a mountain fell over on my heart like all Khojaly people. That terrible night...they took away my father, grandmother, grandfather, uncle, aunts and other relatives as well as my town Khojaly I love as much as my life. That night, the innocent residents of Khojaly from small children to adults were slaughtered. We were able to escape from Khojaly with my brother and mother on that horrible genocide night. But my father was brutally killed by Armenian bandits. That night, Armenian savages made countless tortures on mothers and sisters. That night human corpses were dismembered and scattered. they were scattered like pages of a book over forests, valleys, streams, and mountains. In the morning of that night, human corpses were transported by trucks to Aghdam. The moans of orphans, widows and sisters, and elderly parents rose to sky. Dozens of children were brutally murdered during the genocide, and those who fled to the forests died of cold, hunger, and thirst. Maybe the people of Khojaly had escaped from the forest that night and saved their lives from Armenian executioners, they would not be harmed, but they did not face wild animals, but wild people and bloodthirsty Armenian bandits. Very few people escaped, the rabid Armenian gunmen also brutalized the bodies. They stripped the skin of their heads and cut off women's breasts, noses and ears. Divine! Is a four-year-old baby shot too? Does a four-year-old baby deserve to

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

be amputated? I saw the corpses brought from Khojaly in Agdam, and even after years, those scenes do not go out of my sight. "(Paşayava-Mammadova, 2011; 33-39).

As it is understood from the interview, the Armenians ignited their grudge against the Turks with their ambition to take the land. What Armenians did to the civilian population in Khojaly was unprecedented throughout history. Armenians did not obey the laws of war, tortured and killed civilians, and committed a complete genocide. The Azerbaijani Parliament recognized what happened in Khojaly in 1994 as genocide. The Azerbaijan National Assembly also applied to international organizations to recognize the genocide committed by the Armenians. The Organization of Islamic Cooperation was one of those who accepted this. Human Rights Watch (HRW) described what happened as a massacre. However, the world remained silent for this genocide and the criminals were not punished (Adalet, 2019; 5). Few states accepted these events as genocide. These states are: Pakistan, Mexico, Colombia, Peru, Bosnia and Herzegovina, Romania, Czech Republic, Sudan, Jordan, Honduras, Guatemala, Panama, Slovenia, Djibouti, Paraguay, Slovenia, Scotland. From the US states; Massachusetts, Texas, New Jersey, Georgia, Maine, New Mexico, Arkansas, Oklahoma, Tennessee, Pennsylvania, West Virginia, Connecticut, Arizona, Utah, Nebraska, Hawaii, Minnesota, Indiana, Montana, Idaho, Mississippi, Nevada (<https://justiceforkhojaly.org/content/countries-organizations> Date of Access: 2.11.2020). Turkey has been described as a massacre that happened in Khojali. Members of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe signed the declaration that Armenians massacred people in Khojaly. In 1996, the Organization for Security and Cooperation in Europe-Minsk Group condemned Armenia. With the decision taken on April 22, 2010, the European Court of Human Rights considered the events as equivalent to war crimes and crimes against humanity, but still has not made a decision on the issue. Azerbaijani lands are still under Armenian occupation today. Khojaly is one of the places under occupation, where the events took place and people were unjustly tortured by the Armenians. The UN was content with condemning Armenia to leave Azerbaijani lands in 1993, and today it has not reached a decision on this issue (Eyvazlı, 2019; 161). On March 14, 2008, the UN General Council decided to evacuate the Azerbaijani territories that occupied unconditionally by the Armenian forces, and Russia, the USA and France are some of the 7 states that voted against the decision to be put into force. They also showed that they would not put any pressure on Armenia with their reaction to this decision (Şihaliyev, 2013; 230). Despite all that, Azerbaijan still continues its legal struggle and applied to the Constitutional Court of Human Rights and The Hague Court of Justice. Armenians continue their attacks in this region, which preserves its warmth today, and targets the civilian population of Azerbaijan by ignoring the laws of war. Why do not the United Nations, European Union and other organizations take action to stop what Armenians are doing? Why is there still no sanction to make them leave the land that does not belong to them? Nearly 1 million Azerbaijanis are waiting to return to their land and the world ignores this.

In order to understand why the great states keep silent to the events in Khojaly, it is necessary to understand their opinions and interests over Azerbaijan and Armenia. Russia's attitude arises from the desire to keep Azerbaijan in its sphere of influence, its desire to use it as an air force base, to have Azerbaijan's natural resources, to break the unity of the Turkic world, to take the energy transport from Asia to Europe under its own control. The million-dollar weapons given to Armenia are proof that Russia does not want the Karabakh conflict to be solved. As for the USA, it is clearly seen that The USA is in favor of Armenia like Russia. After Armenia's invasion of Karabakh, the USA provided the opposite, instead of condemning it. It imposed an embargo on Azerbaijan. Armenia that could attain its own interests in the region was attractive to them (Şihaliyev, 2012; 145-150). After 1993, the relationship between the USA and Azerbaijan started to improve. The USA had confirmed that Karabakh is Azerbaijani territory. The convergence of the two states showed that the United States was pursuing a policy of balance in the region. The USA's taking the biggest share with the "Deal of the Century" improved its relations with Azerbaijan. In terms of US interests, it was in favor of solving the Karabakh problem (Ata Kuduban-Kaya, 2018; 934-937). Western states such as France, Britain and Germany did

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

not accept that Armenia was the occupier, and they thought that the parties should resolve this issue among themselves. According to Western states, the problem is the Turkish-Islamic problem. They looked at this event in terms of their own interests, and they were close to Armenia in terms of religion. They supported Armenia because of their perspective towards Turks and Islam. Iran is one of the states that has a stance in favor of Armenia. This attitude is the fact that Azerbaijan is a Muslim and due to the Azerbaijani population living within its own territory. The idea of Azerbaijan's strengthening and unification with the Azerbaijani people in its south was very effective in Iran's getting closer to Armenia (Şihaliyev, 2012; 152-155). Despite all that, Azerbaijan still continues its legal struggle and applied to the Constitutional Court of Human Rights and The Hague Court of Justice. According to the findings of the international crisis group in the United Nations reports, the number of Armenian soldiers in the occupied territories of Azerbaijan is 10,000. Armenia forcibly sends contracted soldiers to Karabakh for military service (United Nations, A/62/491 S/2007/615; 42). Why are the United Nations, European Union and other organizations not saying stop to what Armenians are doing?

In order to understand why the great states remain silent to the events in Khojaly, it is necessary to understand their opinions and interests over Azerbaijan and Armenia. Russia's desire to keep Azerbaijan in its sphere of influence, its desire to use it as an air force base, to have Azerbaijan's natural resources, to break the unity of the Turkic world, to take the energy transport from Asia to Europe under its own control. The million-dollar weapons he gave to Armenia are proof that he does not want the Karabakh conflict to be solved. In America, he thought like Russia and sided with Armenia. After Armenia's invasion of Karabakh, the USA provided the opposite, help instead of condemning. It imposed an embargo on Azerbaijan. Armenia to make their own wishes in the region was attractive to them (Şihaliyev, 2012; 145-150). After 1993, the relationship between the USA and Azerbaijan started to improve. The USA had confirmed that Karabakh is the territory of Azerbaijan. The convergence of the two states showed that the US was pursuing a balance policy in the region. The USA's taking the biggest share with the "Contract of the Century" improved its relations with Azerbaijan. In terms of US interests, he favored solving the Karabakh problem (Ata Kuduban-Kaya, 2018; 934-937). Western countries such as France, Britain and Germany did not accept that Armenia was an occupier. They thought that the parties should solve this problem among themselves. According to Western states, the problem is the Turkish-Islamic problem. They looked at this event in terms of their own interests. They were religiously close to Armenia. They supported Armenia because of their perspective towards Turks and Islam. Iran is one of the states that has a stance in favor of Armenia. This attitude is because Azerbaijan is a Muslim. The idea of Azerbaijan getting stronger and uniting with the Azerbaijani people in its south was very effective in Iran's getting closer to Armenia (Şihaliyev, 2012; 152-155).

The deliberate killing of a racial or religious group was seen as genocide in the genocide convention. There is a group in Khojaly that was massacred by the Armenians in a planned way, this group was racially Azerbaijani Turks and Muslims. Armenians encircled the vulnerable city and deprived them of the basic needs to survive. This is included in the deliberate destruction of living conditions in the United Nations Genocide Convention. Hundreds of people were killed in Khojaly. Considering the corpses, some had their heads cut off, some had their nose and ears cut off, eyes gouged out, women were sexually assaulted, and children were cut out of pregnant women. This savagery was experienced before the eyes of the whole world. These actions of the Armenians were seen as equivalent to crimes against humanity. The murder of Azerbaijani citizens, bodily harm to group members, all of these were experienced in Khojaly and it is seen that they have elements of the crime of genocide within the scope of the Convention on Prevention and Punishment of Genocide. For this reason, it can be stated that what happened in Khojaly is a genocide. According to the report of the United Nations, Armenians had committed genocide and crimes against humanity along with other war crimes in this region. The massacre they committed to civilians in Azerbaijan in February 1992 could be classified as genocide by seriously violating the law on armed conflicts (United Nations, A/62/491 S/2007/615; 51).

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

However, while those responsible for this incident had to be brought before the court and punished, it also violated the obligations of the contract by serving in high offices in Armenia. For 28 years, the people of Azerbaijan have been waiting for those responsible for this incident to be held accountable at the court. There was no pressure or sanction on Armenia by the big countries, on the contrary, it was imposed on Azerbaijan, which was subjected to this massacre.

Conclusion

It has been 28 years since the Khojaly genocide. The lands where hundreds of innocent civilians were targeted and brutally killed are still unfairly under Armenian occupation. The Armenians massacred hundreds of people in Khojaly by torturing and brutally killing hundreds of people. Nobody deserves to be brutally murdered like those in Khojaly, regardless of race or religion. Even though those people were unarmed, they were massacred by the Armenians in hatred. When the event that the Armenians made against the Azerbaijani people is considered within the framework of the genocide convention, it is obvious that it is genocide. Azerbaijan must judge the criminals of this incident such as ZoriBalayan, SerjSarkisyan and Monte Melkonyan in its own courts, albeit in absentia. In addition, it should be requested to be brought to the agenda at every opportunity and to be judged by the international court. Doctor and Author, ZoriBalayan is one of the main ideologues of the idea of 'Great Armenia'. He confessed in his book that they committed the brutality in Khojaly. SerjSargsyan is responsible for the murder of the civilian population by commanding the Armenian army in Khojaly. Sargsyan, who should be tried, has been in the state ranks in Armenia and also served as the president. Melkonyan, one of the former ASALA activists, commanded the Armenian armies in Karabakh. International organizations should now do what is necessary, to ensure that criminals are punished. Despite the efforts of Azerbaijan for years, nothing has been achieved. Although years have passed since the incident, its traces have not been erased. Armenia did not withdraw from the region yet, and its attacks on Azerbaijan continue. Armenia still disregards the law of war by targeting innocent civilians, not soldiers, in its attacks, and the world does not stop Armenia again. Is the world silent because the killed were Muslims and Turks? On the 28th anniversary of the Khojaly genocide, we once again invite all states and international organizations to recognize this genocide in the name of justice, and we ask them to make efforts to punish those who committed the genocide.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)
WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

REFERENCES

OFFICIAL DOKUMENTS

United Nations

NEWSPAPER

Adalet, 20 Şubat 2019, 5.

Azerbaycan, 26 Şubat 2019, 8-11. 20 Şubat 2015, 5.

Azerbaycan Azad, 22 Şubat 2020, 3.

İki Sahil Newspaper, 13 Şubat 2016, 12.

BOOKS

AYDIN, Mustafa (2001), *Karabağ*, TDVİA 24, İstanbul: Test Publication.

ALİLİ, İrada (2013), *Hocalı: Şahidler Danışır*, Bakü: Laman Publishing House.

HASANOV, Ali (2017), *Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Sonuçları ve Uluslar arası Arenada Tanınması*, Bakü: Zerdabi LTD.

MAHARRAMZADA, Alibala (2011), *Hocalı Soykırımı (Ermenilerin Azerbaycanlılara Karşı Apardığı Soykırım Siyasetinin Kronologiyası)*, Bakü: Krifli Publication.

MAMADOV, Nazim (2006), *Azerbaycan Ssr Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti İyun 1941-Dekabr 1950-ci İllerde*, Bakü: ADPU Publication.

LEMKİN, Raphael (1944), *Axis Rule In Occupied Europe*, Washington.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

PAŞAYEVA, Kanira, MƏMMƏDOVA, Havva (2011), *Hocalı Soykırımı Şahitlerin Dilinden*, Bakü: Elm və Təhsil Publication.

YILDIRIM, Dursun, ÖZÖNDER, M.Cihat (1990), *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Publications.

JOURNAL

ALP, İlker (2017), Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1915), *Avrasya Etüdleri*, 52(2),157-161.

ATA KUDUBAN, Duygu, KAYA, Mevlüt (2018), Karabağ Sorununa Uluslar arası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(21),934-937.

BEŞİRİ, Arzu (2013), Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar, *Türkiye Barolar Birliği Journal*, 108,181.

ÇAKI, Caner (2019), Antisemistist Mitlerin İnşasında Nazi Propagandasının Rolü, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Journal*, 17,205-206.

ÇAKMAK, Diren (2007), Soykırım Suçu: Suçun Gerçekleştiği Ruanda Örneği (1994) ve Suçun Gerçekleşmediği Ermeni Tehciri (1915), *Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*,512-513.

ÇOBAN, Ebru (2008), Uluslar arası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği, *Uluslar arası İlişkiler*, 5 (17), 52.

EYVAZLI, Elşad (2019), Hocalı Katliamı'na Giden Süreç ve Türk Basınında Hocalı Katliamı, *Avrasya İncelemeleri Journal*, 8(2),161.

KARAMAN, Erdal (2011), Bahtiyar Vahabzade'nin Eserlerinde Karabağ, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Journal*, 31,76.

MUSTAFAFAYEV, Beşir (2011), Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine, *Karadeniz Araştırmaları*, 29,29-30.

OZAN, Değer (2009), Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslar arası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı, *Uluslar arası İlişkiler*, 6 (22), 63.

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin (2014), Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı, *Haccettepe HFD*, 4(1),192.

ÖZTÜRK ÇOBAN, Ebru (2011), Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Journal*, 1(1), 68.

ÖZYILMAZ, Emine Vildan (2013), Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Journal*, 15(2), 196-201.

PEHLİVAN, Halime (2019), Srebrenitsa Katliamı, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(51), 6858-6860.

SERCERMAN, Öncel (2013), Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi, *Güvenlik Stratejileri Journal*, 18,36-37.

ŞİHALİYEYEV, Emin (2013), Hai-Taht İdeolojisi bağlamında Ermenilerin İşgal politikası ve Hocalı Soykırımı, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Journal*, 9(2),220-230.

ŞİHALİYEYEV, Emin (2012), Uluslar arası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan- Azerbaycan Çatışması, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Journal*, 3(1), 145-150.

YILMAZÇELİK, İbrahim, ÖZDEM, Ali Gökçen (2013), İşgal Altındaki Türk Yurdu; Karabağ, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Journal*, 9(2), 5-6.

YURDAKUL, Ayşe, ALPEREN, Altan (2019), Nazi Almanyası'nda Çocuk Kitaplarının Propaganda Aracı Olarak Kullanılmasına Dair Bir Örnek: Der Giftpilz (Zehirli Mantar), *Alman Dili ve Kültürü Araştırmalar journal*,1(2),6-7.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

THESIS

HAMZAYEVA, Feride (2013), İnsanlığa Karşı Suçlar Bağlamında Soykırım Örneği.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs.

INTERNET

[https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-](https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-1&chapter=4&clang=en#1)

[1&chapter=4&clang=en#1](https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-1&chapter=4&clang=en#1) Date of Access: 17.09.2020.

<https://justiceforkhojaly.org/content/countries-organizations> Date of Access: 02.11.2020.

BİR KÖTÜLÜK SİMGESİ OLARAK SOYKIRIM VE KÖKENİ

GENOCIDE AS A SYMBOL OF EVIL AND ITS ORIGIN

Doç. Dr. Güray ALPAR

General, Institute of Strategic Thinking, Ankara

ÖZET

Toplumsal sistemler, farklı değer biçimleri üzerine kuruludur (Graber, 2012: 28,29). Genel olarak baktığımızda, tarih boyunca bütün toplumların bu değerler sistemi üzerinden kendileriyle ve çevreleriyle çatışma halinde oldukları görülür. Bu çerçevede; ne yazık ki her dönemde menfaatler, hizipler, sınırlar ve uluslar arasında çatışmalar olagelmıştır. Çatışma ve şiddet ise bu gruplar aralarındaki sorunların çözümü için başvurdukları bir yöntem olmuştur. Şiddet her zaman var oldu. Öyle ki, İngiliz yazar Thomas More tarafından 1516 yılında yazılan “Utopia” nerede olduğu bilinmeyen hayali bir ada olarak tarif edilirken halkı savaşçı bir toplum değildi ve sadece kendilerini korumak için savaşa giriyorlardı. Böyle bir adanın gerçekten var olup olmadığını bilemiyoruz ama bu adanın bile gerektiğinde düşman olarak tanımlandığı insanları öldürmek için kullanacağı eğitilmiş bir ordusu vardı (More, 2013: 10-12). Tarih boyunca katliamlar ve insan vahşeti bitmemiştir.

Moriori ve Maoriler Yeni Zelenda’da akraba olan iki komşu kabileydi. Aynı köklere sahiptiler. Kasım 1835 tarihinde silahlı 500 Maori, Moriorilere saldırdı. Morioriler aslında Maorilerin iki katı bir güce sahiptiler ancak onların meclisleri savaşa karşıydı. Barışçıl bir topluluk olduklarından, “Kaynakları birlikte kullanma ve birlikte barış içinde yaşama kararı” almışlardı. Morioriler daha bu kararlarını bildiremeden saldırıya uğradılar. Yüzlercesi öldürüldü, pek çoğu pişirilip yenildi, kalanlar ise esir alındı. Savaştan sonra Moriorilerden birisi, “Saklandık. Korunmak için nereyi bulursak oraya saklandık. Ama saklanmanın yararı yoktu. Bizi bulup erkek, kadın, çocuk demeden öldürüyorlardı.” derken, bir Maori: “Yakaladıklarımızın hepsini öldürdük. Ne olmuş yani? Bizim geleneklerimiz böyle.” diyordu (Diamont, 2003:53.54).

Peki insan nasıl kötü olabiliyor. Kötülük insanın, insanlık yükünden kurtulma yolunda giriştiği trajik çabada kendisini yitirmesi demektir (Fromm, 1990:139). İnsanı kötülük yapmaya ve öldürmeye hazır hale getirmek demek, bir anlamda o insanı gerçek kişiliğinden uzaklaştırmak demektir. Böylece o kişi artık gerçek kişiliği ile gelecek zaman arasında yaşayan bir idealisttir. Böylece kişi artık grubun kişiliğini edinmiş ve onun saygın bir üyesi olmuştur.

“Sosyal Kimlik Kuramı”, çatışmanın temellerini açıklayan bir kuramdır. Buna göre bireyler, içinde bulundukları gruplara karşı bir aidiyet hissederler (Tajfel, 1882). Bir kere savaşılmaya ve ölmeye veya öldürmeye karar verdiğimizde kendimizi meleklerin yanında görür, iyilik ve aydınlığın simgesi olarak benimsediğimiz değerler uğrunda yapamayacağımız hiçbir şey kalmaz olur (Hedges, 2014: 18).

İnsan neden öldürür sorusunun çeşitli cevapları olabilir. Oysa öldürmekten daha erdemli olan şey yaşamak ve yaşatmaktır. Yaşatmak ve üretmek, hayatın içine rastgele fırlatılmış gibi duran insanın, sıradan bir yaratık olma durumunu aşması demektir. Oysa bir yaşamı yok etmek, yaşamı aşmak ve edilgenliğin dayanılmaz acısından kurtulmak demektir. Yaşatmak ve üretmek birtakım nitelikleri gerektirir ve zahmetli bir iştir. Hâlbuki bir yaşamı yok etmek için sadece şiddete başvurmak yeterlidir. Bu nedenle yaşatamayan ve üretemeyen, yok etmek ve bu suretle kendisini dışlayan ve aşağılayan

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

dünyadan intikam almak ister. Artık, çoğu zaman insan için, uğrunda mücadele ederek bir ömür geçirdiği ahlaki değerler bir kenara atılmış ve ölüm ve öldürmek bir üzücü sonuç olup çıkmıştır (Hedges, 2014: 19-21).

Bazen iş öyle bir safhaya gelir ki, en vahşi katliamların bile kutsal bir amaç uğruna yapıldığı düşünülür. İnsanın böyle bir yanılğı ve çarpık ruh haliyle neler yapabileceğine en açık örneklerden birisi, İnterpol tarafından aranan (Day.Az: 26 Mayıs 2005) Zori Balayan isimli bir Ermeni doktorun 1996 yılında çıkardığı iddia edilen “Ruhumuzun Canlanması” isimli eseridir (Ruhumuzun Canlanması, 1996: 260-262). Her ne kadar bu bazı kesimler tarafından yalanlansa da mesleği insan hayatını kurtarmak olan bu Ermeni doktorun kitabında; işgal ettikleri Azerbaycan’a ait Karabağ bölgesinin Hocalı kentinde, 13 yaşındaki bir Türk çocuğunu pencereye nasıl çivilediği ve sonra derisini nasıl soydukları, onu nasıl parça parça doğradıklarını gururla anlatırken tam da bu çarpık ruh halini yansıtır. Olay gerçekten inanılmaz bir vahşet hikayesidir ve bizlere bir toplumun nasıl bir ruh hali içine sokulabileceğinin örneğini sunar.

” Askerlerimiz 13 yaşında bir Türk çocuğunu pencereye çivilemişlerdi. Türk çocuğu çok ses çıkarmasın diye Haçatur çocuğun annesinin kesilmiş göğsünü onun ağzına soktu. Daha sonra ben bu 13 yaşındaki Türk çocuğuna, onların atalarının bizim çocuklarımıza yaptıklarını yaptım. Başından, ensesinden ve karnından derisini soydum. Sonra saat tuttum ve Türk çocuğu yedi dakika sonra kan kaybindan hayatını kaybetti. İlk mesleğim doktorluk olduğu için merhametliydim, bu yüzden de çocuğa yaptığım eziyetten dolayı mutluluk duymadım. Ama ruhum halkımın bir kısmının bile öcünü aldığı için gururluydu. Haçatur daha sonra, ölmüş Türk çocuğunun cesetini parça parça doğradı ve bu Türklerle aynı kökten olan köpeklerle attı. Akşama kadar aynı şeyi 3 Türk çocuğuna daha yaptık. Ben bir Ermeni vatansever olarak kendi vazifemi yerine getirdim. Haçatur’da çok terlemişti ama ben onun gözlerinde ve diğer askerlerimizin gözlerinde “intikam ve hümanizmin” mücadelesini gördüm. Ertesi gün biz kiliseye giderek, 1915’te ölenlerimiz ve ruhumuzun dün gördüğü çirkeften temizlenmesi için dua ettik. Böylece biz Hocalı’yı, vatanımızın bir parçasını işgal eden 30 bin kişilik çirkeften temizlemeyi başardık.”

George Orwell “1984” isimli eserinde bir birlik yaratmak için “ötekine karşı sürekli bir çatışma halinde olma” gereğinden bahseder. Bu yaratıldığında ise artık sadece “onlar” ve “biz” kavramının olduğu bir ortam oluşur ve karşı taraf bir anda “mutlak bir kötülüğün temsilcisi” oluverir.

İnsanlarda, kendini iyi hissetmek adına, içinde bulunduğu toplumun davranışını iyi görme, diğerlerinin ise kötü davranışlarını görme ve öne çıkarma eğilimi vardır (Akyeşilmen, 2012: 63). Bu nedenle çatışma ortamında, kendisi melekler gibi saf, temiz ve iyilik sembolüken, düşman tam tersidir. Onun hakkında genel konuşulur, insani özelliklerinden tecrit edilir ve adeta şeytanlaştırılır.

ASALA terör örgütünün en aktif üyelerinde olan Vazyen Sisinyan’da çocuklara yönelik katliamlarda yer almıştı. İlginç olan ise bu utanç verici insanlığa karşı suçu işleyen Sisinyan’ın, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçeryan tarafından milli kahraman olarak ödüllendirilmesiydi (Aşırılı, 2005: 6.7). Halbuki BM Soykırım Sözleşmesinin 3 ve 4. Maddeleri uyarınca bu eylemleri yapan, özendiren, niyet eden ve bu amaçla eyleme katılan herkesin cezalandırılması gerekiyor.

Aslında Ermenilerin büyük çoğunluğu bu anlayış içerisinde eğitilmiş ve “kaybedilmiş topraklar” söylemini nesilden nesile aktararak toplumu hastalıklı bir duruma sokmuş gözükmektedirler. Bu travma ile oluşturulan Hai-Taht ideolojisine göre, Ermenilerin hedeflerini gerçekleştirmesi için her türlü cinayet, katliam ve terör eylemleri meşru görülmektedir. Bu durumu ifade eden Ermeni ideologlarından Edurd Oganesyanyan’a göre; kutsal değerlerin gerçekleşmesi için yasalar dikkate alınmamalı, gerekirse kaba kuvvetle ortadan kaldırılmalıydı (İbrahimli, 2001:43-45).

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Bu anlayışla hareket edildiğinde durum gerçekten de insanı şaşırtan bir hal alabilmektedir. 25 Eylül 1919 tarihinde Erzurum'a gelen General Harbord başkanlığındaki heyet, Ermeni teröristlerin Türklere karşı katliam yapmalarına şahit olunca dehşete kapılmışlar ve bunu raporlamışlardı (General Harbord Raporu). General Harbord başkanlığındaki heyet Ermenilerin Türklere yaptığı katliamı görünce dehşete kapılarak: "Hazreti İsa'nın kulları nasıl böyle bir katliam yapabildiler" demişlerdi. Lozan'daki Ermeni Heyet Başkanı Bogos Nubar'a göre ise; sadece Doğu Anadolu'daki Müslüman nüfus bu dönemde 1.400.000 kişi eksilmiştir.

Aslında sorun esas itibarıyla bazı ülkelerin emperyalist amaçlarla kullanımından doğmaktadır. Bu konuda uygulanan yöntem; öncelikle kullanılmak istenilen halklara güçlerinin çok üzerinde asla ele geçiremeyecekleri "büyük idealler ve büyük topraklar" vaat etmek, sonra bulundukları bölgedeki diğer halklarla aralarında "kan davaları" oluşturmak, eğitim programlarına bu düşmanlıkları koyarak çocukları nefret tohumları ile yetiştirmek, oluşturdukları düşmanlıkları çeşitli yöntemlerle zaman zaman hatırlatarak asla unutturmamak ve ihtiyaç duydukları durumlarda bu ülke ve halkların arkalarında olduklarını ve destek sağlayacaklarını bildirerek onları cesaretlendirip harekete geçirmek ve karışıklıklar çıkartmak ve sonra da bu karışıklıkları önlemek bahanesi ile bölgelere müdahale etmek suretiyle kendi çıkarlarını gerçekleştirmektedir. Ayrıntılı olarak incelenirse, Türklere karşı Balkanlarda ve Kıbrıs'ta katliamlar gerçekleştiren Yunanlılar ve Rumlar ile Ermenilerin durumları tam da buna uymaktadır.

Dünya tarihinde gerçekleştirilen birçok katliam ve soykırım örneği vardır. Örneğin, Kristof Kolomb'un 1492 yılından Amerika kıtasını keşfetmesinden 1886 yılına kadar 70 milyondan fazla Kızılderili yok edilmiştir. Fransızların Cezayir'i işgal ettikleri dönemde ise 1 milyondan fazla Cezayirli hayatını kaybetmiştir. 8 Mayıs 1945 tarihinde Fransızların kutlama yapan Cezayirlilerin üstüne makineli tüfeklerle açtıkları ateş esnasında silahsız 50.000'e yakın sivilin katledildiği Setif ve Guelma Katliamı ise bu konudaki acımasızlığın hangi noktalara ulaşabileceğini göstermektedir (Küçük ve Öztürk, 2010: 138-140). Fransa bunun haricinde, Ruanda katliamı başta olmak üzere, Afrika'da 2 milyondan fazla kişinin hayatını kaybettiği katliamlardan da sorumlu tutulmaktadır.

Oysa bu katliamlar pek gündeme gelmez. Bu büyük katliamları gizlemek için olmayan katliamları olmuş gibi göstermek ve bunun arkasına gizlenmek de bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Daha da açmak gerekirse; başka bir ülkede sahte katliam hikayeleri yaratmak, büyümek, sahte yayınlarla algılar yaratmak ve sonrasında sürekli gündeme getirerek kendisinin gerçekte yaptığı akıl almaz katliamları unutturmak. Oysa yukarıda örnekleri verilen bu tür uydurma hikayelerle büyütülen çocuklar, gerçekte kendilerini bu hale düşürenin kim olduğunu merak etmeden, bir türlü hayatlarında normali yakalayamamakta ve hikayeler arasında kendisini bulmaya çalışan ve akıl almaz cinayetlerini kutsallaştıran ve haklı gören bir canavara dönüşebilmektedir.

Günümüzde insanların farklılıklarını vurgulayarak birbirine düşürmek ve parçalayarak yönetmek uluslararası alanda bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Oysa insanların farklılıkları yerine ortak yönleri ve değerleri vurgulandığında, kaos ve kargaşa ortamı yerini barış ve huzur ortamına bırakacaktır. Bu konuda kavanozdaki karıncalar deneyini hatırlamakta fayda vardır. Bir kavanoza bir miktar kırmızı ve bir miktar siyah karınca konulduğunda barış içinde bir arada sakince duran bu hayvanlar, dışarıdan birisi tarafından kavanoz sallandığında, kaostan kavanozu sallayanın sorumlu olduğunu bilmeden, oluşan kaostan birbirini sorumlu tutarak aralarında kavgaya tutuşmaktadırlar. Bu genel uygulama çerçevesi ve görünen resmin arkasındaki kavanozu sallayanlar bilinmediği sürece de bu kullanılmalar devam edecektir. Kavanozu sallayanları bilebilmek ise her şeyin ötesinde akıllarıyla hareket eden filozofların işi olacaktır.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Kaynakça:

Akyeşilmen, Nezir. (2012). Barışı Konuşmak, Ed. Nezir Akyeşilmen, *Gümüş Özlem Dirilen, Çatışma ve Çatışma Yönetiminin Sosyal Psikolojik Temelleri*, ODTÜ Yayıncılık: Ankara.

Alpar, Güray. (2015). Uluslararası İlişkilerde Savaş ve Şiddet Kültürünün Gelişimi, Palet Yayınları: Konya.

Aşırılı, Akif. (2005). Türk'ün Hocalı Soykırımı: Bakü.

Day.Az. 26 Mayıs 2005. Balayan, Zori. "Confesses Armenians' genoside against Turks in Khojali", <http://www.today.az/news/politics/36133.html>.

Diamont, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Tubitak Yayınları, Ankara, 2003.s.53,54.

Fromm, Erich. (1990). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten, Payel Yayınları: İstanbul.

Graeber, David. (2012). *Anarşist Bir Antropolojiden Parçalar*, Çev. Bengü Kurtege Sefer, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Hedges, Chris. (2014). *Savaş*, Çev. Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi: İstanbul.

İbrahimli, Haleddin. (2001). Değişen Avrasya'da Kafkasya, ASAM yayınları: Ankara.

Küçük, A., Öztürk E. ve Türkan H. (2010). Dünya Hak İhlalleri Raporu. 1. baskı. İstanbul: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, 2011.

More, Thomas. (2013). *Utopia*, Çev. Tolga Eraslan, Sis Yayıncılık: İstanbul.

Tajfel, Henry. (1982). *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press: Cambridge UK.

"Интерпол арестовал Зори Балаяна". Erişim tarihi: 14 Kasım 2020.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə ermənilərin törətdiyi cinayətlərinin əksi (İran tarixşünaslığında)

REFLECTION OF CRIMES COMMITTED BY ARMENIANS DURING THE ARMENIAN-AZERBAIJANI NAGORNO-KARABAKH CONFLICT (IN IRANIAN HISTORIOGRAPHY)

Araş Hüseyn oğlu İftixari

Azərbaycan MEA-nın Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0000-0001-7026-8190

XÜLASƏ

XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən Rus-Qacar və Rus-Osmanlı müharibələrindən sonra rusların himayəsi ilə ermənilərin kütləvi şəkildə Şimali Azərbaycan ərazilərinə köçürülmə məsələsi şübhəsiz ki, sonrakı əsrlərdə böyük faciələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. XX əsrdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, separatçı hərəkatları və Araz Çayının hər iki tayında törədikləri cinayətləri haqqında yüzlərlə kitab və elmi məqalə nəşr edilmişdir. Hal hazırda tarixən vətənsizlik, millətsizlik və dövlətsizlik kompleksləri ilə yaşayan haylara Azərbaycan və Anadolu ərazilərində vəd edilən erməni dövlətinin reallaşması uğrunda törədikləri cinayətləri hələ davam etməkdədir. Bütün bu cinayət əməllərinin mahiyyəti Azərbaycan xalqına, ziyalılarına və dünya ictimaiyyətinə məlumdur. XX əsrin əvvəllərindən intensiv şəkildə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən erməni cinayətlərini əsasən Azərbaycan tarixçiləri tərəfindən öyrənilmişdir.

Lakin İran tarixşünaslığında formalaşmış anti-türk və anti-azərbaycan məfkurələrə əsasən orada Azərbaycan tarixinin konseptual məsələləri ilə bərabər ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törədikləri qətlamların həqiqi tarixi də əsasdan təhrif edilmişdir. İran mətbuatında son illərin ərzində məhdud şəkildə nəşr olunan Güney Azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərini və Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan əsərlərin tərcümələrini istisna etməklə şovinist-fars və erməni müəlliflərin əsərlərində azərbaycanlılara qarşı soyqırım tarixi tamamilə təhrif edilmişdir. Onların yazılarında Azərbaycan türklərinin köçəri olduğu, azərbaycanlıların fars dilli olduğu və Dağlıq Qarabağ ərazilərinin ermənilərə mənsub olduğu kimi absurd iddialar tez-tez təkrar olunaraq, ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törədikləri çirkin cinayətləri milli azadlıq uğrunda aparılan mübarizə kimi təqdim edilməyə səylər göstərilmişdir. İran tarixşünaslığında Azərbaycan həqiqətlərini təhrif etməyə səy göstərən ermənilərin və şovinistlərin əsərlərində bir əsrdən çox tarixi dövrdə cinayət törədən ermənilərin, daşnakların, cilovların, bazların, Marşimonların, N.Dumanın, Şaomiyanın və başqa ermənilərin törədikləri çirkin əməlləri ört-basdır edilir. Əksinə qondarma erməni soyqırımına dair onlarla həqiqətdən uzaq olan kitab və yüzlərlə məqalə nəşr olunmuşdur. Məqalədə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə erməni separatçılarının və Ermənistan dövlətinin Azərbaycanlılara qarşı törədikləri Xocalı soyqırımını kimi faciələrin əksi İran tarixşünaslığında şərh və təhlil edilir.

Açar sözlər: İran tarixşünaslığı, şovinizm, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ermənilər, soyqırım, cinayət.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

The mass resettlement of Armenians to the territories of Northern Azerbaijan under the auspices of the Russians after the Russo-Gajar and Russo-Ottoman wars since the beginning of the 18th century undoubtedly caused great tragedies in the following centuries. Hundreds of books and scientific articles have been published in the 20th century on the territorial claims of Armenians against Azerbaijanis, separatist actions and crimes committed on both sides of the Araz River. At present, the crimes committed by the Hays, who have historically lived with the complexes of statelessness, for the realization of the promised Armenian state in the territories of Azerbaijan and Anatolia, are still going on. The essence of all these criminal acts is known to the Azerbaijani people, intellectuals and the world community. The Armenian crimes committed against Azerbaijanis intensively since the beginning of the 20th century have been studied mainly by Azerbaijani historians.

However, according to the anti-Turkish and anti-Azerbaijani ideologies formed in Iranian historiography, along with the conceptual issues of Azerbaijani history, the real history of the massacres committed by Armenians in the territories of Azerbaijan was distorted. The history of the genocide against Azerbaijanis has been completely distorted in the works of chauvinist-Persian and Armenian authors. Their writings often repeated the absurd claims that Azerbaijani Turks were nomads, that Azerbaijanis were Persian-speaking, and that the Nagorno-Karabakh territories belonged to Armenians. In the works of Armenians and chauvinists who try to distort the realities of Azerbaijan in Iranian historiography, the ugly deeds of Armenians, Dashnaks, Jilovs, Bazses, Marshimons, N. Dumans, Shaomiyans and other Armenians who committed crimes in more than a century of history are covered up. On the contrary, dozens of untrue books and hundreds of articles have been published about the so-called Armenian genocide. The article comments and analyzes the reflection of tragedies such as the Khojaly genocide committed by Armenian separatists and the Armenian state against Azerbaijanis during the Nagorno-Karabakh conflict in Iranian historiography.

Keywords: Iranian historiography, chauvinism, Nagorno-Karabakh conflict, Armenians, genocide, crime.

Giriş

XIX əsrin ortalarından etibarən Qərb dünyasından Şərqə ölkələrinə keçən müasirlik, dünyəvilik, realizm, millətçilik, inkişaf, elmi nailiyyətlər, demokratiya, xurafata qarşı mübarizə və vətənpərvərlik kimi ideyaların təsiri nəticəsində Qacar dövlətinin ictimai-siyasi sahələrində də geniş və əsaslı dəyişikliklər ərsəyə gəlmişdir. Həmin dövrdə əsrlər boyu davam edən ənənəvi fəlsəfi təfəkkür sistemində və rəvayət formasında yazılmış tarixçilik məktəbində də yeni metodlar və istiqamətlər meydana gəlir. Hal hazırda dünya tarixşünaslığında öz inkişaf xəttini davam etdirən müasir tarixçilik cərəyanı əsasən şahların, xanədanların, dövlətlərin və hadisələrin sadəcə rəvayət formasını yox, əksinə tənqidi metodlara söykənməklə bütün tarixi mövzuların nəzəri, fəlsəfi, antoloji, epistemoloji, metodoloji və xronoloji cəhətlərinin təhlilini özündə əks etdirir.

Əksər alimlərin fikrincə tarixi mənbələrin mahiyyətini təşkil edən dini rəvayətlər, nağıllar, tərcüməyə hallar, hakimlərin əhvalatı, şəxsi əhvalatlar və bir sözlə tarixi mənbələri əhatə edən qeyri-elmi prinsiplərin mövcudluğu onları müasir tarixi əsərlərdən tam fərqlənir [70, s. 23; 91, s. 18]. Digər tərəfdən xatırlatmaq lazımdır ki, müasir tarixi dövrdə tarixşünaslıq adı altında yazılan tarixi-tədqiqat əsərlərində siyasi və ideoloji məqsədlərə qulluq edən geniş təhriflərə rast gəlinir. Həmin əsərlərdə istinad edilən qədim mənbələrin məzmunu, mahiyyəti və əsəli olduğu kimi qorunub saxlanılmamışdır. Bu kimi nöqsanların, təhriflərin və problemlərin mövcudluğu şübhəsiz ki, müasir tarixşünaslıq elminin mənfi cəhətlərindən hesab edilir. İngilis alimi Michael Stanfordun "Tarixi tədqiqə giriş" əsərində tarixdən istifadə məsələsinə toxunaraq, qeyd edir ki, Səhv əməlin səbəblərini tapandan sonra ondan uzaq durmaq

asanlaşır. Tarixi qeyri-tarixi və ideoloji nəzəriyyələrə tabe etmək (nəzəriyyə istibdadı), tarixi siyasətə tabi etmək (siyasət istibdadı) və tədqiqat prosesinə biganə olmaq əslində həqiqətdən uzaqlaşmaq deməkdir. Müəllif əksər dövlətlər tərəfindən tarixi faktların qəsdən unudulma məsələsini pisləyərək, özünün təəssüf hissini bəyan edir [37, s. 72-79].

Məqalənin əsas obyekti təşkil edən İran tarixşünaslığı mövzusu yuxarıda qeyd etdiyimiz mənfi xüsusiyyətlərin bariz nümunəsidir. Həmin cərəyan əsasən Qacarların hakimiyyəti dövründə formalaşmış, get-gedə inkişaf etdirilmiş və XX əsrin 20-ci illərində milli dövlət formasında yaradılan İran dövlətinin tarixi və ideoloji mənbəyinə çevrilmişdir. Pəhləvilərin hakimiyyəti dövründə dövlət doktorinasına çevrilən İran tarixşünaslığının elmi prinsiplərdən uzaq olduğu və orada kök salmış fundamental nöqsanların mövcudluğu dəfələrlə tarixçilər tərəfindən bəyan edilmişdir. İranın məşhur anti-azərbaycan tarixçisi Kavə Bayat yazdığı əsərlərində Pəhləvilər dövründə İran tarixşünaslığında geniş yayılmış saxtalaşdırma və təhrif faktlarının mövcud olduğuna etiraf etmişdir [47, s. 179]. Həmçinin tarixçi R.Bəydilinin fikrincə müasir Qərb alimlərinin təşəbbüsü ilə yaradılan İran tarixşünaslığına mənsub əsərlərdə qəsdən böyük təhriflərə yol verilmişdir [48, s. 24-29]. Bütün bunlara əsasən İran tarixşünaslığı mövzusunun elmi şəkildə öyrənilməsi və orada Azərbaycan tarixinin konseptual məsələlərinə dair nəşr olunmuş tədqiqat işlərinin tarixi təhlili şübhəsiz ki, Azərbaycan tarixşünaslığı üçün ən vacib məsələlərdən biridir.

Unutmayaq ki, Persiya və İran tarixinin tədqiqi məsələsi ilk dəfə olaraq, Qərb alimləri tərəfindən irəli sürülmüşdür [25; 89]. Çox təəssüf edici haldır ki, Qacardan Pəhləviyə keçid dövründə (1921-1925-ci illər) və Pəhləvilərin hakimiyyəti zamanı tarixçilik cərəyanının təbii inkişaf istiqaməti təhrif edilərək, dövlət səviyyəsində dəstəklənən anti-demokratik və şovinizm məfkurələrin mənbəyinə çevrilmişdir. Pəhləvilər dövrü İran tarixşünaslığının konsepsiyaları bir zərurət olaraq, şovinist tarixçilərin və dövlət xadimlərinin söyləri nəticəsində yaradılmışdır. İrançılıq, farsçılıq, ariçilik, anti-türk, anti-azərbaycan, anti-ərəb və anti-islam məfkurələrin üzərində formalaşan İran tarixşünaslığına mənsub əsərlərdə Azərbaycan tarixinin konseptual məsələlərinə dair geniş yayılmış tarixi təhriflər və qərəzli münasibətlər diqqəti çəkir. Həmin cərəyanın əsas iddiaları tamamilə 57 il pəhləvilərin dövründə və onun mürəkkəb (şişçilik pərdəsi altında gizlədilmiş) forması isə 1979-cu ildən bu günədək hakimiyyətdə olan İran İslam Respublikasının tarix konsepsiyasını təşkil edir.

İranda Azərbaycan tarixinin konseptual məsələlərinin təhrifi ilə məşğul olan şovinist-fars tarixçilik məktəbinin baniləri təxminən ötən yüz il ərzində yazdıqları əsərləri bir mənalı olaraq, farsların və ermənilərin maddi-mənəvi mənafeyini dəstəkləyən əsərlər sırasındadır. Bu sahədə yazan məşhur müəlliflərdən M.Foruğinin [86; 76; 95], Ə.Kəsrəvinin [79; 80; 81], A.Aştianinin [41], H.Tağızadənin [38; 53; 71], S.R.Şəfəqin [67], F.Adəmiyyətin [30; 55; 29; 28], İ.Purdavudun [50; 51], H.Pirniyanın [52], S.Nəfisinin [90], R.Yaseminin [96], M.Əfşarın [31; 40], C.Fəqihin [57], M.Mürtəzəvinin [83; 84], H.Katibinin [76], İ.Əfşarın [39], P.Vərcavəndin [94], İ.Rzanın [62; 66; 63; 64; 65], İ.Rainin [60; 61], Ə.Zərrinkubun [69; 70], Ə.Karəngin [78] və b. müəlliflərin nəşr etdikləri əsərlərində müxtəlif dərəcədə Azərbaycan həqiqətlərinin təhrifi açıq-aydın müşahidə olunur.

Yuxarıda adları çəkilən müəlliflərin söyləri nəticəsində inkişaf etdirilən İran tarixşünaslığının mahiyyətini nəzərə alaraq, həmin istiqamətdə müstəqil Azərbaycan tarixinin konseptual məsələlərinə dair, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövrü ermənilərin törədikləri cinayətləri haqqında nəşr olunmuş əsərlərin öyrənilməsi çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan ərazilərində erməni cinayətlərinin tarixşünaslığına dair

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ermənilərin törədikləri cinayətlərin və maddi-mədəni xəsarətlərin kökündə əsasən XIX əsrin əvvəllərində baş vermiş Rusiya-Qacar və Rusiya-Osmanlı müharibələrindən sonra parçalanmış Azərbaycanın şimal ərazilərində yerləşdirilən ermənilərin ərəzi iddiaları dayanır. Həmin zamandan etibarən ermənilərin separatçı hərəkatları üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Tarixən vətənsizlik, millətsizlik və dövlətsizlik kompleksləri ilə yaşayan haylara

(ermənilər) Azərbaycan ərazilərində vəd edilən erməni dövlətinin reallaşması uğrunda etdiyi xəyanətləri və törədikləri cinayətləri hal hazırda da davam etməkdədir. Bu cinayət əməllərinin mahiyyəti tamamilə Azərbaycan xalqına, ziyalılarına və dünya ictimaiyyətinə məlumdur. Xatırladaq ki, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri cinayətlərinin tarixi tədqiqi tam detalları ilə Azərbaycan tarixçiləri tərəfindən öyrənilmişdir. Azərbaycanlıların soyqırım və deportasiya tarixinin öyrənilməsində AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəşr etdirdiyi *“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cildə”* [4], *“Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı: sənədlər toplusu: 3 cildə”* [5] və *“Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində. XIX-XX əsrlər”* [6] adlı *toplularda dərc olunan məlumatlar böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir.*

Soyqırım tarixi ilə bağlı ümumiləşmiş toplu əsərlərin də əhəmiyyəti böyükdür. Bu səpkili əsərlərdən olan *“Deportasiya”* [10] toplusunda XX əsrdə azərbaycanlılara qarşı planlı şəkildə həyata keçirilən deportasiya və soyqırım faktlarını əks etdirən çoxlu sənədlər və materiallar toplanmışdır. Həmin istiqamətdə V.Arzumanlı və N.Mustafanın faktlar əsasında yazdıqları *“Tarixin qara səhifələri: Deportasiya, Soyqırım, Qaçqınlıq”* [3] əsər böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu kitabda 1905-1918-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırım siyasəti tarixi faktlar və elmi təhlillər əsasında işıqlandırılmışdır.

A.Paşayevin yazdığı *“Açılmamış səhifələrin izi ilə”* [19] və *“XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyalar (arxiv sənədləri və materialları əsasında)”* [20] əsərləri müxtəlif ilkin mənbələr və arxiv materialları əsasında yazılan ən sanballı əsərlərdən biridir. Bu əsərlərdə əvvəllər çar Rusiyası və bir sıra Avropa dövlətlərinin, Sonralar isə bolşevik-kommunist rəhbərlərinin bilavasitə iştirakı və köməyi ilə şovinist erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı törədikləri soyqırım və vəhşilik faktları, Azərbaycan xalqının öz qədim atababa yurdlarından deportasiya olunması və həmin zaman məruz qaldığı işgəncə və məhrumiyyətlər təkzibedilməz arxiv sənədləri əsasında işıqlandırılmışdır.

Soyqırım və deportasiya tarixinin öyrənilməsində tarixçi İ.Məmmədovun böyük xidmətləri olmuşdur. Onun *“Erməni kilsəsi və Türk-Azərbaycan torpaqlarında dolaşmaqda olan “Böyük Ermənistan” kabusu”* [13], *“Tariximiz, Torpağımız, Taleyimiz”* [14], *“Трилогия Панарменизма”* [22] və *“Об истории исконной земле и горькой судьбе азербайджанцев, изгнанных из нынешней Республики Армения”* [23] əsərlərində panarmenizmin yaranması, siyasi və ideoloji mahiyyəti, ermənilərin Cənubi Qafqazda yerləşdirilməsi, *“erməni məsələsi”*nin gündəmə gətirilməsi, *“erməni dövləti”* qurmaq iddiası, I Dünya müharibəsi illərində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi məkrli siyasəti, Qarabağ əhalisinin etnik tərkibi, demoqrafik vəziyyəti, bu bölgədə ermənilərin həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti və xüsusilə də XX əsrdə azərbaycanlıların soyqırımı məsələləri tarixi faktlar və rəsmi sənədlər əsasında mükəmməl səviyyədə şərh olunmuşdur. İ.Məmmədovun S.Əsədovla birgə nəşr etdirdiyi *“Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi”* [15] əsəri də Qarabağ bölgəsində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasətini əks etdirən fundamental elmi əsərlər sırasındadır.

Azərbaycanlıların soyqırımı və deportasiyasının tədqiqatçılarından B.Nəcəfovun iki hissədən ibarət olan *“Düşmənin iç üzü. XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə və Cənubi Qafqazda erməni terrorizmin tarixi”* [17; 18] və üç cildlik *“Deportasiya”* [16] əsərlərinin birinci və ikinci cildində uydurma *“Böyük Ermənistan”* ideyasının siyasi tərəfləri, erməni millətçiliyinin Cənubi Qafqazda kök salması və azərbaycanlıların deportasiyası sənədlər əsasında şərh və təhlil olunur.

Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında V.Abişovun *“Azərbaycanlıların soyqırımı (1917-1920-ci illər)”* [2], K.İsmayılovun *“Zəngəzurda Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı (1918-1920)”* [12], Ə.Əroğlunun *“Azərbaycanda erməni-daşnak terrorunun xronologiyası”* [11] əsərləri də böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərlərdə Birinci Dünya müharibəsi dövründə Qərb dövlətləri və Rusiyanın köməyi ilə Türkiyə və Azərbaycan torpaqları hesabına erməni dövləti yaratmaq məqsədi ilə dinc əhaliyə qarşı cinayətlər törədən ermənilərin vəhşilikləri araşdırılmışdır.

Azərbaycanlıların etnik təmizləmə siyasətinə məruz qalması Saleh Bəyin “Армянство” [24] əsərində də geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu əsərdə XIX əsrdə çar Rusiyasının Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi müstəmləkəçilik siyasəti, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilməsi və Rusiyanın “erməni dövləti” yaratmaq planları əks olunmuşdur. Tarixçi H.Səfərinin tədqiqatlarına əsasən XX əsrin əvvəllərindən intensivləşmiş Azərbaycanın şimal və cənub ərazilərində dinc əhaliyə qarşı ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri və cinayətləri əsasən 1905-1906-cı və 1918-ci illərdə həyata keçirilmişdir [21]. Qeyd edək ki, bolşeviklərin hakimiyyəti dövründə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı cinayətləri qismən səngisə də 1980-ci illərin sonlarında yenidən qızışdırılmış erməni separatizmi və Ermənistan dövlətinin Azərbaycan ərazilərinə hərbi təcavüzü yenidən həyata keçirilmişdir. Erməni separatçılarının və Ermənistan dövlətinin işğalçılıq əməllərinin nəticəsində yaradılmış Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə əsasən 1994-cü ildə bağlanmış Bışkək atəşkəs müqaviləsindəki faciəli cinayətlər baş vermişdir. Bu cinayətlər haqqında Azərbaycanın hörmətli dövlət xadimləri və tanınmış tarixçilərin faktlara əsaslanan dəyərli əsərlərində kifayət qədər obyektiv məlumatlar verilmişdir.

İran tarixşünaslığında ermənilərin törətdikləri cinayətlərinin əksi

Ermənilərin törətdikləri cinayətlərə dair İranda dərc olunan xəbərlərin sabiqəsi təxminən birinci dünya müharibəsi illərinə təsadüf edir. O, zaman Qacar dövlətinin Bakıdakı səlahiyyətli elçisi M.S.Marağei yazdığı xatirələrində ermənilərin 1905-1906 və 1918-ci illər ərzində Azərbaycan ərazilərində törətdikləri cinayətlərinə dair öz münasibətini bildirmişdir. M.S.Marağei öz xatirələrində ermənilərin azərbaycanlılara və müsəlmanlara qarşı törətdikləri cinayətlərinə işarə edərək, yazır: “18 mart 1918-ci il tarixində törədilən qətlə nəticəsində ölənlərin və yaralananların məsələlərinə dair təşkil olunmuş komissiya verdiyi məlumata əsasən ermənilər tərəfindən 5000 nəfərdən artıq müsəlmanın qətlə yetirilmişdir” [56; s. 49]. Həmin dövrdən fərqli olaraq, XX əsrin sonlarında tarixi Azərbaycan ərazilərində yenidən qızışdırılmış erməni separatizmi, ermənilərin ərazi iddiaları, Ermənistanın hərbi təcavüzü və ermənilərin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində törətdikləri cinayətlərinə dair İİR-nin tarixşünaslığında nəşr olunmuş əsərlərin mahiyyəti əsasən qeyri-şəffaf və qərəzlidir. Əsrin sonlarında baş vermiş geosiyasi hadisələrin nəticəsində formalaşan Rusiya, İran və Ermənistan ittifaqının anti-azərbaycan mahiyyətinə əsasən Azərbaycan həqiqətlərinin təhrifinə dair böyük səylər göstərilmişdir. O, səbəbdəndir ki, İran tarixşünaslığında Ermənistanın Azərbaycan ərazilərinə hərbi təcavüzü nəticəsində törətdikləri cinayətlərin tədqiqi məsələsini həmin kontekstdə təhlil etmək məqsədə uyğun olardı.

Ümumiyyətlə İran müəlliflərinin əsərlərində geniş yayılmış “qədim Ermənistan”, “böyük Ermənistan”, “Qərbi Ermənistan”, “Şərqi Ermənistan”, “erməni mədəniyyəti”, “erməni ədəbiyyatı”, “erməni fədailəri”, “ermənilərin Qarabağı”, “müstəqil Qarabağ”, “Artsax”, “Qafqaz tatarları”, “erməni soyqırımı”, “qondarma Azərbaycan dövləti” və “türklərin ermənilərə qarşı cinayətləri” kimi absurd terminlərin və mövzuların təbliği istiqamətində yüzrlə kitab və məqalə nəşr edilmişdir. Bütün bu saxta məfkurələrin təbliği bilavasitə İİR-nin Ümumazərbaycan siyasətində rastlaşdığı inkar edilməz həqiqətlərin təsiri nəticəsində irəli sürdüyü ziddiyyətli məqamlarla əlaqədardır. İran dövlətinin Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair apardığı qeyri-müstəqil, qeyri-şəffaf və ikili standart siyasəti də həmin əsasda formalaşmışdır. O, səbəbdəndir ki, İİR-da ermənilərin cinayətlərini ifşa edən faktların və tədqiqat əsərlərinin nəşrinə qətiyyətlə icazə verilmir.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Azərbaycan müəlliflərinin yazdığı tədqiqat əsərlərindən fərqli olaraq, şovinist-fars müəlliflərin davamçısı hesab edilən İİR-nin tarixçilərinin əsərlərində Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişə dövrü ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törətdiyi cinayətlərinə dair həqiqətdən uzaq təhriflərə yol verilmişdir. Tarixçilər K.Bayatın [46; 45], B. Əmirəhmədianın [43; 32] F.Coneydinin [54], T.Atabəkinin [34], C.Tabatabainin [73], H.Əhmədinin [36; 35] və b. müəlliflərin əsərlərindən əlavə hal hazırda İranın müxtəlif anti-azərbaycan və ermənipərəst təşkilatlarında və internet saytlarında fəaliyyət göstərən S.Seyfəddini, V.Kuzəgər, Ə.Ağacani,

M.Borzui, M.Hekməti, K.X. Cavid, E Kiyanpur, Y. Eyvəzi, S. Dadgəri və digər gənc yazarların təbliğat istiqaməti tamamilə Azərbaycan həqiqətlərinə qarşı yönəldilmişdir.

Misal üçün Azərbaycan həqiqətlərinin təhrifini özünə peşə seçən tarixçi İnaşatullah Rzanın yazdığı bütün kitab və məqalələrində Azərbaycanın adından tutmuş dilinə, tarixi coğrafiyasına, dövlətçilik tarixinə və maddi-mədəni dəyərlərinə qarşı irəli sürdüyü qərəzli məfkurələri tamamilə paniranistlərin, panfarsların, şovinistlərin və ermənilərin mənafeyinə qulluq edən qeyri-elmi və qərəzli iddiaları əks etdirir [62, s. 34-36]. Həmçinin tarixçi İsmayıl Rainin yazdığı “ermənilərin soyqırımı” [61] və “Yeprim Xan” [60] adlı kitablarında bir mənalı olaraq, ermənilərə haqq qazandırmğa cəhdlər göstərmişdir. İ.Rain ermənilər tərəfindən iddia olunan soyqırımı məruz qalmış ermənilərin sayını 2,377,027 nəfərə qaldırmaqla erməniləri də irəliləmişdir [60, s. 63].

İranda Azərbaycan həqiqətlərinə qarşı nəşr olunan əsərlər sırasından İran dövlətinin himayəsi altında fəaliyyət göstərən İran və dünya ermənilərinin yazdığı əsərlərdən ibarətdir. Bu yazıların mahiyyəti tamamilə şovinst-fars cəryanının məfkurələri ilə üst-üstə düşür. Məsələn XIX əsrdə yazmış erməni müəllifi Hakup Məlik Hakupianın [88] və Xaçatur Abevyanın [1] əsərlərindən əlavə XX əsrin əvvəllərindən şovinst-fars məktəbi ilə sıx əlaqədə olan erməni müəllifləri Huvans Kaçaznoninin [77], Serj Afansiyanın [32], Herand Pastermacıyanın [49], Sirayir Der Nersesiyanın [58] və başqa ermənilərin əsərlərində Azərbaycan tarixinin konseptual məsələlərinə dair irəli sürülən saxta iddialar tamamilə İran tarixşünaslığında öz əksini tapmışdır. Ermənilərin əsərlərində qeyd olunan saxta iddialar tamamilə Azərbaycan tarixinə qarşı yazan şovinst-fars müəlliflərin istinad etdikləri əsas mənbələr kiminəzərdə tutulur. Xatırladaq ki, son illər ərzində ərsəyə gələn şovinst müəlliflər yazdıqları əsərlərində Azərbaycan həqiqətlərinə qarşı irəli sürdükəri iddialarını sübut etdirmək məqsədilə kifayət qədər erməni müəlliflərə müraciət etmişlər. Mövzu ilə əlaqədar Ermənistanda, İranda və dünyanın digər ölkələrində yaşayan erməni tarixçilərindən Karen Xanlərinin [57], Roben Qaliçyanın [82], Şahin Huspiyanın [93], Anuşik Məlikinin [87], İsak Yunansiyanın [85], Rafi Arakliyanın [33], Edik Bağdasariyanın [44] və b. ermənilərin yazdıqları kitab və məqalələrində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair həqiqətdən uzaq təhriflərə yol verilmişdir.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz şovinst-fars və erməni müəlliflərin əsərlərində XX əsrin əvvəllərindən bu günədək ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törədikləri kütləvi qırqınların, maddi-mədəni xəsarətlərin, hərbi cinayətlərin, ərazi iddialarının və deportasiyaların müxtəlif cəhətləri ya təkzib edilmişdir və ya tamamilə təhrif edilmişdir. İran tarixşünaslığına hakim olan anti-azərbaycan və ermənipərəst məfkurələrinin təsiri nəticəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsil mahiyyəti və tarixi həqiqətləri heç bir zaman olduğu kimi öz əksini tapmamışdır. Misal üçün İran tarixşünaslığında ermənilərin bəşəriyyətə qarşı törədikləri cinayətləri sırasından və dünyanın ən faciəlisi soyqırımlarından biri sayılan Xocalı qətliamının əsil mahiyyəti tamamilə təhrif edilmişdir. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Qarabağ vilayətinin Xocalı şəhərində keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı motoatıcı alayın köməyi ilə ermənilərin Xocalı şəhərində azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədikləri qanlı qətlamlar dünya ictimaiyyətinin kəskin reaksiyasına səbəb olmuşdur. Bu arada Azərbaycanın cənub qonşusu olan İran rəsmilərinin həmin cinayətlərə etinasızlığı və İran tarixşünaslığında Xocalı faciəsinin təhrifi məsələsi böyük suallr doğurur. İran tarixşünaslığında Cənubi Azərbaycan xalqınının və ölkə əhalisinin ictimai rəyini yayındırmaq məqsədilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixini, səbəbkarlarını və həqiqi mahiyyətini təhrifi etmək üçün böyük səylər göstərilmişdir. İranda 1988-1994-cü illərin ərzində Azərbaycanın daxilində baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri şişirtməklə torpaqların əsas itirilmə səbəbi kimi təqdim edilir. Onlar A.Mütəllibov, R.Qaziyev, Ç.Müstafayev və E.Fətullayev kimi şəxslərin müxtəlif çıxışlarından seçilmiş hissələri qabartmaqla və A.Mütəllibovla Ə.Elçibəyin siyasi rəqabətini önə çəkməklə hadisələrin əsl səbəbkarları olan ermənilərə və onları dəstəkləyən dövlətlərə haqq qazandırmğa səylər göstərilmişdir. Məsələn K.Bayat yazdığı “Qarabağ böhranı” adlı kitabında 1988-ci ildən bu günədək davam edən erməni separatçılığını və Ermənistanın Azərbaycan ərazilərinə hərbi təcavüzünü mövzularını “Ermənistanın Qarabağı”, “Müstəqil Qarabağ” və “Xocalı hadisəsi” kimi başlıqların altında şərh etməyə

cəhd göstərir. K.Bayat öz iddialarını sübut etdirmək məqsədilə A.Mütəllibovun “Nezavemisimaya Qəzeta”ya verdiyi müsahibəsindən statlar verir [45, s. 95]. K.Bayat 5 mars 1987-ci il tarixində Suren Eyvəziyanın M.Gorbaçova yazdığı məktubdan başlamış bütün hadisələrin şərhində ermənilərə haqq qazandırmağa cəhd göstərir. K.Bayat Sumqayıt hadisələri haqqında yazır ki, “fevral ayının 26-27-də Qarabağ sərhədlərindən qaçmış bir qrup azərbaycanlı Sumqayıta daxil olmuşlar. Onların girişi ilə bərabər ermənilərin azərbaycanlılara zülm etdikləri barədə şayiələr gəzişirdi. Həmin gün ermənilərin mağazaları yandırıldı, ayın 27-də mitinglər təşkil edildi və erməniləri Sumqayıtdan qovmaq tələb edildi. Nəhayət quldur qruplar erməni məhəllələrinə soxuldular və 3 gün davam etmiş hadisələrdə çoxlu insan öldürüldü və yaralandı. Rəsmi statistik rəqəmlərə görə 23 nəfər öldürülmüşdür lakin şahidlərin dediyinə görə ölümlərin sayı 500 nəfərə çatırdı” [45, s.67-68]. K.Bayatın Xocalı faciəsinə dair mövqeyi də çox maraqlıdır. O, yazır ki, “Həmin ərəfədə Moskvada keçiriləcək sülh danışıqlarından öncə Azərbaycanın silahlı qüvvələri müzakirələrdə üstün mövqeyə qazanmaq məqsədilə Əskəran və Mardakert cəbhələrində yürüşə başladılar. Lakin ermənilər Stepanakertin ətraf kəndlərini yəni Qaybalını, Quşçuları və Malibəyliyi ələ keçirməklə üstün mövqeyə tutdular. Azərbaycanlılar özlərinə qayıdana qədər ayın 26-da erməni silahlıları Xocalını mühasirəyə aldılar. Azərbaycan hərbiçilərindən təslim olmaq tələb olundu və onlar cüzi müqavimət göstərməklə şəhəri tərk etdilər. Lakin şəhər sakinləri Əsgəran dəhlizindən Ağdama doğru gedən zaman hərbiçilərin atəsinə məruz qaldılar və yüzlərlə yazıq azərbaycanlı həlak oldu. Azərbaycan tərəfi erməniləri və ermənilər isə azərbaycanlıları səbəbkar olaraq, suçlandırırlar” [45, s.94-95].

Müəllif Xocalı soyqırımı haqqında öz yükün fikrini də söyləmişdir. O, yazır: “Xocalı qırqınının həqiqətləri və səbəbkarları elə məsələdir ki, zaman keçdikcə nə inki aydın olmayıbdir bəlkə mürəkkəbləşibdir. Aparılan tədqiqatlar erməni silahlılarının dinc əhaliyə şəhəri tərk etmələrinə dair xəbərdarlıq verdiyini təsdiq edir” [45, s. 95]. Müəllif yazır: “Hadisədən sonra yerdə qalmış bir sıra sübutlardan aydın olunur ki, həlak olanların çoxunun ayaq nahiyyəsindən güllələnmə məsələsi güman ki, qaçışlarına maneə törətmək məqsədi ilə həyata keçirilmişdir. Həmçinin bir sıra cəsədlərin sonradan kəsildiyi məsələsi sadəcə iki tərəfin ataşına məruz qalmağın nəticəsi ola bilməz”. K.Bayat A.Mütəllibovun “Nezavemisimaya Qəzeta”ya verdiyi müsahibəsinə də istinad etmişdir [45, s. 95].

İran müəllifi B.Əmirəhmədiyanın münafişə haqqında yazdığı kitab və məqalələrində də bir sıra həqiqətdən uzaq fikirlər dərc edilmişdir. O, yazır: “Qarabağ əhalisinin 80%-dan çoxunu ermənilər təşkil edir ki, uzaq keçmişdin bəri orada məskunlaşıblar. Onlar regionun oburgen sakinləridirlər və öz yurdlarının müdafiəsi uğrunda təcrübələr kəsb etmişlər. Bu məntəqə çox döyüşkən erməni mübarizlərini özündə bəsləmişdir” [43. s.323]. B.Əmirəhmədiyan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gələcəyi haqqında da proqnozlar verməkdən belə çəkinmir. O, yazır: “Azərbaycan Ermənistanın xarici siyasətinin, Qarabağın erməni mübarizlərinin və erməni lobbisinin qarşısında həqiqətən acizdir” [43. s. 337]. “Əgər Azərbaycan hərbi hücumla keçərsə Ermənistan iqtidarla qalib gələcəkdir. Azərbaycan Qarabağın yüksəkliklərini və itirilmiş ərazilərini ələ keçirmək məqsədi ilə hərbi əməliyyat aparsa Ermənistanın xeyrinə bir nəfər on nəfər itkiyə məruz qalacaqdır” [43. s. 348].

İran tarixşünaslığında ermənilərin nəşr etdikləri əsərlərində onların Azərbaycan ərazilərdə törətdikəri cinayətləri və separatçılıq hərəkətləri tamamilə inkar olunur [85, s.351-358]. Əksinə azərbaycanlılar tərəfindən ermənilərin Qarabağ ərazilərinə təcavüz edildiyi və azərbaycanlıların erməni ərazilərində törətdikləri “qətləmlər” kimi uydurma mövzular haqqında onlarla kitab və məqalə nəşr edilmişdir [92], [26]. Məsələn üçün ermənilər iddia edirlər ki, ixtilaf, o zamandan başladı ki, kommunistlər 87% erməni əhalisi olan Yuxarı Qarabağı və ermənilərin yaşadığı Naxçıvanı Azərbaycana vermək qərarına gəldilər [85, s.12]. Xatırladaq ki, İran ermənilərinin yazdıqları məqalələrin nəzəri əsasları bilavasitə şovinist-fars tarixçilərin iddialarına söykənir. Belə ki, ermənilər Şimali Azərbaycan ərazilərini Aran adlandırmaqla və Qarabağı erməni ərazisi hesablamaqla həmin ərazilərdə törətdikləri cinayətlərinə və separatçı əməllərinə haqq qazandırmağa səy göstəririlər. Ermənilərin separatizmə dair istifadə etdikləri terminləri və məqalə başlıqları çox maraqlıdır. Onların yazılarında “Qafqaz tatarları”, “qondarma Azərbaycan”,

“Azərbaycanın Qarabağa təcavüzü”, “Azərbaycanın anti-ermənistan və anti-qarabağ təbliğati”, “Xocalı hadisəsi” və “Azərbaycanın uydurma iddiaları” kimi mövzular tez-tez təkrar olunaraq, diqqəti çəkir. Təbii ki, bütün bu kimi iddiaların nəşrinə İran dövlətinin razılığı ilə icazə verilmişdir. Hesab edirik ki, erməni və şovinst müəlliflərin qərəzli iddialarının nəşrinə verilən icazələr səbəbsiz deyil. Çünki, İİR-nin daxili və xarici siyasətində erməni faktoru və Ermənistanın yeri strateji əhəmiyyət daşıyır. Ermənilər isə İran rejiminin zəif nöqtələrini başa düşərək, və nəşr etdikləri bütün əsərlərində İran tarixşünaslığının konsepsiyalarının təbliğinə səy göstərərək, İran İslam Respublikasının ötən 40 il ərzində apardığı səff daxili və xarici siyasətini dəstəkləməklə özlərinin məkirli misiyalarına nail olmağa can atırlar.

Bu sahədə yazan ermənilərdən İ.Yunansiyanın, Ş.Huspiyanın, K.Xanlərinin, A.Məlikinin, R.Qaliciyanın və b. ermənilərin İranda fars dilində nəşr etdirdikləri kitab və məqalələri geniş yayılmışdır. Ermənilərin anti-türk və anti-azərbaycan fəaliyyətlərinin davamında 2017-ci il Tehrandə nəşr olunmuş ən son kitablarından biri də “Artsax məsələsi (Qarabağ)” [85] adlı məqalələr toplusu diqqəti çəkir. Məqalə adlanan bu yazılarda demək olar ki, Qarabağ tarixinin təhrifi ilə məşğul olan ermənilərin ən saxta iddiaları nəşr edilmişdir. 12 məqalədən, 60 xəritədən və onlarla şəkildən ibarət olan bu kitabın tərtibatçısı İran ermənilərinə məxsus “Hur” adlı tərcümə və tədqiqat mərkəzinin müdiri İsak Yunansiyanıdır. Müəllif özünün və digər erməni müəlliflərin məqalələrini toplayaraq, İran İslam Respublikasında Qarabağ tarixi və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair irəli sürülən ən qərəzli və səhv iddiaların nəşrinə nail olmuşdur.

Kitabda “Qafqaz Albaniyası, Aran, yaxud indiki Azərbaycan Respublikası”, “Ermənilərlə tatarların toqquşması və Bakı ermənilərinin öldürülməsi 1905-1906”, “Azərbaycan Respublikasında ermənilərin etnik təmizlənməsi və öldürülməsi (1988-1990)”, “Qarabağ müharibəsi və onunla əlaqədar hadisələr”, “Anti-ermənilik Azərbaycan Respublikasının təbliğat silahı”, ermənilərin İslam Şura Məclisində deputatı Karen Xanlərinin “Atlaslarda və rəsmi Osmanlı yazılarında Azərbaycan” və “İslam mənbələrində Qarabağın Ermənistana aid olduğu haqqında” adlı başlıqlar altında yazılan məqalələrdə böyük tarixi təhriflərə yol verilmişdir. Həmin kitabın girişində qeyd olunur ki, “Azərbaycan tarixçiləri Qarabağda qeydə alınmış 1600 ədəddən artıq tarixi abidəni, məşhur tarixçilərin xəritələrini və İranın neçə yüzillik Qafqaza hakimiyyətini təhrif edərək, milyardlar dollar xərcləməklə regionun tarixini saxtalaşdırmağa səy göstərirlər. Bu kitab Qafqaz regionunun həqiqi tarixinin kiçik bir hissəsini oxucu kütləsinə çatdırmaq məqsədi ilə yazılmışdır. Bəl ki, oxucular İran və Ermənistan kimi böyük millətlərin tarixlərinin təhrifinə şahid olmaqla lazimi nəticələri əldə etsinlər” [85, s. 14-15].

İ.Yunansiyanın yazdığı məqaləsində Azərbaycan tarixi haqqında öz qərəzli mövqeləri ilə seçilən İ.Rza və K.Bayat kimi tarixçilərə istinad edərək, regionun türk əhalisinin Orta Asiyadan gəldiklərini iddia edir. O, hətta İ.Rzanın iddiasını dəstəkləməklə qədim zamanlarda Orta Asiya əhalisinin türk olduğunu da inkar edir. [85, s.113]. K.Xanləri “İslam mənbələrində Qarabağın Ermənistana aid olduğu haqqında” adlı məqaləsində iddia edir ki, “Qarabağda gedən бүгүнкү müharibələr əslində SSRİ-nin, o zamankı səhv siyasətinin nəticəsində yaradılmışdır. O, səbəbdəndir ki, Azərbaycan Respublikası Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu iddia edir” [85, 185-220].

Erməni müəllifi A.Məliki Qeyd edir ki, “Arsax vilayəti erməni xalqının siyasi və mədəni yüksəlişində böyük rol oynamışdır. Dağlıq Qarabağın, Naxçıvanın və Zəngəzur ərazilərinin ən qədim zamanlardan Ermənistan əraziləri olduğuna baxmayaraq, 27 aprel 1920-ci il SSRİ regionu işğal etdikdən sonra 2 dekabr 1920-ci il tarixində Azərbaycan dövləti bu ərazilər haqqında iddia qaldırdı. 3-4 aydan sonra xarici dövlətlərin, o cümlədən Türkiyə və Rusiyanın məkirli siyasətlərinin nəticəsində Naxçıvanı da Ermənistandan ayıraraq Azərbaycana bağışladılar [85, s.169-184].

İ.Yunansiyan yazdığı “Ermənilərlə tatarların toqquşması və Bakı ermənilərinin öldürülməsi (1905-1906)” adlı məqaləsində iddia edir ki, regionun inzibati ərazi bölgüsü yaşayan xalqların etnik və mədəni mənsubiyyətləri əsasında bölünməməsi əslində rusların Qafqazda apardıqları köhnə siyasətin nəticəsidir. Bu gün baş vermiş hadisələr baş verir. Müəllif xatırladır ki, ermənilərə qarşı törədilən 1905-1906-cı illərin hadisələri, 1918-ci ilin hadisələri, 1988-ci il Sumqayıt hadisələri, 1990-cı il Bakı

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

hadisələri və onun davamı olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi qeyd olunmuş istiqamətdə həyata keçirilir. Müəllif öz iddialarını sübut etdirmək məqsədi ilə bir neçə qətləmin şəkillərini də vermişdir [85, s. 221-235].

İ.Yunansiyanın “Azərbaycan Respublikasında ermənilərin etnik təmizlənməsi və öldürülməsi (1988-1990)” adlı məqaləsində qeyd edilir ki, Azərbaycan dövlətinin anit-erməni siyasəti bilavasitə ermənilərin kütləvi şəkildə Qarabağdan və Naxçıvandan çıxarılmasına səbəb olmuşdur. Bu siyasətlər planlı şəkildə həyata keçirilmişdir. Xüsusilə də “Sumqayıt qətləmi” kimi hadisələr birbaşa Qarabağ hüdudlarından qaçan azərbaycanlılar tərəfindən törədilmişdir. O, iddia edilir ki, Sumqayıt hadisələrində şahid ifadələrinə görə 500-dən çox insan qətlə yetirilmişdir. Məqalədə qeyd edilir ki, 1988-ci ilin may ayında Gəncədə qocalar evinə basqın edilərək 12 erməni qətlə yetirilmişdir [85, s. 237-250]. İ.Yunansiyanın “Qarabağ müharibəsi və onunla əlaqədar hadisələr” adlı məqaləsində qeyd edir ki, Xocalı faciəsinin əsil səbəbi Azərbaycanın daxilində cərəyan etmiş siyasi rəqabətin nəticələridir. Onun fikrincə bu hadisə guya Xocalıdan 11 km uzaqlıqda baş verib və həmin hüdudlarda 30-35 min nəfərlik Azərbaycanın silahlı qüvvələri var imiş. Ermənilər Xocalılara 3 gün möhlət vermişdilər və onların ölümü iki cəbhədə gedən atışma nəticəsində baş vermişdir. Məqalədə müəllif Ayaz Mütəllibova istinad edərək, qeyd edir ki, Xocalı sakinlərinə atəş açmaq açıq-aşkar Azərbaycanda hakimiyyəti qəsb etmək niyyətində olan adamlar tərəfindən təşkil olunmuşdur. Məqalədə iddia olunur ki, Azərbaycan dövləti 1983-cü ildə Türkiyədə baş vermiş zəlzələ nəticəsində həlak olanların və 1999-cu ildə baş vermiş Kosovo hadisələrinin şəkillərini Xocalı hadisəsinin fotoları kimi təqdim etmişdir. İ.Yunansiyan Azərbaycanlılar tərəfindən cəsədlərə müdaxilə edildiyini 10 aprel 1992-ci il tarixində azərbaycanlıların Marağa kəndində ermənilərə qarşı soyqırım törədiklərini də iddia edilir [85, s. 251-271].

İ.Yunansiyan “Anti-ermənilik, Azərbaycan Respublikasının təbliğat silahı” adlı məqaləsində iddia edir ki, “Azərbaycan dövləti anti-erməni siyasət yürüdərək, Qarabağa səfər edənlər üçün qara siyahı tərtib edir, beynəlxalq hüquq təşkilatlarında özünü məzlum kimi göstərir, İran azərbaycanlılarının fikirlərini həqiqətdən yayındırmağa səy göstərir, erməniləri Xocalıda qatil kimi tanıtdırmağa çalışır, ərazisinin 7%-i ermənilərin əlində olduğu bir halda 20% göstərir və bir milyon qaçqın olduğunu bəyan edir. Azərbaycan kürü diplomatiyasının vasitəsilə neftdən gələn milyardlarla dolları xərcləməklə çalışır ki, həqiqi tarixi təhrif etdirdin” [85, s. 343-358].

Ermənilərin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında nəşr etdikləri digər əsərlərindən Edik Bağdasariyanın yazdığı “Arran, Azərbaycan, cinayət və ərszi iddiası” [44] adlı kitabıdır. Kitab təhriflər və yalanlarla doludur. Müəllif öz əsərində Azərbaycanın adının, ərazisinin, xəritələrinin və tarixinin saxta olduğunu iddia edir [44, s.105]. O, qeyd edir ki, “tarixə düşmüş yanlış mövzulardan biri Albanla Masagetlərin ərazilərinin eyni olduğu məsələsidir. Digər səhv mövzulardan biri də Utik və Arsax vilayətlərinin Alban əraziləri tərkibində verilməsidir. Hal bu ki, bu vilayətlər böyük Ermənistanın 15 vilayətindən Alban sərhəddində yerləşən 2 vilayətidir” [44, s. 25-26]. Yuxarıda qeyd etdiyimiz erməni və şovinst-fars müəlliflərinin İran tarixşünaslığında ciddi anti-azərbaycan fəaliyyəti nəticəsində demək olar ki, Azərbaycan həqiqətləri, o cümlədən ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törədikləri cinayətlərinin əsil mahiyyəti gizlədilmiş və böyük təhriflərə məruz qalıbdır.

Nəticə

Sonda xatırlatmaq lazımdır ki, İran tarixşünaslığında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həqiqətlərini əks etdirən obyektiv əsərlərə də çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Həmin əsərlər bir mənalı olaraq, İran rejiminin filter etdiyi ictimai şəbəkələrin, qeyri-qanuni elan etdiyi televiziya kanallarının və milli-azadlıq uğrunda mübarizə aparan türk vətəndaşların vasitəsi ilə nəşr olunmuşdur. Mövzu ilə bağlı nəşr olunmuş əsərlərdən S.Sərdariyanın [72], R.Rəisniyanın [68], P.Z.Şahməhəsinin [59] və başqa müəlliflərin əsərləri Azərbaycan həqiqətlərinin üzə çıxarılmasında çox əhəmiyyətli yerə malikdir. Lakin əsərini istisna etməklə İran tarixşünaslığında ermənilərin törətdikləri cinayətlərə dair nəşr olunmuş bütün əsərlərdə Azərbaycan həqiqətləri təhrif edilmişdir. Bu arada erməni cinayətlərinə dair İran rəsmilərinin münasibətləri ehtiyatlı olsa da şovinst-fars cərəyanların və

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ermənilərin nəşr etdirdikləri əsərləri yalanlar və təhriflərlə doludur. İranda tarixşünaslığında Azərbaycan həqiqətlərini təhrif etməyə səy göstərən ermənilərin və şovinstlərin əsərlərində illər boyu Azərbaycan ərazilərində cinayət törədən ermənilərin, daşnakların, cilovların, marşimonların, N.Dumanın, Şaomıyanın, Yepremın və başkalarının çirkin əməlləri “məzlum ermənilərin” Osmanlı və tatarların zülmünə qarşı azadlıq mübarizələri kimi təqdim edilməyə səylər göstərilir.

Öz sözlərimi jurnalist “Thomas De Waal”ın 24 fevral 2012-ci il tarixində Ermənistanın keçmiş peizedenti S.Sarkesiyana Xocalı soyqırımı haqqında apardığı müsahibəsinin əsasında nəşr etdirdiyi məqaləsinə müraciətlə başa çatdırıram. Thomas De Waal yazır ki, “Ondan Xocalı haqqında sual etdim. Dedi ki, bu məsələ bir qədər şişidilirdi, lakin Azərbaycan vətəndaşlarının ermənilər tərəfindən öldürülməsini inkar etmədi. O, mənə dedi ki, Xocalı məsələsindən öncə azərbaycanlılar bizim zarafat etdəcəyimizi düşünürdülər. Onlar elə bildirdilər ki, ermənilər sivil əhaliyə qarşı əl qaldıra bilməzlər. Biz görək bu məsələni sona çatdırardıq və beləliklə, o hadisə baş verdi. Həmçinin burada qeyd edim ki, onların içərisində anti-erməni siyasətlərin nəticəsində Bakıdan və Sumqayıtdan qaçmış ermənilər də var idi” [27].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Abovyan Xaçatur (1858). Erməni yaraları (erməni dilində), Tiflis.
2. Abışov V.Ş (2013). Azərbaycanlıların soyqırımı (1917-1920-ci illər). Bakı: Turxan NPB, 272 s.
3. Arzumanlı V., Mustafa N (1998). Tarixin qara səhifələri. Deportasiya, Soyqırım, Qaçqınlıq. Bakı: Qartal, 280 s.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (2004). 2 cildə / Baş red. Y.Mahmudov. I cild. Bakı: Lider, 440 s.
5. Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı: sənədlər toplusu (2010), III cild. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Ön sözün müəll. Y.M.Mahmudov. Xatirələr / tərt. İ.V.Niftəliyev. Bakı: Çarşıoğlu, 448s.
6. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində. 1917-1920-ci illər (2010). I cild. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Elmi redaktor: Mahmudov Y.M. Bakı: Çarşıoğlu, 768 s.
7. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində. XIX-XX əsrlər. Ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi (Azərbaycan Dövlət Tarix Arxivinin sənədləri) (2012). AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Elmi redaktor: Mahmudov Y.M. Bakı: Çarşıoğlu, 752 s.
8. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində XIX-XX əsrlər (2013). I cild. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Elmi redaktor: Mahmudov Y.M. Bakı: Turxan NPB, 552 s.
9. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində XIX-XX əsrlər (2012). II cild. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Elmi redaktor: Mahmudov Y.M. Bakı: Çarşıoğlu, 660 s.
10. Deportasiya.Toplu (1998). Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 440 s.
11. Əroğlu Ə. Azərbaycanda erməni-daşnak terrorunun xronologiyası (2009). Bakı: Təknur, 200 s.
12. İsmayılov K (2014). Zəngəzurda Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı 1918-1920 Bakı: Turxan NPB, 248 s.
13. Məmmədov İ.S (2010). Erməni kilsəsi və türk-Azərbaycan torpaqlarında dolaşmaqda olan “Böyük Ermənistan” kabusu, Bakı: Nurlan 240 s.
14. Məmmədov İ.S (2003). Tariximiz, torpağımız, taleyimiz. Bakı: Adiloğlu, 700 s.
15. Məmmədov İ.S (1992). Əsədov S. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi, Bakı: Azərbaycan, 71 s.
16. Nəcəfov B.İ. Deportasiya (1998). I cild. Bakı: Çarşıoğlu, 212 s.
17. Nəcəfov B.İ. Düşmənin iç üzü (2006). XIX-əsrin sonu XX- əsrin əvvəllərində Türkiyə və Cənubi Qafqazda erməni terrorizminin tarixi. II hissə. Bakı: Çarşıoğlu, 436 s.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

18. Nəcəfov B.İ (2006). Düşmənin iç üzünü: XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Türkiyə və Cənubi Qafqazda erməni terrorizminin tarixi. Monoqrafiya. III hissə. Deportasiya. Red. N.Seydəliyev. Bakı: Çarşıoğlu, 320 s.
19. Paşayev A.Ə (2001). Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı: Azərnəşr, 535 s.
20. Paşayev A.Ə (, 2011). XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyalar (arxiv sənəd və materialları əsasında). Bakı: Çarşıoğlu, 328 s.
21. Səfəri Həsən (2016). Cənubi Azərbaycan: 1918-ci il soyqırımı, Bakı, "Araz" nəşriyyatı, 204 s.

Rus dilində

22. Мамедов И.С (2006). "Трилогия Панарменизма". (В трех книгах). II книга. Баку: Адильоглы, 175 с.
23. Мамедов И.С (2009). Об истории, исконной земле и горькой судьбе азербайджанцев, изгнанных из нынешней Республики Армения. Баку: Гисмет, 376 с.
24. Салех бей (1994). Армянство. Баку: ЭЛМ, 440 с.

İngilis dilində

25. Malcolm John. The History of Persia, Cambridge University Press, Jun 2011, 704 p.

İnternetdən

26. <http://www.azariha.org/item/531> (15.04.2020-ci il tarixinədək).
27. <https://carnegieeurope.eu/2012/02/24/president-interview-and-tragic-anniversary-pub-47283> (25 oktyabr 2019-cü il tarixinədək).

Fars dilində

28. آدمیت فریدون. اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی، تهران، نشر پیام، چ دوم، 1357، 311 ص.
29. آدمیت فریدون. اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، 1349، 289 ص.
30. آدمیت فریدون. ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران، تهران، انتشارات روشنگران، جلد اول، 1355، جلد دوم، 1370.
31. آذری محمد. آذربایجان و نغمه‌های تازه استعمارگران، چاپ اول، تهران، نشر هفته، 1361، 95 ص.
32. افاناسیان سرژ. ارمنستان، آذربایجان، گرجستان: از استقلال تا استقرار رژیم شوروی 1917-1923، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، معین، 1370، 323 ص.
33. آراکلیانس رافی. آرتساخ کجاست؟ قریباغ چیست؟ نگاهی گذرا به سه هزار سال تاریخ، فصلنامه فرهنگی پیمان، شماره 76، تابستان 1395.
34. اتابکی تورج. آذربایجان در ایران معاصر، ترجمه محمد کریم اشراق، تهران، نشر توس، 1376، 287 ص.
35. احمدی حسین. بررسی کتاب‌های درسی جمهوری آذربایجان، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، 1396، 210 ص.
36. احمدی حسین. جمهوری آذربایجان 23 سال تکاپو برای دولت و ملت‌سازی، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر، 1395، 373 ص.
37. استنفورد مایکل. درآمدی بر تاریخ‌پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق و سمت، 1386، 476 ص.
38. افتخاری روزبهانی علی. معمای تقی زاده، نشر الکترونیک خانه کتاب و تاریخ ایران، 1394، www.ketab.ir.
39. افشار ایرج. آزان و مسئله آذربایجان، مجله آینده، مسلسل 34، جلد سوم، شماره 10، صص 537-542.
40. افشار محمود. آذربایجان و وحدت ملی ایران، مجله آینده، سال ششم، شماره 6-7، 1359، صص 481-487.
41. اقبال آشتیانی عباس. تاریخ مغول؛ از چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، تهران، امیرکبیر، چاپ نهم، 1388، 624 ص.
42. امیر احمدیان بهرام. جمهوری آذربایجان و مسئله قریباغ، آفاق، سال هشتم، شماره 23، 1389، صص 10-34.
43. امیر احمدیان بهرام. روابط ایران و جمهوری آذربایجان (نگاه آذری‌ها به ایران)، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، 1384، 499 ص.
44. باغداساریان ادیک. آزان، آذربایجان، جنایت و توسعه‌طلبی، تورنتو، 2014، 157 ص. ISBN: 987-1-927860-07-6
45. بیات کاوه. بحران قریباغ، تهران، انتشارات پروین، 1372، 155 ص

46. بیات کاوه. پان ترکیسم و ایران، تهران، با همکاری شرکت نشر و پژوهش و شیرازه کتاب، 1378، 247 ص.
47. بیات کاوه. تاریخ‌نگاری مکتب پهلوی درباره دوره پهلوی، ترجمه پروانه نادر نژاد، پیام بهارستان، شماره 21، 1392، صص 175-181. بیگد لو رضا. شرق‌شناسی و روشنفکری، اطلاعات حکمت و معرفت، سال ششم، شماره یک، فروردین 1390، صص 24-29.
48. پاسدراماجیان هراوند. تاریخ ارمنستان، ترجمه محمد قاضی، چاپ دوم، تهران، نشر زرین، 1377، 572 ص.
49. پور داود ابراهیم. آتورپاتکان و چیچست و سولان و سهند، نشریه دانشکده ادبیات تبریز، شماره تابستان، سال دهم، سس 165-220.
50. پور داود ابراهیم. مرز پرگهر، 2 جلد، تهران، چاپخانه ارتش، 1347، 80+64 ص.
51. پیرنیا حسن. تاریخ ایران باستانی، تهران، مطبوعه مجلس، 1306.
52. تقی زاده حسن. از پرویز تا چنگیز، جلد اول، تهران، مطبوعه مجلس، 1309، 78 ص.
53. جنیدی فریدون. زندگی و مهاجرت آریاییان بر پایه گفتارهای ایرانی، تهران، انتشارات بلخ، 1391، 312 ص.
54. خادم آدم ناصر. اندیشه‌ها و آثار دکتر فریدون آدمیت، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره 247-248، صص 20-27.
55. خاطرات محمد ساعد مراغه‌ای. به کوشش دکتر باقر عاقلی، تهران، نشر نامک، چاپ دوم، 1393، 319 ص.
56. خانلری کارن. منابع اسلامی در باب تعلق قرا باغ به ارمنستان، فصلنامه فرهنگی پیمان، شماره 75، سال بیستم، بهار 1395.
57. درنر سسیان سیرارپی. ارمنیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، 1357، 218 ص.
58. راهور لیقوان علیرضا، زارع شاهمرسی پرویز. تاریخ قهرباغ. تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، 1376، 215 ص.
59. رائین اسماعیل. بیرم خان سردار، تهران، موسسه تحقیق رائین، چاپ دوم، 2535، 536 ص.
60. رائین اسماعیل. قتل‌عام ارمنیان، تهران، چاپ حیدری، چاپ دوم، 1351، 274 ص.
61. رضا عنایت‌الله. ایران و ترکان در روزگار ساسانیان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، 1374، 231 ص.
62. رضا عنایت‌الله. آذربایجان و اران (آلبانیای قفقاز)، تهران، نشر ایران زمین، 1360، 259 ص.
63. رضا عنایت‌الله. آذربایجان و اران چگونه نام آذربایجان بر اران نهاده شد؟ اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره 181-182، 1381، صص 4-25.
64. رضا عنایت‌الله. آران از دوران باستان تا عهد مغول، تهران، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، 1380، 713 ص.
65. رضا عنایت‌الله. سخنی پیرامون آذربایجان، مجله بررسی‌های تاریخی، سال چهارم، شماره 1، 1348، صص 41-52.
66. رضازاده شفق. تاریخ ادبیات ایران، تهران، امیرکبیر، 1341.
67. رئیس نیا رحیم. آذربایجان در سیر تاریخ ایران، از آغاز تا اسلام، 3 جلد، تبریز: انتشارات مینا، چاپ سوم، 1376، 1396 ص.
68. زرین‌کوب عبدالحسین. تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران، امیرکبیر، چاپ دهم، 1383، 685 ص.
69. زرین‌کوب عبدالحسین. تاریخ در ترازو، تهران، امیرکبیر، 1375، 323 ص.
70. زندگی طوفانی خاطرات سید حسن تقی زاده، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات محمدعلی علمی، چاپ اول، 1368، 421 ص.
71. سرداری نیا صمد. قهرباغ درگذر تاریخ، تبریز، ندای شمس، 1384، 525 ص.
72. طباطبائی جواد. زوال اندیشه سیاسی در ایران، تهران، کویر، 1375، 400 ص.
73. فروغی محمدعلی. نحوه تدریس زبان فارسی در آذربایجان، مجله یغما، سال 1306، صص 316-318.
74. فقیه جمال‌الدین. آتورپاتکان (آذربایجان) و نهضت ادبی، تهران، انتشارات علمی، 1346، 560 ص.
75. کاتبی حسینقلی. آذربایجان و وحدت ملی ایران، تبریز، 1321.
76. کاجازنونی هوانس. گزارش اولین نخست‌وزیر ارمنستان به کنفرانس حزب داشناک، ترجمه سجاد زینالی، تهران، نشر بوتا، 1394، 148 ص.
77. کارنگ عبدالعلی. تاتی و هرزنی دو لهجه از زبان باستان آذربایجان، تبریز، نشر اسماعیل واعظ پور، 1333، 160 ص.
78. کسروی احمد. آذری یا زبان باستان آذربایجان، تهران، انتشارات موسسه مطبوعاتی شرق، 1309 ش، 55 ص.
79. کسروی احمد. تاریخ هیجده ساله آذربایجان بازمانده تاریخ مشروطه ایران، جلد اول، تهران، امیرکبیر، چاپ نهم، 2537، 457 ص.
80. کسروی احمد. تاریخ هیجده ساله آذربایجان یا سرنوشت گردان و دلیران، جلد دوم، تهران، امیرکبیر، چاپ نهم، 2537، 458-911 ص.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

81. گالیچیان روبن. جعل تاریخ آذربایجان، ارمنستان و جدال بر سر او هام، ترجمه بابک واحدی، تهران، 1392، 176 ص.
82. مرتضوی منوچهر. آثار و اسناد مربوط به زبان دیرین آذربایجان، مجله دانشکده ادبیات تبریز، شماره 115، 1354، صص 445-479.
83. مرتضوی منوچهر. چهره آذر آبادگان در آینه تاریخ ایران، تبریز، 1353.
84. مسئله آرتساخ (قرا باغ) مجموعه مقالات، به کوشش ایساک یونانسیان، تهران، نشر هزار کرمان، 1396، 399 ص.
85. مقالات محمدعلی فروغی (ذکاء الملک). 2 جلد، تهران، انتشارات توس، 1384، جلد اول 351 ص و جلد دوم 476 ص.
86. ملکی آتوشیک. آرتساخ- قرا باغ در گذر تاریخ، فصلنامه فرهنگی پیمان، شماره 56، سال پانزدهم، تابستان 1390.
87. ملیک هاگوپیان هاگوپ. ملوک خمسه، ترجمه آرا در استپانیان، تهران، نشر شیرازه، 1395، 208 ص.
88. میراث ایران. تألیف سیزده تن از خاورشناسان زیر نظر ا. ج. اربری، گروه مترجمان، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1336، 601 ص.
89. نفیسی سعید. تاریخ اجتماعی ایران از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، 1390، 219 ص.
90. نودری حسینعلی. فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری (مجموعه مقالات نویسندگان غربی)، تهران، طرح نو، 1379، 638 ص.
91. هاگوپیان تاتول. گزارشی مستند از وقایع خوجالو و ماراغا. ترجمه رافی آراکلیانس، فصلنامه پیمان، شماره 59، بهار 1391.
92. هوسپیان شاهین. ارمنستان در نقشه های جغرافیائی، فصلنامه فرهنگی پیمان، شماره 56، تابستان 1390.
93. ورجاوند پرویز. ایران و قفقاز (اران و شیروان)، تهران، نشر قطره، 1378، 392 ص.
94. یادداشت‌های روزانه از محمدعلی فروغی. به کوشش ایرج افشار، تهران، نشر علم، 1390، 498 ص.
95. یاسمی رشید. ارداویرافنامه، مجله مهر، سال سوم، شماره 1، ص 9-16.

MÜASİR AZƏRBAYCANDA DİNİ KONFESSIONAL SİYASƏT

THE POLICY OF RELIGIOUS CONFESSIONS IN MODERN AZERBAIJAN

Lalə Qasımova (Bədəlbəyli)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında İdarəçilik Akademiyasının “Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət” kafedrasının doktorantı

XÜLASƏ

Mövcud Konstitusiyaya müvafiq olaraq, Azərbaycan, dini qurumları dövlətdən ayrı və qanun qarşısında bərabər dünyəvi dövlətdir. Azərbaycan çoxsaylı etnik qrupların yaşadığı çoxmillətli ölkədir. Nəticə etibarilə, ölkədə çoxsaylı dini konfessiyalar birgə mövcuddur. Üstünlük təşkil edən din isə, islamdır. Azərbaycana islamın gəlişi ilə atəşpərəstlik öz əhəmiyyətini tədricən itirməyə başladı və tarixdən silindi. İslam Azərbaycanın əsas dininə çevrildi. Statistikaya görə, Azərbaycan müsəlmanlarının 85 %-i şiə, 15 %-i isə sünni təriqətlidir. Həmçinin Azərbaycanda sufi cərəyanı geniş yayılmışdır. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi (QMİ) öz təsirini bütün Qafqaz boyu yaymaq üçün böyük səylər göstərir.

Azərbaycanda üç əhəmiyyət kəsb edən yəhudi icması var: dağ yahudiləri, aşkinazi yahudilər və gürcü yahudiləri. Ölkəmiz müstəqilliyini qazandıqdan sonra respublikada fəaliyyətdə olan yəhudi cəmiyyətləri daha da fəallaşdılar, beynəlxalq yəhudi təşkilatları ilə əlaqələrini möhkəmləndirdilər, dini iəşivə-məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri (məsələn, Yəhudi İcmasının Mədəniyyət Mərkəzi), cəmiyyətlər (məsələn, "Həvva" qadın cəmiyyəti, "Xesed-Xerşon" xeyriyyəçilik cəmiyyəti), klublar (məsələn, "Alef", "Kilel" gənclər klubu, "Mişpaha" videoklubu) yaratdılar, qəzetlər təsis etdilər (məsələn, "Az-İz", "Qüllə", "Amişav").

Respublikamızda xristianlığın tarixi, demək olar ki, 2.000 il boyu İsa peyğəmbərin 12 həvarisindən biri Varfolomeyin adı ilə birbaşa bağlıdır. Hər gün Bakı kilsələrində dini ibadətlər həyata keçirilir. Bu, imanlılara onlara münasib vaxtda mənəvi tələbatlarını təmin etməyə imkan verir. Bayram və bazar günü kilsələrdə təşkil olunan ibadətlərdə xeyli adam toplaşır. Ölkəmizdə pravoslav və katoliklərdən əlavə, protestant-baptistlərin 25 kiçik təşkilatları vardır. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra baptist təşkilatları "Azərbaycan Incil Xristian-Baptistlərinin İttifaqı" yaratmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu günlərdə Azərbaycanın dini konfessiya liderləri Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı birgə bəyanat qəbul etmişlər. Sənəddə qeyd edilmişdir ki, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi başda olmaqla ölkənin dini liderləri münaqişənin dini müstəviyə yönəlməsinin qarşısının alınması və onun ədalətli qaydada yoluna qoyulması üçün həmişə çalışmışlar. Bəyanatı QMİ-nin başçısı şeyxülislam Allahşükür Paşazadə, rus pravoslav kilsəsinin Bakı yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşşeyin, Dağ Yəhudiləri İcmasının rəhbəri Milix Yevdayev, Azərbaycan Avropa Yəhudiləri İcmasının başçısı Aleksandr Şarovski, Alban-Udin Kilsəsinin rəhbəri Robert Mobili imzalamışlar. Müraciətin müəllifləri dünya dövlətlərinin başçılarını Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh yolu həlli üçün qüvvələrini əsirgəməməyə səsləyirlər.

Beləliklə, Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri getdikcə təkmilləşir və ciddi uğurlara imza atır. Ölkə rəhbərliyinin din sahəsində yeritdiyi uğurlu siyasət nəticəsində, dövlət-din münasibətləri beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq surətlə inkişaf olunur və dini etiqad azadlığı yüksək səviyyədə təmin edilir. Ölkəmizdə dini tolerantlıq dünya səviyyəsinə bir nümunə kimi qəbul olunmalıdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, dini siyasət, dini konfessiyalar, tolerantlıq, islam, xristianlıq, iudaizm

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

ABSTRACT

According to the current Constitution, Azerbaijan is a secular state. All religious *institutions* are *separate* from the *state* and equal before the law. Azerbaijan is a multinational country with many ethnic groups. As a result, there are many religious denominations in the country. Nowadays, Islam is the dominant religion in Azerbaijan.

Idolatry, Fire-Worshipping, Zoroastrianism already existed in the country until Islam was spread in Azerbaijan. Islam has become the main religion of Azerbaijan. According to statistics, 85% of Azerbaijani Muslims are Shiites and 15% are Sunnis. Sufism is also widespread in Azerbaijan. After Azerbaijan regained its independence in 1991, the Caucasus Muslim Board (CMB) has made great efforts to spread its influence throughout the Caucasus.

There are three important Jewish communities in Azerbaijan: Mountain Jews (also known as Juhuro), Ashkenazi Jews, and Georgian Jews. After the independence of our country, the Jewish communities in the country became more active, strengthened ties with international Jewish organizations, religious schools, cultural centers (for example, the Cultural Center of the Jewish Community), societies (for example, women's society "Eve", "Hesed-Khershon"), "charitable society", clubs (for example, "Alef", "Kilel" youth club, "Mishpaha" video club), founded newspapers (for example, "Az-Iz", "Tower", "Amishav").

The history of Christianity in our republic is directly connected with the name of Bartholomew, one of the 12 apostles of Jesus Christ, for almost 2,000 years. Religious services are held in Baku churches every day. This allows believers to meet their spiritual needs at the right time. Many people gather at church services on holidays and Sundays. In addition to Orthodox and Catholics, there are 25 small Baptist organizations in our country. After the collapse of the Soviet Union, Baptist organizations established the "Union of Biblical Christian Baptists in Azerbaijan."

It should be noted that the leaders of Azerbaijan's religious denominations have recently adopted a joint statement on the Karabakh conflict. The document notes that the country's religious leaders, including the Caucasus Muslim Board, have always worked to prevent the conflict from escalating to a religious level and to resolve it fairly. The statement was signed by Sheikh-ul-Islam Allahshukur Pashazade, head of the CMB, Alexander Ishein, archbishop of the Baku diocese of the Russian Orthodox Church, Milikh Yevdayev, head of the Mountain Jews Community, Alexander Sharovsky, head of the European Jewish Community of Azerbaijan, Robert Mobili, head of the Albanian-Udin Church. The authors of the appeal call on the world leaders to spare no effort to resolve the Armenian-Azerbaijani conflict over Nagorno-Karabakh peacefully within the framework of Azerbaijan's territorial integrity.

As a result of the successful policy pursued by the country's leadership, state-religion relations are developing in accordance with international law and achieving serious success. Azerbaijan is a model of multiculturalism and presents to the world an *example of tolerance* and coexistence.

Key words: Azerbaijan, religious politics, religious denominations, tolerance, Islam, Christianity, Judaism

Mövcud Konstitusiyaya müvafiq olaraq, Azərbaycan, dini qurumları dövlətdən ayrı və qanun qarşısında bərabər dünyəvi dövlətdir. Azərbaycan çoxsaylı etnik qrupların yaşadığı çoxmillətli ölkədir. Nəticə etibarilə, ölkədə çoxsaylı dini konfessiyalar birgə mövcuddur. Üstünlük təşkil edən din isə, islamdır.

Azərbaycan ərazisindəki dini etiqadlar böyük tarixə malikdir. Azərbaycan əhalisinin bütpərəstlik və bütələrə sitayiş təsəvvürlərinin kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Xınıslı, Dağkolanı və Çıraqlıda iri daş mücəssmələr, İsmayılıda insanabənzər antropomorfik fiqurlar, Mingəçevirdə gil heykəllər tapılmışdır.

Azərbaycan ərazisində e.ə. III əsrdən zərdüştlük geniş yayılmışdı. Bəzi mənbələrdə göstərilir ki, Zərdüştin atası əslən Azərbaycandan idi.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Azərbaycana islamın gəlişi ilə atəşpərəstlik öz əhəmiyyətini tədricən itirməyə başladı və tarixdən silindi. İslam Azərbaycanın əsas dininə çevrildi. Statistika görə, Azərbaycan müsəlmanlarının 85 %-i şiə, 15 %-i isə sünni təriqətlidir. Həmçinin Azərbaycanda sufi cərəyanı geniş yayılmışdır. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi (QMI) öz təsirini bütün Qafqaz boyu yaymaq üçün böyük səylər göstərir. QMI Azərbaycanda islam yönülmə icmalara rəhbərlik edir, şəriət əhkamlarına düzgün riayəti nəzarətdə saxlayır, 1991-ci ildə yaradılmış Bakı İslam Universiteti bazasında dini mütəxəssislər hazırlanması üzrə nəzərəcarpacaq əhəmiyyətli işlər aparır, ölkənin dini həyatında baş verən proseslərə məsuliyyət daşıyır. Bununla yanaşı, 1992-ci ildən Bakı Dövlət Universiteti teologiya fakültəsi ilahiyat və islamşünaslıq üzrə mütəxəssislər hazırlayır.

Azərbaycanda üç əhəmiyyət kəsb edən yəhudi icması var. Ümumən, ölkədə yəhudilərin sayı 16 000 nəfərə yaxındır. Hal-hazırda dağ yəhudiləri respublikanın yəhudi diasporası arasında əksəriyyət təşkil edirlər. Onların təxminən 6 000 nəfəri Bakıda, 4 000-i Qubada, 1 000 nəfəri isə digər şəhərlərdə yaşayırlar. Aşkenazi yəhudilərinin sayı 4 300 nəfərdir, onlar kökləri Orta Əsr Almaniyasından gələn avropalı yəhudilərdir. Onların böyük hissəsi Bakı və Sumqayıtda yaşayır. Gürcü-yəhudilərin sayı təqribən 700 nəfərdir. 1997-ci ildə yəhudi komitəsi "Coynt"un maddi köməliyi ilə onların sinaqoqu bərpa edilmişdir.

Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra respublikada fəaliyyətdə olan yəhudi cəmiyyətləri daha da fəallaşdılar, beynəlxalq yəhudi təşkilatları ilə əlaqələrini möhkəmləndirdilər, dini iəşiva-məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri (məsələn, Yəhudi İcmasının Mədəniyyət Mərkəzi), cəmiyyətlər (məsələn, "Həvva" qadın cəmiyyəti, "Xesed-Xərşon" xeyriyyəçilik cəmiyyəti), klublar (məsələn, "Alef", "Kilel" gənclər klubu, "Mişpaha" videoklubu) yaratdılar, qəzetlər təsis etdilər (məsələn, "Az-İz", "Qüllə", "Amişav"). "Soxnut" yəhudi agentliyi, həmçinin "Coynt" və "Vaad-L-Hetzola" komitələri Azərbaycanın yəhudi diasporaları arasında yəhudi adət-ənənələrinin mühafizə və saxlanılması ilə, həmçinin sinaqoqlara yardımla, mədəni tədbirlərin keçirilməsi ilə məşğuldurlar.

Ümumilikdə, Azərbaycanın paytaxtında, Quba və Oğuz şəhərlərində 6 sinaqoq vardır. 9 mart 2003-cü ildə Bakıda Avropanın ən böyük yeni yəhudi sinaqoqu, həmin ilin sentyabrında isə birinci yəhudi məktəbi açıldı.

Məşhur İsrail politoloqu Arye Qut təhlil apararaq "The Jerusalem Post" qəzetində yazmışdır: "...Azərbaycan bir çox dinə və xalqlara mənsub nümayəndələrin Vətəni, multikulturalizmin və dözümlülüyn parlaq və gözəl nümunəsi kimi olmuşdur və olmaqdadır. İsrail vətəndaşı kimi minnətdarlıq və qürur hissi ilə qeyd edirəm ki, Azərbaycan rəhbərliyi, yəhudi icması daxil olmaqla, Azərbaycanda yaşayan bütün icmaların həyat və adət-ənənələrinə dünyada tayı-bərabəri olmayan hörmətlə yanaşır, onların qayğısına qalır, xoş münasibət bəsləyir".

Azərbaycanda xristianlığın tarixi, demək olar ki, 2.000 il boyu İsa peyğəmbərin 12 həvarisindən biri Varfolomeyin adı ilə birbaşa bağlıdır. O, Azərbaycan torpaqlarında ilk dəfə İncil moizələri oxumuş və buna görə də eramızın 71-ci ildə Bakıda, Qız qalasının yaxınlığında edam edilmişdi. Onun ölüm yeri iki min il ərzində bütün xristianların ziyarət məkanı olmuşdur. 1936-cı ilə qədər bu məkan kilsə idi – xatirə lövhəsi bu barədə xəbər verirdi. I minillikdə müasir Azərbaycan ərazisinin yerləşdiyi Qafqaz Albaniyasında isəvilik geniş yayılmışdı və burada 4-cü əsrdə 19-cu əsrin əvvəllərinə qədər mövcud olmuş müstəqil Alban Kilsəsi təsis olunmuşdu.

Hal-hazırda Azərbaycanda 6 pravoslav kilsəsi vardır ki, onlardan üçü – Müqəddəs Mürdəşyan Zənənlər Kafedralı, Bakirə Məryəmin Məsum Hamiləliyi Kilsəsi, Mixail Arxangel Kilsəsi – Bakıda yerləşir. Pravoslavlarla yanaşı həmçinin ölkədə katolik kilsələr də fəaliyyətdədir.

Hər gün Bakı kilsələrində dini ibadətlər həyata keçirilir. Bu, imanlılara onlara münasib vaxtda mənəvi tələbatlarını təmin etməyə imkan verir. Bayram və bazar günü kilsələrdə təşkil olunan ibadətlərdə xeyli adam toplaşır.

Azərbaycanın pravoslav icmasının üzvlərinin sayı 200 minə yaxındır ki, bu da ölkə əhalisinin 2,5 %-ini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda pravoslav kilsəsinə gələnlər təkcə ruslar deyil, həm

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

də beloruslar, ukraynalılar, yunanlar, gürcülər və Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələridir.

14 yanvar 2019-cu ildə rus pravoslav kilsəsinin Bakı yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandrın (İşşeyin) arxiyepiskop kimi fəaliyyətinin 20 illiyinə həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir. O, müsahibəsində qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda bütün dinlərə mənsub xalqlar dostluq və qardaşlıq şəraitində yaşayırlar. Multikulturalizm və tolerantlığın bizim xalqın həyat tərzinə çevrildiyini təsdiq edən Arxiyepiskop Aleksandr vurğulamışdır ki, Azərbaycan dini həmrəylik və sivilizasiyalararası dialoq mühitinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Katoliklik Azərbaycanda XIV əsrdə yayılmağa başladı, o zaman ölkəyə müxtəlik katolik missiyaların missionerləri kütləvi şəkildə axın edirdi: dominikanlar, karmelitlər, fransiskanlar. XX əsrin əvvəllərində Bakıda ilk katolik kilsəsinin – Müqəddəs Bakirə Məryəmin Məsum Hamiləliyi Kilsəsinin özülü qoyulmuşdur. 2002-ci ildə katolik kilsənin başçısı Romalı Papa II İohan Pavel Azərbaycana gəlmişdir. Hal-hazırda Azərbaycanda katoliklər konfessiyasının üzvləri sayı çox deyildir – təqribən 500 nəfər.

Roma Papası Azərbaycana 2016 səfəri zamanı qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitlik hökm sürür, xalq yaxşı yaşayır. Həmçinin Papa Fransisk ölkənin dini icmalarının arasındakı tolerant münasibətləri məsələsinə toxunmuşdur.

O vurğulamışdır ki, bu gün dünyanın bir çox nöqtələrində gərginlik artanda və münaqişələr yarandıqda, bəzi dairələr dini amildən istifadə edərək daha çox ədavət və düşmənçilik səpmək istədikləri zaman, Azərbaycan əsil tolerantlıq nümunəsi göstərir.

Azərbaycanda pravoslav və katoliklərdən əlavə, protestant-baptistlərin 25 kiçik təşkilatları vardır. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra baptist təşkilatları "Azərbaycan Incil Xristian-Baptistlərinin İttifaqı" yaratmışlar. Hal-hazırda həmin ittifaq tərkibində 3 000 nəfər olan 22 icmanı birləşdirir. Kilsənin Azərbaycanın 18 bölgəsində filialları vardır.

Müxtəlif Əllincilər kilsələrinin 4,4 min müsafiri vardır (2010-cu il). Ən iri Əllincilər birliyi "Həyat sözü" kilsəsidir (4 icma, 1,8 min imanlı). Azərbaycandakı incil xristian dininin kilsəsi 11 icma və 850 mömin insanı birləşdirir. Bir sıra Əllincilər icmaları isəvilərin Birləşmiş Incil Etiqadı Kilsəsinə aiddir. Yeddinci Gün Adventist Kilsəsinin özlərinin məlumatlarına görə, 2014-cü ildə ölkədə 5 icma və 500 kilsə üzvü olmuşdur.

Azərbaycanda lüteranlıq hal-hazırda bir mövcud aşağı kilsə təşkilatı (prihod) – Xilaskarın Bakı Incil-Lütran İcması ilə təmsil olunur. Kilsə Incil-Lüteran Kilsələri İttifaqı nəzdində müstəqil icmadır. Hal-hazırda onun müsafirlərinin sayı təxminən 200 nəfərdir.

Həmçinin Azərbaycanda bir sıra təriqətdenkənar incil kilsələri mövcuddur. Bunlar ilk növbədə Bakıdakı "Böyük nemət" və ingilisdilli "Baku International Fellowship" icmalarıdır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bu günlərdə Azərbaycanın dini konfessiya liderləri Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı birgə bəyanat qəbul etmişlər.

Sənəddə qeyd edilmişdir ki, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi başda olmaqla ölkənin dini liderləri münaqişənin dini müstəviyə yönəlməsinin qarşısının alınması və onun ədalətli qaydada yoluna qoyulması üçün həmişə çalışmışlar. Bəyanatı QMİ-nin başçısı şeyxülislam Allahşükür Paşazadə, rus pravoslav kilsəsinin Bakı yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşşeyin, Dağ Yəhudiləri İcmasının rəhbəri Milix Yevdayev, Azərbaycan Avropa Yəhudiləri İcmasının başçısı Aleksandr Şarovski, Alban-Udin Kilsəsinin rəhbəri Robert Mobili imzalamışlar.

Müraciətin müəllifləri dünya dövlətlərinin başçılarını Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh yolu həlli üçün qüvvələrini əsirgəməməyə səsleyirlər.

Bu gün tolerantlıq milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan hökumətinin din siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri məhz mövcud tolerant, multikultural dəyərlərin qorunması, təbliği və təşviqi ilə bağlıdır. Ölkə rəhbərliyi mütəmadi olaraq dini

icmaların liderləri ilə görüşür, bu istiqamətdə təşkil edilən beynəlxalq konfranslar, tarixi-dini abidələrin bərpası və digər problemlərə diqqət yetirir.

Buna baxmayaraq, işğalçı Ermənistanın və onun cinayətkar rejiminin işğal olunmuş ərazilərimizdə həyata keçirdiyi qeyri-qanuni fəaliyyətin, məscidlərin, qədim Alban kilsələrinin, qəbiristanlıqların, digər məbədləri davamlı şəkildə məhv edərək, azərbaycanlılara məxsus mədəni irsin silinməsi ilə məşğul olublar. Bu bir növ azərbaycan xalqına qarşı mədəni soyqırımıdır. Şübhəsiz ki, həm beynəlxalq təşkilatlar və dünya ictimaiyyəti - Silahlı Münaqişədə Mədəni İrsin Qorunmasına dair Haaqa Konvensiyasının (1954), UNESCO-nun Dünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması Konvensiyası (1972), Avropa Arxeoloji İrsin Qorunması Konvensiyası (1992), baş verən erməni terroruna və vandalizm aktlarına müvafiq qaydada qiymət verməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. https://www.legislationline.org/download/id/6668/file/Azerbaijan_law_freedom_religious_beliefs_1992_am2015_ru.pdf
2. <http://www.legalacts.az/ru/document/271/100421>
3. <https://ebooks.azlibnet.az/book/QBxbtIvs.pdf>
4. <http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/2019/may/652359.htm>
5. <https://azerbaijan.az/ru/>
6. <https://azertag.az/ru/xeber/1233454>
7. <http://46.29.163.254/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B2%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B5>
8. <https://www.turan.az/ext/news/2020/10/free/politics%20news/ru/128785.htm>

FROM KHOJALY TO TODAY: A REFLECTION ON THE LEGAL ROOTS AND VIALE SOLUTIONS REGARDING NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

Assistant Professor Dr. Ural AKÜZÜM

Istanbul Gedik University Department of Constitution Law

ORCID: 0000-0001-5484-037X

ABSTRACT

Nagorno-Karabakh is one of the under-investigated international conflicts in legal literature. Its small size and population, the unresolved and ongoing status of the conflict, the long-time that has passed since 1988 when the conflict has erupted and the reluctance of international organizations to take a definitive legal stance have all hindered a thorough analysis of the legal status of Nagorno-Karabakh and of the legal ramifications of the human rights violations that continued after the end of Nagorno-Karabakh War in which hundreds of Azeri civilians were massacred by Armenian forces. This paper after presenting the historical development of the conflict, will first examine the relationship between the constitutional framework of the region under the Soviet rule and the legality of the self-proclaimed Nagorno-Karabakh Republic. The author will not attempt to express any authoritative statement on a topic that is exclusively of concern to the constitutional law of the USSR, Armenia or Azerbaijan. However, the author believes that a perspective of general constitutional law is essential in understanding the legal roots of the conflict and in contemplating viable solutions for the long-term stability in the region. In this scope, this paper argues that the escalation of the conflict may have devastating consequences on what is already a conflict-prone zone. A resolution of the conflict would not only require a genuine attention and pressure by the international community, but it also needs a realistic understanding of the legal, historical and cultural aspects of the Nagorno-Karabakh region by the two conflicting states. While the parties may reconcile historical and cultural disagreements through intensive dialogue, it is more difficult to break solidified legal interpretation of the status of the Nagorno-Karabakh region. Yet, a formalistic and objective perspective on the constitutional structure of the various governing bodies of the region in the years leading to the independence of Armenia and Azerbaijan will give a straight-forward legal picture. Nagorno-Karabakh is legally part of Azerbaijan, and the conflicting parties need to address the situation through constructive policies based on this premise.

Keywords: Nagorno-Karabakh Region, Nagorno-Karabakh War, Legal Status of Nagorno-Karabakh, Khojaly Genocide, Human Rights Violations, Territorial Integrity

Introduction

Nagorno-Karabakh is one of the under-investigated international conflicts in legal literature. Its small size and population, unresolved status of the conflict, the long-time that has passed since 1988 when the conflict has erupted and the reluctance of international organizations to take a definitive legal stance have all hindered a thorough analysis of the legal status of Nagorno-Karabakh and of the legal ramifications of the human rights violations that continued after the end of Nagorno-Karabakh War. This article will first present a perspective on the general theory of constitutional law and examine the relationship between the constitutional framework of the region under the Soviet rule and the legality of the self-proclaimed Nagorno-Karabakh Republic. This author is not qualified in the constitutional law

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

of the USSR, Armenia or Azerbaijan; and will not attempt to express any authoritative statement on a topic that is exclusively of concern to any of these disciplines. However, the author believes that a perspective of general constitutional law is essential in understanding the legal roots of the conflict and in contemplating viable solutions for the long-term stability in the region. Historical Development

General Background (Pre-1988)

The area comprising Nagorno-Karabakh¹ is a mountainous landlocked region in the South Caucasus that has been home to Azerbaijani and Armenian people for centuries.² It was incorporated by the Russian Empire in the early nineteenth century. The Persian Empire ceded it to Russia in 1813 under the Treaty of Gulistan, an Azerbaijani town on Karabakh's northern border. In 1828, the present frontier between Azerbaijan and Iran was established by the Treaty of Turkmenchai. The area encompassing the modern day Karabakh was organized as part of the Elizavetopol Guberniya (Governorate) under the Tsarist rule.³ The region was ruled by the Russian Empire until 1918 when Armenia and Azerbaijan gained independence.⁴ The newly-founded republics of Armenia and Azerbaijan disputed the region, which culminated in clashes in 1919 and 1920. When the Red Army gained control over Transcaucasia in 1921, the Soviet authorities established the Armenian Soviet Socialist Republic ("Armenian SSR" and Azerbaijan Soviet Socialist Republic ("Azerbaijan SSR"). In 1923, the region was organized as the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast ("NKAO" or the "Oblast") within the Azerbaijan SSR.⁵ During the Soviet period and until the Perestroika, the situation in Nagorno-Karabakh was dormant. While Armenians formed the majority of the population, the ethnic composition largely depended on the particular region or the decade. For example, according to the 1989 census, the population of Nagorno-Karabakh was approximately 75 percent ethnic Armenian (145,000) and 25 percent ethnic Azeri (40,688). Shusha, Karabakh's pre-Soviet centre, was home to mostly Azeris while Stepanakert, the capital of NKAO, was largely Armenian.⁶

Nagorno-Karabakh War (1988-1994)

In 1988, Armenians living in the Oblast started agitating for the secession from Azerbaijan SSR and uniting with the Armenian SSR.⁷ In February 1988, protestors started holding demonstrations in Stepanakert, the capital of NKAO, and in Yerevan, the Armenian capital.⁸ From 1988 to 1991, Armenian SSR and the NKAO adopted a number of resolutions seeking the secession of the NKAO from Azerbaijan SSR, first for the transfer of the NKAO from Azerbaijan SSR to Armenian SSR, then for the unilateral secession of the Oblast and finally for the unilateral declaration of the independence of the Nagorno-Karabakh Republic ("NKR").⁹ The constitutional bodies within the Azerbaijan SSR and the USSR rejected these decisions. However the NKAO went along with issuing a

¹ "Nagorno" means mountainous in Russian and "Karabakh" means black garden in Azerbaijani. Azerbaijanis call the region by the name of Dağlıq Qarabağ (pronounced Daghlyq Garabagh), which literally means mountainous Garabagh or "Yukhari Karabakh", which literally means "upper black garden." Armenians call the region "Artsakh." "Nagorno" is alternatively spelled as "Nagorny."

² Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. XX.

³ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. XVIII.

⁴ Svante E. Cornell, Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance, Middle Eastern Studies, Vol. 34 No. 1, January 1998, p. 52.

⁵ Andriy Y Melnyk, Nagorny-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 2.

⁶ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. XX.

⁷ Andriy Y Melnyk, Nagorny-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 3.

⁸ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. XXI.

⁹ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons¹ and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, paras. 3-6.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES
NOVEMBER 20-22, 2020
BAKU-AZERBAIJAN
(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>
E-MAIL: info@genocideconference.org

declaration of independence on 2 September 1991, holding a referendum on independence on 10 December 1991, and organizing parliamentary elections on 6 January 1992. During the same period, Armenia declared independence on 21 September 1991 and Azerbaijan declared independence on 18 October 1991.¹⁰

From early 1990 to late 1991, USSR troops which numbered at tens of thousands were deployed in Nagorno-Karabakh.¹¹ With the dissolution of the USSR, the Soviet troops left the region and skirmishes between Armenian and Azerbaijani forces intensified.¹² By early 1992, what was once communal violence characterized by individual attacks had reached the level of a full-scale war.¹³

In February 1992, hundreds of Azeri civilians were massacred by Armenian forces in the town of Khojali in Nagorno-Karabakh. This was the largest massacre in the conflict with the death toll estimated between 200 and 1000.¹⁴ In May 1992, Armenians took over the town of Shusha, the last town in Karabakh with Azeri population and shortly after, Armenian forces gained the control of the Azerbaijani town of Lachin and created the Lachin corridor which allowed access between Nagorno-Karabakh and Armenia.

In June 1992, an Azerbaijani offensive on the Mardakert region proved successful, however in February 1993, Armenian forces recaptured the town and the nearby Sarsang reservoir.¹⁵ The Azeri defeat in Mardakert prompted a political crisis in Azerbaijan and in June 1993, Azeri President Abulfaz Elchibey was ousted from power.¹⁶ Rather than taking the rest of the Karabakh region, Armenian forces continued their offensive in other provinces of Azerbaijan. In March and April 1993, Armenians seized all parts of Kelbajar province of Azerbaijan.¹⁷ In July 1993, Armenians established control over Agdam, and by October 1993 the Armenian forces had reached to Iranian border by seizing the Zanglean province.¹⁸

In 1993, United Nations Security Council issued a number of resolutions, 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993), and 884 (1993) condemning the occupation of the Azerbaijani territory by Armenian forces and requesting their withdrawal.¹⁹ However, these resolutions were not implemented by Armenian authorities.

A ceasefire agreement between Azerbaijan, Armenia and the Commander of the Army of Nagorno Karabakh entered into force on 12 May 1994.²⁰ By that time, Armenia had occupied over 20% of the territory of Azerbaijan; this comprised more than 90% of the former NKAO and also seven districts of Azerbaijan (Agdam, Fizuli, Jebrayil, Kelbajar, Kubatly, Lachin, and Zangelan).²¹ At the time of the

¹⁰ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 7.

¹¹ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 6.

¹² Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 6.

¹³ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, pp. XX, 3.

¹⁴ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 6.

¹⁵ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 8.

¹⁶ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 10.

¹⁷ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, pp. 12-13.

¹⁸ Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, December 1994, p. 45.

¹⁹ UNSC Res 822 (1993) (30 April 1993) SCOR 48th Year 70; UNSC Res 853 (1993) (29 July 1993) SCOR 48th Year 71; UNSC Res 874 (1993) (14 October 1993) SCOR 48th Year 72; UNSC Res 884 (1993) (12 November 1993) SCOR 48th Year 73.

²⁰ Ceasefire Agreement between Azerbaijan, Armenia and the Commander of the Army of Nagorno Karabakh (signed 9/10/11 May 1994, entered into force 12 May 1994)

²¹ Andriy Y Melnyk, Nagorny-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 3.

ceasefire agreement, over 20,000 people had died and over a million people had become internally displaced or refugees.²²

Current Status (Post-1994)

No final settlement of the Nagorno-Karabakh conflict had been reached since 1994 when the Nagorno-Karabakh War formally ended. While the international community sees Nagorno-Karabakh as an integral part of the territory of Azerbaijan and regards Armenia as the occupying force, the self-declared Nagorno-Karabakh Republic continues to enjoy *de facto* control over the region with substantial financial and military help from Armenia until Azerbaijan won many of the concessions it has sought for decades in negotiations over the Nagorno-Karabakh in 2020.

The Lisbon Document of 1996 adopted at the Lisbon OSCE Summit in 1996,²³ Council of Europe Resolution 1416 issued in 2005,²⁴ the UN General Assembly Resolution 62/243 passed on 14 March 2008²⁵ and the European Parliament Resolution of 20 May 2010²⁶ have confirmed the principle of territorial integrity as a basic element of any resolution to the Nagorno-Karabakh conflict and demanded the withdrawal of Armenian forces from the occupied Azerbaijani territories.²⁷

International mediation efforts for the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict have been consolidated under the auspices of the Organization for Security and Cooperation in Europe ("OSCE") and is led by the Minsk Group, co-chaired by France, Russia, and the USA.²⁸ In November 2007, a set of basic principles were adopted at the Madrid OSCE Ministerial Council which comprised of returning the occupied territories other than Nagorno-Karabakh to Azerbaijan, recognizing a transitional status to Nagorno-Karabakh, creating a corridor that links Nagorno-Karabakh and Armenia, determining the final status of Nagorno-Karabakh through referendum, allowing internally displaced persons and refugees to return to their home and stationing peacekeeping forces.²⁹ In a joint statement at l'Aquila on 10 July 2009 and in subsequent statements in Muskoka in 2010 and Deauville in 2011, co-chairs of the Minsk Group affirmed their commitment to support the conflicting parties in the implementation of the Madrid Basic Principles.³⁰ However, there has been no concrete development to this date until the victory of Azerbaijan over the disputed territories.

²² Andriy Y Melnyk, Nagorno-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 3.

²³ OSCE 'Statement of the OSCE Chairman-in-Office' in OSCE 'Lisbon Document 1996' (3 December 1996) (1997) 36 ILM 488 Annex 1.

²⁴ COE Parliamentary Assembly 'Resolution No 1416/2005: The Conflict over the Nagorno-Karabakh Region Dealt with by the OSCE Minsk Conference' (25 January 2005).

²⁵ UNGA Res 62/243 'The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan' (14 March 2008) GAOR 62nd Session Supp 49 vol 3, 70.

²⁶ Resolution of the European Parliament of 20 May 2010 on the Need for an EU Strategy for South Caucasus (2009/2216(INI))[2011] OJC 161 E/20.

²⁷ Andriy Y Melnyk, Nagorno-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 6.

²⁸ Andriy Y Melnyk, Nagorno-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, May 2013, para. 11.

²⁹ The content of Madrid Recommendations were only revealed with the Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by US President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight (10 July 2009).

³⁰ Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by US President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight (10 July 2009); Joint statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by Dmitry Medvedev, President of the Russian Federation, Barack Obama, President of the United States of America, and Nicolas Sarkozy, President of the French Republic at the Summit of the Eight in Muskoka, Canada (26 June 2010); Joint statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, by the Presidents of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries at the Summit of the Eight in Deauville, France (26 May 2011).

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

While the conflict had not escalated to a large-scale violence since 1994, there have been occasional border clashes. Between 2008 and 2015, skirmishes between the two sides caused the death of dozens of Azerbaijani and Armenian soldiers.³¹ In 1-5 April 2016, in what is known as the Four-Day War, Azerbaijan's military lost 16 of its soldiers, while the Karabakh Armenian army said that it had lost 29 soldiers; 101 were reported wounded, and 28 were missing in action.³² Border clashes continue to this date with sporadic fighting.

**Status of Nagorno-Karabakh under Soviet Constitutional Order and Its Impact on Statehood
The Principle of *Uti Possidetis Iuris* and Its Relationship with the Constitutional Structure of
USSR**

The constitutional status of Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast within the USSR is crucial for the legality of the independence of Nagorno-Karabakh Republic. The principle of *uti possidetis iuris* requires international boundaries to follow the administrative delimitations traced by the predecessor authorities and existing at the date of independence.³³ This principle links the status of Nagorno-Karabakh under the domestic constitutional law of USSR to the statehood of the former under international law.

NKAO was incorporated within the Azerbaijan SSR when Azerbaijan declared its independence.³⁴ It appears that the Armenian government equates the status of the Republic of Azerbaijan and the Nagorno Karabakh Republic and argues that both entities must be accorded the same right to self-determination.³⁵ Yet, th

is question must scrutinized under the constitutional order within the USSR.

Constitutional Legality of Attempts of Unilateral Secession by NKAO

On 20 February 1988, NKAO adopted a resolution seeking the transfer of the autonomous Oblast from Azerbaijan SSR to the Armenian SSR within the USSR.³⁶ While this was accepted by the Armenian SSR on 15 June 1988, it was rejected by the Azerbaijan SSR two days later on 17 June 1988.³⁷ On 12 July 1988, the NKAO adopted a decision on the unilateral secession of the NKAO from the Azerbaijan SSR, however this decision was declared null and void by the constitutional authorities within the Azerbaijan on the same day.³⁸

The highest Soviet authorities also confirmed the status of NKAO within the territory of the Azerbaijan SSR. The Presidium of the Supreme Soviet of the USSR decided on 18 July 1988 that NKAO stay within

³¹ Chiragov and Others v. Armenia, European Court of Human Rights, Application no. 13216/05, Judgment (Merits) dated 16 June 2015, para. 28.

³² Andrew E. Kramer, Armenia and Azerbaijan Halt Fighting on Border, the New York Times, 5 April 2016.

³³ Giuseppe Nesi, Uti possidetis Doctrine, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, February 2018, para. 3.

³⁴ *Supra* para. 3.

³⁵ Annex to the letter dated 23 March 2009 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General, Nagorny Karabakh: peace negotiations and Azerbaijan's militaristic policy, UN Document A/63/781-S/2009/156, para. 43.

³⁶ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 2.

³⁷ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 2.

³⁸ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 3.

the Azerbaijani territory. Similarly, when the Supreme Soviet of the Armenian SSR passed a resolution on 1 December 1989 for the unification of Nagorno-Karabakh and Armenia, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR adopted a resolution on 10 January 1990 declaring the former to be in “nonconformity With the USSR Constitution” because it was adopted without the consent of the Azerbaijan SSR.³⁹ The declaration of independence declared by the NKAO on 2 September 1991 was likewise declared invalid by the USSR State Council on 27 November 1991.⁴⁰ On 28 November 1991, the USSR Committee of the Constitutional Oversight also declared the unilateral declaration of independence null and void.⁴¹

Relevance of the Pre-Soviet Constitutional Structure

Another crucial point to be analysed for the status of Nagorno Karabakh is to what extent the pre-soviet constitutional structure of the relevant administrative regions matter. Armenian government argues that instead of Azerbaijan SSR under the soviet rule, the territories of the Azerbaijani Republic of 1918-1920 must determine the territorial scope of what Azerbaijan can claim as an independent state. The memorandum entitled “Nagorny Karabakh: peaceful negotiations and Azerbaijan’s militaristic policy” submitted by the Armenian permanent representative to the United Nations to the Secretary-General states n relevant part:

*In 1991, restoring its independence as a successor of the Republic of Azerbaijan of 1918-1920 and rejecting its Soviet legal heritage of 1920-1991, the Azerbaijani SSR lost all claims to the territories transferred to Soviet Azerbaijan in July 1921, including Nagorny Karabakh. Thus, the Republic of Nagorny Karabakh was formed on territories over which the Republic of Azerbaijan had no sovereignty.*⁴²

This view misrepresents the claims of Azerbaijan. As stated above, Azerbaijani SSR never relinquished its rights over the territory of NKAO, nor did current Republic of Azerbaijan contend to restore the independence of the Republic of Azerbaijan of 1918-1920 in the form it was then. In fact, in all relevant constitutional decisions adopted by the Azerbaijani SSR and USSR authorities, the integrity of the Oblast within Azerbaijani SSR was emphasized. What matters at the end is the administrative limitations that existed at the moment of independence, not the historical changes to these limitations in the past century.

³⁹ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia’s responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 5.

⁴⁰ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia’s responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 6.

⁴¹ Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons1 and the Republic of Armenia’s responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289, para. 6.

⁴² Annex to the letter dated 23 March 2009 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General, Nagorny Karabakh: peace negotiations and Azerbaijan’s militaristic policy, UN Document A/63/781-S/2009/156, para. 44.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Conclusion

Despite a worrying number of deathly border clashes between Azerbaijani and Armenian forces, Nagorno-Karabakh conflict had been largely dormant since the ceasefire of 1994 until 2020. It seems that the Armenian government favours the status quo with the effective control by what can be characterized as a satellite ‘puppet-State’ or a de facto Armenian province over the Nagorno-Karabakh and the surrounding areas, while with the power of a strong economy fuelled by oil and gas revenues, Azerbaijan embarks more and more on a military build-up. An escalation of the conflict may have devastating consequences on what is already a conflict-prone zone. A resolution of the conflict would not only require a genuine attention and pressure by the international community, but it also needs a realistic understanding of the legal, historical and cultural aspects of the Nagorno-Karabakh region by the two conflicting states. While the parties may reconcile historical and cultural disagreements through intensive dialogue, it is more difficult to break solidified legal interpretation of the status of the Nagorno-Karabakh region. Yet, a formalistic and objective perspective on the constitutional structure of the various governing bodies of the region in the years leading to the independence of Armenia and Azerbaijan will give a straight-forward legal picture. Nagorno-Karabakh is legally part of Azerbaijan, and the conflicting parties need to address the situation through constructive policies based on this premise.

BIBLIOGRAPHY

REPORTS AND STATEMENTS

Human Rights Watch/Helsinki Report, Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh (December 1994)
Joint statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by Dmitry Medvedev, President of the Russian Federation, Barack Obama, President of the United States of America, and Nicolas Sarkozy, President of the French Republic at the Summit of the Eight in Muskoka, Canada (26 June 2010)
Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by US President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L’Aquila Summit of the Eight (10 July 2009)
Joint statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, by the Presidents of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries at the Summit of the Eight in Deauville, France (26 May 2011)
OSCE ‘Statement of the OSCE Chairman-in-Office’ in OSCE ‘Lisbon Document 1996’ (3 December 1996) (1997) 36 ILM 488 Annex 1

ARTICLES

Andrew E. Kramer, Armenia and Azerbaijan Halt Fighting on Border, the New York Times (5 April 2016)
Andriy Y Melnyk, Nagorny-Karabakh, Max Planck Encyclopedia of Public International Law (May 2013)

BOOKS

Giuseppe Nesi, Uti possidetis Doctrine, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, (February 2018)
Svante E. Cornell, Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance, Middle Eastern Studies, Vol. 34 No. 1 (January 1998)

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

LETTER ANNEXES

Annex to the letter dated 30 April 2012 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Report on the international legal rights of the Azerbaijani internally displaced persons¹ and the Republic of Armenia's responsibility, UN Document A/66/787-S/2012/289

Annex to the letter dated 23 March 2009 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General, Nagorny Karabakh: peace negotiations and Azerbaijan's militaristic policy, UN Document A/63/781-S/2009/156

RESOLUTIONS

COE Parliamentary Assembly 'Resolution No 1416/2005: The Conflict over the Nagorno-Karabakh Region Dealt with by the OSCE Minsk Conference' (25 January 2005)

United Nations General Assembly Resolution 62/243 'The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan' (14 March 2008) GAOR 62nd Session Supp 49 vol 3

United Nations Security Council Resolution 822 (1993) (30 April 1993) SCOR 48th Year 70

Resolution of the European Parliament of 20 May 2010 on the Need for an EU Strategy for South Caucasus (2009/2216(INI))[2011] OJC 161 E/20

United Nations Security Council Resolution 884 (1993) (12 November 1993) SCOR 48th Year 73

United Nations Security Council Resolution 853 (1993) (29 July 1993) SCOR 48th Year 71

United Nations Security Council Resolution 874 (1993) (14 October 1993) SCOR 48th Year 72

AGREEMENTS AND DECISIONS

Ceasefire Agreement between Azerbaijan, Armenia and the Commander of the Army of Nagorno Karabakh (signed 9/10/11 May 1994, entered into force 12 May 1994)

Chiragov and Others v. Armenia, European Court of Human Rights, Application no. 13216/05, Judgment (Merits) (16 June 2015)

Qırmızı Terror-Azərbaycan Türklərinə Qarşı Soyqırım

GENOCIDE AGAINST THE RED TERROR-AZERBAIJANI TURKS

Qənimətli Elsevər

ORCID: 0000-0002-6474-5402

XÜLASƏ

Qırmızı terror — Sovet Rusiyasında kütləvi həbslər kampaniyası və bolşeviklər tərəfindən həyata keçirilmiş cəzalar sisteminə deyilir. "Qırmızı terror" termini əslində Fransa İnqilabının 1794-cü il, 28 iyulda başa çatmış "Terror idarəçiliyi"nin (Robespier tərəfindən həyata keçirilib) son 6 həftəsini təsvir etmək və bu dövrü sonrakı "Ağ Terror" dövründən ayırmaq üçün istifadə olunub (tarixdə bu dövr Böyük Terror (fr. la Grande Terreur) kimi tanınır. Qırmızı Terror termininə kommunistlər və kommunist yönümlü qruplar tərəfindən törədilən digər zorakılıq kampaniyalarında da istinad olunur.

Tarixdə Qırmızı Terrora, qanlı repressiyalara, kütləvi deportasiyalara amansızcasına məruz qalan xalqlardan biri də Azərbaycan xalqı olmuşdur. Bunu digər terror hadisələrindən fərqləndirən cəhət o idi ki, millətçi-sovnist erməni daşnak hərəkatı bolşevizmin qanlı terror məşinından istifadə edərək Azərbaycan xalqına qarşı bolşevizm pərdəsinə bürünərək millətçi-sovnist terror hərəkatını həyata keçirməyə müvəffəq oldular.

Soyqırım xronikası I mərhələ: 1813-1828-ci illər Rusiya ilə İran arasında gedən iki müharibənin (1804-1813, 1826-1828) sonunda imzalanmış Gülistan (12 oktyabr 1813-cü il) və Türkmənçay (10 fevral 1828-ci il) müqavilələri Azərbaycan xalqının tarixində faciəvi rol oynamış və Azərbaycanın parçalanmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycanın şimalı Rusiyanın, cənubu isə İranın idarəçiliyinə keçmişdir. Türkmənçay müqaviləsinin XV bəndinə əsasən İrandan ermənilərin İrəvan, Qarabağ və Naxçıvana kütləvi şəkildə köçürülməsinə başlanılır. Bunun da nəticəsində həmin ərazilərdə məskunlaşmış azərbaycanlılar öz yurd-yuvalarından məhrum edilir. Türkmənçay müqaviləsindən dərhal sonra imperator I Nikolay 21 mart 1828-ci ildə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində "Erməni əyaləti"nin yaradılması haqqında əmr imzalayır. XIX əsrin ikinci yarısından ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımını təşkilatlanmış və planlı siyasət kimi aparılmışdır.

Soyqırım xronikası II mərhələsi: 1905-1907-ci illər Rusiyada gedən inqilabi proseslərdən istifadə edən ermənilər 1905-1907-ci illərdə məqsədyönlü milli qırğın aktlarını, Bakı, Şuşa, Zəngəzur, İrəvan, Ordubad, Naxçıvan, Eçmiadzin, Cavanşir və Qazaxda azərbaycanlıların yurd-yuvalarından çıxarılması aksiyasını həyata keçiriblər. Dəhşətli Bakı faciəsindən sonra 1905-1906-cı illərdə ermənilər Şuşada, Füzulidə, Cəbrayıl, Naxçıvanda, İrəvanda, Qazaxda, Gəncədə, Tiflisdə Azərbaycan Türklərinə qarşı qırğınlar törətmişlər. Bu qırğınların davamı İrəvanda baş vermişdir. İrəvan quberniyasında öz məqsədlərinə nail olan erməni silahlı dəstələri Qarabağda qırğınlar törətməyə başlamışdılar.

Soyqırımın III mərhələsi 1917-ci ildən başlayır. 1917-ci il fevral ayında baş vermiş olan fevral inqilabı erməni məsələsi tarixində yeni mərhələ olmuşdur. Ermənilərin bu hərəkatı 1905-ci ildə olduğu kimi 1918-ci ilin martında, yenə də Bakıdan başlamışdır. Özü də bu qırğın 1905-ci ilə nisbətən ermənilər tərəfindən daha məharətlə hazırlanmış və amansızlıqla həyata keçirilmişdir. Erməni cəlladlarının vəhşilikləri onların yalnız Bakıda törətdikləri qanlı faciə ilə bitmədi. S. Şaumyanın əmrilə qatı daşnak T. Amirov və türklərin qanına susamış S. Lalayanın başçılığı ilə erməni daşnak-bolşevik ordusu iki min nəfərlik qüvvə ilə Şamaxıya hücum etdilər. Ermənilər Şamaxı şəhərində və kəndlərində 16 mindən artıq günahsız azərbaycanlıyı öldürdülər. Ermənilər bolşeviklərin köməyi ilə Quba qəzasında üç dəfə qırğın törətmişdilər. 1918-1920-ci illərdə erməni vəhşiliklərindən ən çox ziyan çəkən Azərbaycan

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

bölgələrindən biri də Zəngəzur qəzası olmuşdur. Ermənilər bu qanlı hadisələrin miqyasını genişləndirərək öz cinayətkarlığını İravan quberniyasında da törətməyi unutmamışlar. S.Şaumyanın vasitəçiliyi ilə sovet Rusiyasının himayə və yardımına nail olmuş ermənilər, xüsusilə də Andranikin silahlı quldur dəstəsi 1918-ci ilin iyun-avqust aylarında Naxçıvan mahalının dinc türk-müsəlman əhalisinə heç bir çərçivəyə sığmayan vəhşiliklə divan tutmuşdur. 1918-1920-ci illərdə ermənilərin ən çox vəhşiliklər törətdiyi Azərbaycan ərazilərindən biri də Qarabağ bölgəsi olmuşdur.

Bu soyqırımı əsl hüquqi-siyasi qiymətini Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra almışdır. Mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə - 1998-ci il martın 26-da ümummilli lider Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində verilən fərman erməni təcavüzkarlarının terror hərəkətlərinə verilən dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymət olmuşdur. Bu fərman Azərbaycanın indiki və gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması baxımından, bir növ, proqram sənədidir. Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırımı və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən bu tarixi sənəddə martın 31-nin azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd olunması təsbitlənmişdir.

Açar Sözlər: Qırmızı terror, Soyqırım xronikası I mərhələ: 1813-1828-ci illər, Soyqırımın III mərhələsi 1917-ci ildən başlayır, 1998-ci il martın 26, Soyqırımı Günü.

ABSTRACT

Red terror - a campaign of mass arrests in Soviet Russia and a system of punishments carried out by the Bolsheviks. The term "red terror" was originally used to describe the last six weeks of the "Terror Management" (carried out by Robespierre) of the French Revolution, which ended on July 28, 1794, and to distinguish this period from the later "White Terror" period. Known as the Great Terror (fr. La Grande Terreur). The term Red Terror is also used in other campaigns of violence perpetrated by communists and pro-communist groups. The Azerbaijani people have been one of the peoples in history that have been ruthlessly subjected to the Red Terror, bloody repressions and mass deportations. What distinguished it from other terrorist acts was that the nationalist-chauvinist Armenian Dashnak movement, using the bloody terrorist machine of Bolshevism, managed to carry out a nationalist-chauvinist terrorist movement under the guise of Bolshevism against the Azerbaijani people.

Chronicle of the Genocide Stage I: Gulistan (October 12, 1813) and Turkmenchay (February 10, 1828) agreements signed at the end of the two wars between Russia and Iran (1804-1813, 1826-1828) in 1813-1828 Azerbaijan played a tragic role in the history of the people and led to the disintegration of Azerbaijan. The north of Azerbaijan came under the rule of Russia and the south under the rule of Iran. According to Article XV of the Turkmenchay Treaty, the mass resettlement of Armenians from Iran to Yerevan, Karabakh and Nakhchivan began. As a result, Azerbaijanis living in those areas are deprived of their homes. Immediately after the Treaty of Turkmenchay, Emperor Nicholas I signed an order on March 21, 1828 on the establishment of the "Armenian province" in the territory of the Iravan and Nakhchivan khanates. From the second half of the 19th century, the genocide of Armenians against Azerbaijanis was organized and pursued as a planned policy.

Stage II of the genocide chronicle: Armenians, taking advantage of the revolutionary processes in Russia in 1905-1907, carried out targeted acts of genocide in 1905-1907, expelling Azerbaijanis from their homes in Baku, Shusha, Zangazur, Yerevan, Ordubad, Nakhchivan, Echmiadzin, Javanshir and Gazakh. carried out the removal action. After the terrible Baku tragedy in 1905-1906, Armenians committed massacres against Azerbaijani Turks in Shusha, Fizuli, Jabrayil, Nakhchivan, Yerevan, Gazakh, Ganja and Tbilisi. The continuation of these massacres took place in Yerevan. Armenian armed groups, which achieved their goals in the Iravan province, began to commit massacres in Karabakh.

The third stage of the genocide began in 1917. The February Revolution of February 1917 was a new stage in the history of the Armenian question. This movement of the Armenians began in Baku in March

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

1918, as in 1905. In fact, this massacre was more skillfully prepared and ruthlessly carried out by the Armenians than in 1905. The atrocities of the Armenian executioners did not end with the bloody tragedy they committed only in Baku. At the order of S. Shaumyan, the Armenian Dashnak-Bolshevik army led by the fierce Dashnak T. Amirov and S. Lalayan, thirsting for the blood of the Turks, attacked Shamakhi with a force of two thousand men. Armenians killed more than 16,000 innocent Azerbaijanis in the city and villages of Shamakhi. Armenians, with the help of the Bolsheviks, committed three massacres in Guba. Zangazur district was one of the regions of Azerbaijan that suffered the most from the Armenian atrocities in 1918-1920. By expanding the scale of these bloody events, the Armenians did not forget to commit their crimes in the Iravan province. In June-August 1918, the Armenians, especially the armed gang of Andranik, who had gained the protection and assistance of Soviet Russia through the mediation of S. Shaumyan, brutally attacked the peaceful Turkish-Muslim population of Nakhchivan. The Karabakh region was one of the territories of Azerbaijan where Armenians committed the most atrocities in 1918-1920.

This genocide received its true legal and political value after Azerbaijan gained independence. On the 80th anniversary of the March events, the decree issued on March 26, 1998 as a result of the purposeful activity of national leader Heydar Aliyev was a full and comprehensive legal and political assessment of the terrorist acts of the Armenian aggressors. This decree is a kind of program document in terms of preserving the national memory of present and future generations of Azerbaijan. This historical document, which comprehensively analyzes the policy of genocide and deportation against Azerbaijanis for centuries, establishes the celebration of March 31 as the Day of Genocide of Azerbaijanis.

Key Words: The Red Terror, Chronicle of the genocide Stage I: 1813-1828, Chronicle of genocide II stage: 1905-1907, The third stage of the genocide began in 1917, March 26, 1998, Genocide Day.

Qırmızı terror — Sovet Rusiyasında kütləvi həbslər kampaniyası və bolşeviklər tərəfindən həyata keçirilmiş cəzalar sisteminə deyilir.¹ “Qırmızı terror” termini əslində Fransa İnqilabının 1794-cü il, 28 iyulda başa çatmış “Terror idarəçiliyi”nin (Robespyer tərəfindən həyata keçirilib) son 6 həftəsini təsvir etmək və bu dövrü sonrakı “Ağ Terror” dövründən ayırmaq üçün istifadə olunub (tarixdə bu dövr Böyük Terror (fr. la Grande Terreur) kimi tanınır.² Qırmızı Terror termininə kommunistlər və kommunist yönümlü qruplar tərəfindən törədilən digər zorakılıq kampaniyalarında da istinad olunur.³

Tarixdə Qırmızı Terrora, qanlı repressiyalara, kütləvi deportasiyalara amansızcasına məruz qalan xalqlardan biri də Azərbaycan Türk Müsəlman xalqı olmuşdur. Bunu digər terror hadisələrindən fərqləndirən cəhət o idi ki, millətçi-şovnist erməni daşnak hərəkatı bolşevizmin qanlı terror məşinından istifadə edərək Azərbaycan xalqına qarşı bolşevizm pərdəsinə bürünərək millətçi-şovnist terror hərəkatını həyata keçirməyə müvəffəq oldular.⁴ Azərbaycanda qırmızı terror hərəkatına gətirib çıxaran tarixi hadisələrin qısa xronologiyasına nəzər salanda aydın olur ki, bu qırmızı terrorun kökləri çox dərinlərdən başlayıb gəlir.⁵

Soyqırım xronikası I mərhələ: 1813-1828-ci illər Rusiya ilə İran arasında gedən iki müharibənin (1804-1813, 1826-1828) sonunda imzalanmış Gülistan (12 oktyabr 1813-cü il) və Türkmənçay (10 fevral 1828-ci il) müqavilələri Azərbaycan xalqının tarixində faciəvi rol oynamış və Azərbaycanın parçalanmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycanın şimal bölgəsi Rusiya İmperiyasının, cənubu bölgəsi isə İranın idarəçiliyinə keçmişdir. Türkmənçay müqaviləsinin XV bəndinə əsasən İrandan ermənilərin

¹ Мелгунов С. Крапая террор в Россия. Москва, 1975, 34.

² Hedeman J. ingilis dilinə tərcüməsi “Robespyer və qırmızı terror”, reprinted in 2004, ISBN 1-4021-3829-6.

³ Radzinski Edvard. Stalin: The First In-depth Biography Based on Explosive New Documents from Russia's Secret Archives, Anchor, 1997, ISBN 0-385-47954-9.

⁴ Qənimətli E. “Qırmızı Terror və kütləvi represiyalar” Bakalavr Kurs İş, Bakı, 2013, 8

⁵ Qənimətli E. “Qırmızı Terror və kütləvi represiyalar” Bakalavr Kurs İş, Bakı, 2013, 10

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

İrəvan, Qarabağ və Naxçıvana kütləvi şəkildə köçürülməsinə başlanılır. Bunun da nəticəsində həmin ərazilərdə məskunlaşmış Azərbaycan Türkləri öz yurd-yuvalarından məhrum edilir.⁶

26 fevral 1828-ci ildə başlamış və iyunun 11-də köçürmə işləri başa çatmışdır.⁷ Türkmənçay müqaviləsindən dərhal sonra imperator I Nikolay 21 mart 1828-ci ildə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində "Erməni əyaləti"nin yaradılması haqqında əmr imzalayır. 7 min 331 Azərbaycan Türk Müsəlmanının və 2 min 369 erməninin yaşadığı İrəvan şəhəri də "Erməni əyaləti"nin tərkibinə daxil edilir. Türkiyə ilə aparılan müharibələrin (1828-1829, 1877-1878) sonunda tarixi mənbələrə əsasən 1829-1830-cu illərdə Qafqazda (Naxçıvan, Qarabağ, İrəvan) 40 min İran, 84 min 600 Türkiyə ermənisi yerləşdirilib.⁸ Ümumiyyətlə, 1826-1828-ci illər Rusiya-İran və 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibələrindən sonra Erməni vilayətinə (İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə) İran və Türkiyədən 57266 nəfər erməni (10631 ailə) köçürülmüşdü. Köçürülmələrdən əvvəl həmin ərazidə cəmi 25131 nəfər (4428 ailə) erməni yaşamışdır. Müharibələrin nəticəsində İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisindən Türklərin xeyli hissəsi qaçqın düşmüş, orada yalnız 81749 nəfər (17078 ailə) Azərbaycan Türk Müsəlmanı qalmışdı. Köçürmələrdən sonra isə ermənilər 82397 nəfər (15059 ailə) təşkil etmiş və Azərbaycan Türk Müsəlmanları sayca üstələmişdilər.⁹

Soyqırım xronikası II mərhələsi: 1905-1907-ci illəri əhatə edir. Beləki, Rusiya İmperiyasında getmiş olan inqilabi proseslərdən istifadə edən erməni quldur dəsdələri 1905-1907-ci illərdə məqsədyönlü milli qırğın aktlarını, Bakı, Şuşa, Zəngəzur, İrəvan, Ordubad, Naxçıvan, Eçmiadzin, Cavanşir və Qazaxda Azərbaycan Türk Müsəlmanı yurd-yuvalarından çıxarılması aksiyasını həyata keçiriblər. 1905-1906 illərdə İrəvan və Gəncədə 200, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzurun isə 75 Azərbaycan Türk Müsəlman kəndini erməni quldur dəsdələri tərəfindən talan ediblər.¹⁰ Ermənilər Azərbaycan Türklərinə qarşı aparmış olduqları mübarizədə 30 ildən bəri topladılar və gizli yerlərdə- qəbristanlıqda, qayalıqlarda, zirzəmilərdə, kilsələrdə saxlamış olduqları müxtəlif növ silahlardan istifadə edərək 1905-1906-cı illərdə dəhşətli qırğınlar və faciələr törətmişlər. Bakı şəhərində ilk toqquşma fevralında oldu. Belə ki, Ağarza adlı Azərbaycan Türkünün erməni kilsəsi yaxınlığında öldürülməsi ilə başlandı və sonda bu hadisə kütləvi faciə ilə nəticələndi.¹¹

C.Makkarti və K.Makkartinin tarixi məlumatlarını ələ alaraq yaza bilərəm ki, Bakıda fevralda baş vermiş soyqırım və fəziə zamanı 700 və sentyabrda isə 275 Azərbaycan Türk Müsəlmanlar erməni quldur dəsdələri tərəfindən öldürülmüşdür.¹²

Bakı faciəsindən sonra 1905-1906-cı illərdə ermənilər Şuşa şəhərində, Füzulidə, Cəbrayıl, Naxçıvanda, İrəvanda, Qazaxda, Gəncədə, Tiflisdə Azərbaycan Türk Müsəlmanına qarşı qırğınlar və faciələr törətmişlər.¹³

İrəvanda da erməni quldur dəsdələri tərəfindən kütləvi qırğın və faciələr baş vermişdir.¹⁴ Bu qırğın və faciələr 1905-ci ilin fevralın 21-23-də baş vermiş oldu.¹⁵ 1905-ci il 23 mayda İrəvanda erməni silahlı quldur dəsdələri tərəfindən Azərbaycan Türk Müsəlmalarına qarşı yernidən qırğın və faciələr baş verir və bu qırğın və faciələr bir aya qədər davam etmiş olur. Bu qırğınlar nəticəsində İrəvanın 15 kəndi erməni quldur dəsdələri tərəfindən xarabalığa çevrilir.¹⁶

⁶ Azərbaycan tarixi, 3 cildə, 3-cü cild, Bakı, 1965, 122.

⁷ Arzumanlı V, Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998, 25-32.

⁸ Azərbaycan tarixi, 3 cildə, 3-cü cild, Bakı, 1965, 122.

⁹ Arzumanlı V, Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998, 33-44.

¹⁰ Həsənlı C. "Ağ ləkələrin qara kölgəsi". Bakı, 1991, 140.

¹¹ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 12.

¹² Дж.Маккарти, К.Маккарти. Тюрки и армяне руководство по Армянскому вопросу. Баку, 1996, 60.

¹³ M.M.Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Bakı, 1993, 51.

¹⁴ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 14.

¹⁵ Mustafa N. Ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda törətdikləri qırğınlar. Bakı, 22. 2011.

¹⁶ Hacıyev S. "Erməni məsələsi" faktların dili ilə. "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, 27 aprel 2001.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

Erməni silahlı quldur dəstələri Qarabağda qırğınlar törətməyə başlamışdılar. İyunun 1-dən başlamış olan erməni quldur dəstələrinin hücumları nəticəsində Cəbrayıl-Qaryagində, Veysəlli, Qacar, Cəməmli, Arış, Qışlaq, Məzrə kəndləri darmadağın edilərək viran qoyulur və yerlə yeksan edilir. Avqustun 16-da Şuşada qırğınlar törədilir.¹⁷

Cavanşir torpağının Sırxavənd kəndinə də Amazaspın başçılığı ilə erməni quldur dəstələri hücum etmiş olan 4000 nəfər erməni quldur dəstələri dəhşətli qırğınlar törətmiş və günahsız Azərbaycan Türk Müsəlmanını öldürmüşlər.¹⁸

1906-cı il iyulun 29-da erməni quldur dəstələri Zəngəzurun Lov, Xələc, Saldashlı, İncəvar, Daşnov kəndlərini viran qoyaraq yerlə yeksan edirlər. Bundan sonra erməni quldur dəstələri Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına məxsus olan Saqqarsu kəndində də əsl soyqırım və faciələr törətmişlər.¹⁹

1905-1906-cı illərdə baş vermiş qırğınlar zamanı Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olan 7 şəhərinin böyük dağınıqlara məruz qaldığını və 12 bölgəsində 252 kəndin yandırıldığını, viran qoyulduğunu, 100 min ailənin vilayətlərdən və bir neçə min nəfərin şəhərlərdəki ev-eşiklərindən didərgin düşdüyünü və 10 min Azərbaycan Türk Müsəlmanı qətlə yetirildiyi qeyd edilir.²⁰

Soyqırımın 3-cü mərhələsi 1917-ci ildən başlayır. Beləki, 1917-ci il fevral ayında baş vermiş olan fevral inqilabı erməni quldur dəstələri tərəfindən soyqırım və qırğınlar tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur.²¹

1918-1920-ci illərdə erməni quldur dəstələri Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına qarşı geniş qırğınlar, talanlar, zorakılıq və terror əməliyyatları həyata keçirmişlər və 1918-ci ilin martında, bu qırğın və faciələr Bakıdan başlamışdır.²²

1918-ci il martın 29-da şəxsi heyəti müsəlmanlardan ibarət olan "Evelina" gəmisinin Bakıda bolşevik qüvvələri tərəfindən tərkisilahlı edilməsi milli qırğın və faciələrin başlaması üçün bəhanə oldu.²³

Şaumyanın göstərişi ilə Bakı Sovetinin sərəncamında olan hərbi qüvvələr, Xəzər dənizi hərbi donanmasının gəmiləri və təyyarələri döyüşə hazır vəziyyətə gətirilmişdi. Hətta rus əsgər və matroslarına da belə bir yalançı təbliğat aparılmışdı ki, guya müsəlmanlar rus əhalisini qırırlar. Erməni quldur dəstələrinin bu yalanı baş tutdusa da, ancaq sonradan onun böhtan və təxribat olduğunu bilən rus matrosları atəşi dayandırmışdılar. Lakin erməni silahlı dəstələri Bakının müxtəlif məhəllələrində dinc müsəlmanların qırğın və faciələrini davam etdirmiş oldular.²⁴

Yaxşı silahlanmış və təlim görmüş erməni quldur dəstələri pulemyot silahından açılan atəş nəticəsində əhalisi Azərbaycan Türk Müsəlmanlarından ibarət olmuş olan "Məmmədli" və "Zibilli dərə"də Azərbaycan Türklərinin evlərinə soxulur, sakinləri xəncər və süngü ilə doğrayır, uşaqları yanan evlərin içinə atır və üç-dörd günlük körpələri süngülərin ucuna keçirərək öldürürdülər. Azərbaycan Türk Müsəlman öldürülərkən onların evlərini qarət edir və daha sonra isə od vurub yandırırdılar. Azərbaycan Türklərinin qadınlarını öldürür, çalalara dolduraraq üzərilərini torpaqlayırdılar. Sonralar təkcə bir çaladan burun və qulaqları kəsilmiş, qarınları yırtılmış, cinsi orqanları doğranmış 57 Azərbaycan Türk Müsəlman qadınının meyiti tapılmışdır. Erməni quldur dəstələri tərəfindən törədilmiş olan qətilər zamanı erməni quldur dəstələri nə cinsə, nə yaşa əhəmiyyət vermirdilər. Martın 20-də "Kaspi" redaksiyası ilə "İsmailiyyə" Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti arasındakı döngəyə 3 əsgəri və erməni zabiti

¹⁷ Mustafa N. Ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda törətdikləri qırğınlar. Bakı, 23. 2011.

¹⁸ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 14.

¹⁹ Mustafa N. Ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda törətdikləri qırğınlar. Bakı, 23. 2011.

²⁰ Mustafa N. Ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda törətdikləri qırğınlar. Bakı, 23. 2011.

²¹ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 17.

²² Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, 2001, 207-225.

²³ İsgəndərov A. 1918-1920-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımları. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 01-02. 04 mart 2005.

²⁴ Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010, 4.

gəlir və "İsmailiyyə"nin binasına girir və bir müddətdən sonra binaya od vurub yandırılar. 31 martda 15 min günahsız Azərbaycan Türk Müsəlman əhalisi kəsilmişdi. Bu qırğınları törədənlər isə Şaumyan, Avakyan, Arakelyan, Ter-Mikaelyan, Saakyan, Lalayan, Hamazasp, Əmiryan idi.²⁵ Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti, Xalq Evi, "Baku", "Kaspi", "Açıq Söz" qəzet və jurnallarının redaksiyaları dağıdılmış və həm də Bakının məscidləri bombalanmış, Təzə Pir məscidinin minarələri isə ciddi zədələr almışdır.²⁶ Martın 31-i və aprelin 1-də qırğınlar və faciələr zamanı Bakıda 17 min Azərbaycan Türk Müsəlmanı öldürüldü.²⁷

Erməni quldur dəsdələri T. Amirov və S. Lalayanın başçılığı ilə Şamaxıya hücum etdilər. Şamaxı əhalisinə qanlı divan tutan erməni quldur dəsdələri Şamaxının şəhər və kəndlərində 16 mindən artıq günahsız Azərbaycan Türk Müsəlmanını öldürdülər. Şamaxının 72 kəndi erməni quldur dəsdələri tərəfindən dağıdılıb yandırılmışdı.²⁸ Şamaxının 53 kəndində erməni quldur dəsdələri 8027 Azərbaycan Türklərini öldürmüşlər. Qətlə yetirilənlərdən 4190 kişi, 2560 qadın və 1277 isə uşaq idi.²⁹

Erməni quldur dəsdələri Nəvahi, Yəhyalı, Kalva, Tircan, Bağırılı və digər kəndlərində də ağır faciələr və qırğınlar törətmişlər. Nəvahi kəndində 995, Yəhyalı 922, Qubalı Baloglan kəndində 533, Kalva kəndində 500, Tircan kəndində 360, Bağırılı kəndində 370, Əsgərxan kəndində 237 Azərbaycan Türk Müsəlmanı xüsusi qəddarlıqla və ağır işgəncələrlə qətlə yetirilmişdir.³⁰ Şamaxının 53 kəndində erməni quldur dəsdələri 8000-dən artıq Azərbaycan Türk Müsəlmanını qətlə yetirmişlər. Bu 8000-nin 4000-dən artığı kişi, 2000-dən artığı qadın, 1000-dən artığı isə uşaqlar olmuşdur.³¹

Erməni quldur dəsdələri Qubada da böyük bir qırğın və faciələri həyata keçirdilər.³² May ayının 1-də erməni quldur dəsdəsinin zabiti olan Hamazaspın başçılığı ilə ancaq erməni quldur dəsdələrindən ibarət olan böyük hərbi dəstə Qubanı mühasirəyə aldı və şəhəri toplardan və pulemyot silahından atəşə tutdular.³³ Erməni silahlı quldur dəsdələri qarşılıqlı çıxan kəndləri dağıdır, yandırır, viran qoyur rastlaşdıqları kişiləri, qadınları, uşaqları qəddarcasına öldürürdülər. Hamazaspın rəhbərliyi ilə erməni quldur dəstəsi Qubanın 162 kəndini yandırdılar və 4 mindən çox Azərbaycan Türk Müsəlmanını, 12 mindən çox müsəlman ləzgini qətlə yetirmişlər.³⁴

Erməni quldur dəsdələri tərəfindən Azərbaycan Türk Müsəlmanlarının məscidlərinə od vurub yandırdılar. Quba, Qusar və Xaçmazda 26 məscidi yandırmışdılar. 1918-ci ilin ilk beş ayı ərzində Qubada üst-üstə 16 mindən çox Azərbaycan Türk Müsəlmanı qətlə yetirilmişdir. Ayrı-ayrı mənbələrə və şahidlərin dediklərinə əsasən, qırğın zamanı 12 minə qədər ləzgi, 4 mindən çox Azərbaycan Türk Müsəlman və tatlar qətlə yetirilmişdir. Erməni quldur dəsdələri Qubada 122 kəndi, 26 məscidi viran qoymuş və 16 min Azərbaycan Türk Müsəlmanını qətlə yetirmişlər.³⁵

1918-1920-ci illərdə erməni vəhşiliklərinin qurbanı olan Zəngəzurda olmuşdur. Zəngəzurda 115 Azərbaycan Türk Müsəlmanına aid olan müsəlman kəndinin erməni quldur dəsdələri tərəfindən

²⁵ Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, 2001, 207-225.

²⁶ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 20.

²⁷ Məmmədov M. 1918-ci ildə ermənilərin Azərbaycanda qırğınlar soyqırım aksiyasıdır. "Xalq" qəzeti. Bakı, 28 Mart 2012, 5.

²⁸ Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010, 4.

²⁹ İsgəndərov A. 1918-1920-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımları. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 01-02. 04 mart 2005.

³⁰ Paşayev A. Şamaxı Faciələri. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı. 15 Mart 1998.

³¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond.1061. Cild.2. İş. 85-87.

³² İsgəndərov A. 1918-1920-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımları. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 01-02. 04 mart 2005.

³³ Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010, 4.

³⁴ Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010, 4.

³⁵ Orucova E. Al qana boyanmış bahar günləri. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 27 mart 2003.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>E-MAIL: info@genocideconference.org

dağıdılaraq yerlə yeksan edilmişdir. 115 kənd üzrə 3257 kişi, 2276 qadın və 2196 uşaq qətlə yetirilmişdir, 1060 kişi, 794 qadın və 485 uşaq isə yaralanmışdır. Zəngəzurda 10068 Azərbaycan Türk Müsəlmanı qətlə yetirilmiş və şikəst edilmişdir. Zəngəzurda 1918-ci il yayın axırları və payızında baş verən bu qırğın və faciələr Andranikin rəhbərliyində həyata keçirilmişdir. Erməni quldur dəstələrinin Zəngəzurun Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına qarşı baş vermiş olan hücumları 1919-cu ilin dekabr ayında yenidən şiddətləndi. Noyabrda ermən quldur dəstələri Oxçu, Atqız, Şabadan, Pirdavdan kəndlərinə qarşı qırğınlar törətməyə başladılar.³⁶ Erməni quldur dəstələrinin Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına qarşı Zəngəzurdakı vəhşilikləri 1920-ci ilin əvvəllərində amansız bir şəkil aldı. Həmin ilin yanvarından Zəngəzurda baş verən bütün hadisələrin təşkilatçısı Ararat Respublikası idi. Burada da əsas məqsəd Zəngəzuru tamamilə Azərbaycan Türk Müsəlmanlarından təmizləyərək Zəngəzuru ermənistanın tərkibinə daxil etmək idi.³⁷

Erməni quldur dəstələri İrəvanda da qırğınlar və faciələr törətmişlər.³⁸ 1918-ci ilin avqustunda İğdir və Eçmiədzində Azərbaycan Türk Müsəlmanlarının qırğını Dronun rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş oldu. Azərbaycan Türklərinə məxsus olan 60-dan çox kəndi dağıdılaraq yerlə yeksan edilmiş və yandırılmışdır. Çəmbərəkənd (Krasnaselo) rayonunun Ağbulaq, Ardanış, Bəriyabad, Qaraqaya, Əmirxeyir, Yanıqtəpə, Gölkənd (Qaraqoyunlu), Toğluca, Çaykənd, Cıvıxlı, Cil, Şorca və başqa kəndlərinə hücum etmiş Andranikin erməni quldur dəstəsi əhalini qırılmış, kəndləri dağıtmış, xalqın var-dövlətini talan edərək aparmış, əhalinin bir qisminə ağır işgəncələr vermiş, qaça bilməyənləri, qocaları, qadın və uşaqları vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Eçmiədzin rayonunda 1918-ci ildə əksər kəndləri erməni quldur dəstələrinin vəhşiliyinə, işgəncələrinə məruz qalmışdı. Qarğabazar kəndinin 800 nəfərdən çox Azərbaycan Türk Müsəlmanı erməni quldur dəstələri tərəfindən işgəncə verilərək qətlə yetirilmişlər. Bu kənddə yaşamış olan 500 Azərbaycan Türk Müsəlmanı erməni silahlı dəstələri tərəfindən öldürülmüş, bir qismi isə ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşdur. Eçmiədzin rayonunun Yuxarı Qarxun, Yuxarı Türkmənli, Kiçik Zeyvə, Kürəkənli, Məmmədabad, Molla Dursun, Hacı Qara, Hacılar, Haramlı və başqa kəndlərində də yaşamış olan Azərbaycan Türk Müsəlmanlarının böyük əksəriyyəti 1918-ci il qırğınlarında soyqırım və faciələrə məruz qalaraq doğma ata-baba yurdlarından başlarını götürərək qaçmış və didərgin düşmüşlər. 1918-ci ilin martına qədər İrəvan qəzasının 199 Azərbaycan Türk Müsəlman kəndi, 1919-cu ilin sentyabr ayına qədər isə Eçmiədzin qəzasına məxsus 62 Azərbaycan Türk Müsəlman kəndi bütünlüklə yerlə-yeksan edilmişdir. 1919-cu ilin axırında isə Zəngibasarın bir neçə kəndi istisna olunmaq şərti ilə, və Vedibasarın bütün kəndləri məhv edilərək yerlə yeksan edilmiş, əhalisi vəhşiliklə qətlə yetirilmişlər. 1920-ci ilin aprelində "Azərbaycan" qəzeti yazırdı: "Artıq Göyçə mahalında müsəlman qalmayıb. Hazırda Yeni Bəyazid qəzasında 84 müsəlman kəndi dağıdılmışdır, onlardan 22 kənd apreldə dağıdılmışdır. Daşkənd, Qoşabulaq, Sarıyaqub, Baş Şorca, Aşağı Şorca, Soğanqulu-ağalı, Ağkilsə, Zod, Qulu, Ağalı, B. Qaraqoyunlu, K. Qaraqoyunlu, Zərzibil, Ədli, İnəkdağ, Qaraiman, Kəsəmən, Başkənd, Bala Məzrə, Şişqaya, Baş Hacı, Qaribqaya kəndlərinin 15 mindən artıq evi olan əhalisi bütün malı, dövləti başlı-başına buraxıb qaçmışdır. Bütün bu var-dövlət hazırda ermənilərə qalıb, qarət edilmiş əmlak bir neçə milyon və hətta milyardlar qədərdir". Andranikin erməni quldur dəstəsi tərəfindən 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına qarşı aparmış olduqları soyqırım və faciələr nəticəsində Ermənistanda yaşayan əhalinin çox böyük hissəsi, 565 min Azərbaycan Türk Müsəlmanı vəhşiliklə qırılmış, yaxud öz dədə-baba torpaqlarından qovularaq didərgin salınmışdır.. 1918-ci ildə İrəvanda 211, Qarsda 92 Azərbaycan Türk Müsəlman kəndi dağıdılaraq yandırılmış və talan edilmişdi. İrəvan və onun çevrəsində 88 Azərbaycan Türk Müsəlman kəndi dağıdılmış, 1920 ev yandırılmış, 132 min Azərbaycan Türk Müsəlmanı öldürülmüşdür.³⁹

³⁶ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond. 894, Siyahı. 4, İş 65, Vərəq. 5.

³⁷ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond. 895, Siyahı. 1, İş 299, Vərəq. 20.

³⁸ Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008, 41.

³⁹ İsgəndərov A. 1918-1920-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımları. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 01-02. 04 mart 2005.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>E-MAIL: info@genocideconference.org

Andranikin erməni silahlı quldur dəstəsi 1918-ci ilin iyun-avqust aylarında Naxçıvanda yaşamış olan dinc Azərbaycan Türk-Müsəlman əhalisinə qarşı vəhşiliklə divan tutmuşdur. Yayı (Culfa rayonu) kəndinin əhalisinə divan tutulmuş və kənd yerlə yeksan edilmidir. Araz çayı üzərindəki körpü yandırılmış və Ordubadda 2000 nəfər Azərbaycan Türk-Müsəlman əhali öldürülmüşdür. Bu qırğın və faciələrdən qaçmağa çalışan 300-ə qədər dinc Azərbaycan Türk Müsəlman sakini isə Araz çayını keçərkən boğulmuşdur. Digər bir erməni silahlı dəstəsi 1918-ci ildə “Yapon” ləqəbli erməni quldurunun başçılığı ilə Almalı kəndində yaşamış olan əhalini qıraraq, öz tarixi yurdlarından didərgin salmışdır. Bu qırğın zamanı 200 kişi öldürülmüş, xeyli gənc qadın əsir aparılmışdır. 1919-cu ilin əvvəlində Doluxanovun başçılıq etdiyi erməni quldur silahlı qüvvələri Şərur-Sədərəkə də dinc Azərbaycan Türk Müsəlman əhaliyə qarşı zorakılıqlar və qırğınlar törətmişdirlər. Azərbaycan Türk Müsəlmanların yaşayan 8 kəndi isə mühasirəyə alınmış və Dəmirçi kəndi dağıdılaraq qarət olunmuş, 60 nəfər həbs edilərək İrəvana göndərilmiş, 200 nəfər Arazı keçmək istərkən çayda boğulmuşdur. Belə dəhşətli qırğınlardan davamı 1920-ci ilin yay aylarında həyata keçirilmişdir. Erməni quldur dəstələri tərəfindən törədilən bu qırğınlar zamanı Zəngibasarada 48 kənd yandırılmış, 18 qız və gənc qadın əsir aparılmış, 400-dən çox uşaq, 150 qoca kişi və qadın qətlə yetirilmiş, 100 xəstə yandırılmış, 816 qaçqın Araz çayında boğulmuş, 160 min nəfər isə Cənubi Azərbaycana keçərək orada evsiz qalmışdır; Vedibasarda 118 kənd yandırılmış, 900 nəfər artilleriya atəşləri ilə qətlə yetirilmişdir, 6 qadın əsir aparılmış, 300-dən artıq uşaq və qoca öldürülmüşdür. Dərələyəzdə 74, Şərur və Şahtaxtıda isə 76 kənd yandırılmışdır. Şərurda 810 nəfər xəstə yatağındaca qətlə yetirilmiş, 144 qadın əsir götürülmüş, 72 nəfər top atəşilə qətlə yetirilmiş, 150 qoca və qadın qətlə yetirilmişdir. Şahtaxtıda isə 3 qadın əsir aparılmış, 35 uşaq, 14 qoca kişi, 8 qadın və 9 xəstə qətlə yetirilmişdir. 1918-1921-ci illərdə erməni quldur dəstələri tərəfindən Naxçıvanda 73727 Azərbaycan Türk-Müsəlman əhalisi vəhşicəsinə öldürülmüşdür.⁴⁰ 1918-1920-ci illərdə Qarabağ bölgəsi erməni quldur dəstələrinin vəhşiliklərinin qurbanı oldu.⁴¹ Cəbrayılada Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olan kəndlərin qarət edilməsi və yandırılması eləcə də Azərbaycan Türk Müsəlmanının öldürülməsi və yaralanmaları ilə müşayiət olunurdu. Axullu kəndinin qarəti və yandırılması zamanı 2 kişi, 3 qadın və 1 uşaq qətlə yetirilmişdir və 1 kişi isə yaralanmışdı. Erməni quldur dəstələri tərəfindən Məlikli kəndinə hücum zamanı 1 kişi, Məzrə kəndinə hücum zamanı 6 kişi qətlə yetirilmiş, Sirik kəndinə hücum zamanı isə 11 kişi, 10 qadın, 14 uşaq qətlə yetirilmiş və 2 kişi yaralanmışdı.⁴² Qarabağda ermənilərin quldur dəstələrinin Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına vurmuş olduğu ən böyük ziyan Şuşa ərazisi və Şuşa şəhəri idi. Erməni quldur dəstələri Sokrat bəy Məlik Şahnazarovun rəhbərliyi altında öz cinayətkar hərəkətlərini, qırğınlarını davam etdirirlər.⁴³ 1918-ci ilin payızında erməni quldur dəstələri Salakətin kəndi dağıdılmış və yandırılmışdır, əmlaklarını isə qarət etmiş, mal-qara heyvanlarını sürüb aparmış və Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olan torpaqlarını ələ keçirmişlər. Daha sonra isə erməni quldur dəstələri Şıxımlı, Kövşatlı, Divanlılar və Çarəküz kəndlərini yandırmışlar və eyni zamanda Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olan əmlaklarını qarət etmişlər. Molla Nəsrəddin yolunda erməni quldur dəstələri həmin vaxt Şuşadan Cəbrayılın dalınca getmiş 12 Azərbaycan Türk Müsəlmanını qətlə yetirmişlər. 1919-cu il martın 9-da erməni quldur dəstələri Şuşa şəhərinə yaxın yerləşmiş olan şose yolunda 4 Azərbaycan Türk Müsəlman əsgərini soyunduraraq güllələmiş, 3 Azərbaycan Türk Müsəlman ölüsünü isə gizlətmişlər. Elə həmin vaxt ermənilər 240 ailədən ibarət Gülablı kəndini dağıtmış və kəndlilərin əşyalarının çoxunu qarət etmiş, demək olar ki, bütün mal-qara heyvanlarını sürüb aparmışlar. Erməni quldur dəstələri Xıdırli kəndində çoxlu sayda iribuynuzlu mal-qara və qoyunu da sürüb aparmışlar. Ermənilər quldur dəstələri Mərzili kəndinin Azərbaycan Türk Müsəlmanını öz ata-baba torpaqlarını tərk etməyə məcbur etmiş və onların ev əşyalarının çox hissəsini qarət etmiş, 150 iribuynuzlu mal –qarasını, 1000 baş qoyununu sürüb

⁴⁰ Naxçıvan ensiklopediyası, II cild, Naxçıvan, 2005, səh.72-74.

⁴¹ Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, 2001, 207-225

⁴² Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond. 970, Siyahı.1, İş 161, Vərəq. 6.

⁴³ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond. 100, Siyahı. 2 , İş 791, Vərəq. 92.

aparmışlar. 1918-ci ilin avqustunda ermənilər quldur dəstələri Qaradağlı, Xocavənd kəndlərini və eləcə də onların Azərbaycan Türk Müsəlman köçərilərini qarət etmiş, mal-qara heyvanlarını aparmışlar. Erməni quldur dəstələri Xocalı kəndində də Azərbaycan Türk Müsəlmanını öz ata baba yurdlarını tərk etməyə məcbur etmiş, mal heyvanlarının bir hissəsini sürüb aparmışlar. Şuşa dağıdılmış və yandırılmış, talan edilmiş Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına məxsus olan kəndlərində öldürülənlərin sayı 100 nəfərdən çox idi. Onlar süngülərlə dəlik-deşik edilir, başları kəsilir, kiçik yaşlı uşaqlar süngülərə taxılaraq vəhşiliklə qətlə yetirildilər, qadınların döşü, kişilərin burun, qulaq və cinsiyyət üzvləri kəsilirdi. Qətlə yetirilənləri doğrayır, yandırır və hər cür təhqirlərə məruz qoyurdular. Şuşada bu vəhşiliklərə rəhbərlik edənlər Sokrat bəy Məlik-Şahnazarov, Akop Veddiyev, Şamir Avakov, Armenak Xaçaturov, Eqiş İşxanov, Xosrov bəy, İşxan bəy və Tiqran bəy İşxanov qardaşları və başqaları idi.⁴⁴ Erməni silahlı quldur dəstələri Xankəndinə də hücumu etmişlər. Ancaq onların da hücumları dəf olunmuşdur.⁴⁵

Erməni quldur dəstələri Azərbaycan Türk Müsəlmanların yaşayan kəndlərini qarət etmiş, dağıtmış və yandırmışdılar. Bakıda 229, Gəncədə 272, İrəvanda 211, Zəngəzurda 115, Qarabağda 150, Qubada 162, Şamaxıda 86, Vedibasarda 118, Zəngibasarda 48, Dərələyəzdə 74, Şərurda 4 kənd yerlə yeksan edilərək dağıdılmış və yandırılmışdı.⁴⁶

Üç gün ərzində yəni martın 31-i və aprelin 1-də bu qırğınlar xüsusilə kütləvi xarakter aldı. Bakıda 30 min insan qətlə yetirildi. Şaumyanın erməni-bolşevik dəstələri müsəlmanların bir çox ziyarətgahlarını dağıtmışdılar və Təzəpir məscidini topa atəşlərinə tutmuş və Bakının ən möhtəşəm memarlıq incilərindən sayılan «İsmailiyyə» binasına od vurub yandırmışlar. Martın 30-dan aprelin 2-dək davam etmiş olan bu qırğınlar zamanı Şamaxıda 53 Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olmuş olan kəndində ermənilər tərəfindən 8027 Azərbaycan Türkünə (onlardan 2560-ı qadın, 1277-si uşaq idi) öldürülmüşdür, Qubada 162 kənd darmadağın edilmiş və 16 mindən çox insan həyatına son qoyulmuşdu, Dağlıq Qarabağda 150 Azərbaycan Türk Müsəlmanlarına aid olmuş olan kəndini tamamilə dağıtmış və Şuşada görünməmiş vəhşiliklər törətmişdirlər. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Muğan və Lənkəranda erməni quldur dəstələri 100 min Azərbaycan Türk Müsəlmanını öldürmüşlər, 10 minlərlə Azərbaycan Türk Müsəlmanını öz ata baba yurdlarından qovmuşdular. Bu qırğınlar zamanı Bakıda 30 minə yaxın Azərbaycan Türk Müsəlmanı öldürülmüşdü. Quba ərazisində 122, Qarabağın dağlıq hissəsində 150, Zəngəzurda 115, İrəvan quberniyasında 211, Qarsda 92 kənd yerlə yeksan olunaraq dağıdılmışdır.⁴⁷

1998-ci il martın 26-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən verilmiş olan fərman ilə hər il martın 31-ni Azərbaycan Türk Müsəlmanlarının Soyqırımı Günü kimi qeyd olunması qərara alınmışdır.⁴⁸

Qaynaqlar

- 1) Abdullayev Ə. Azərbaycanlıların Mart Soyqırımı Unudulmamalıdır. Bakı, 2008.
- 2) Arzumanlı V, Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998.
- 3) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti, Stenoqrafik hesabatlar, Bakı, 1998, II cild.
- 4) Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi.
- 5) Azərbaycan Tarixi, 3 cildə, 3-cü cild, Bakı, 1965.
- 6) Hacıyev S. "Erməni məsələsi" faktların dili ilə. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 27 aprel 2001.
- 7) Hedeman J. ingilis dilinə tərcüməsi "Robespyer və qırmızı terror", reprinted in 2004.
- 8) Həsənlı C. "Ağ ləkələrin qara kölgəsi". Bakı, 1991.

⁴⁴ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond. 100, Siyahı. 2, İş 791, Vərəq. 95.

⁴⁵ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti, stenoqrafik hesabatlar, Bakı, 1998, II cild səh. 880.

⁴⁶ Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010, 4.

⁴⁷ Məmmədov S. ermənilər Tərəfindən Azərbaycanlılara Qarşı Törədilmiş Soyqırım. Bakı, 2010, 7

⁴⁸ Məmmədov S. ermənilər Tərəfindən Azərbaycanlılara Qarşı Törədilmiş Soyqırım. Bakı, 2010, 4.

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

- 9) İsgəndərov A. 1918-1920-ci illərdə türk-müsəlman soyqırımları. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 01-02. 04 mart 2005.
- 10) Qənimətli E. "Qırmızı Terror və kütləvi represiylər" Bakalavr Kurs İşı, Bakı, 2013.
- 11) Дж.Маккарти, К.Маккарти. Тюрки и армяне руководство по Армянскому вопросу. Баку, 1996.
- 12) Мелгунов С. Крпная террор в Россия. Москва, 1975.
- 13) Məmmədov X, Məmmədov N. Bakıda 1918-ci ildə ermənilərin törətdikləri mart soyqırımı. "Respublika" qəzeti. Bakı, 31 mart 2010.
- 14) M.S.Odubadi. "Qanlı İllər". Bakı, 1991.
- 15) Məmmədov S. ermənilər Tərəfindən Azərbaycanlılara Qarşı Törədilmiş Soyqırım. Bakı, 2010.
- 16) M.M.Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası . Bakı, 1993.
- 17) Mustafa N. Ermənilərin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda törətdikləri qırğınlar. Bakı. 2011.
- 18) Naxçıvan ensiklopediyası, II cild, Naxçıvan, 2005.
- 19) Nəcəfov B. İ. Deportasiya. Bakı, 2006.
- 20) Orucova E. Al qana boyanmış bahar günləri. "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 27 mart 2003.
- 21) Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, 2001.
- 22) Radzinski Edvard. Stalin: The First In-depth Biography Based on Explosive New Documents from Russia's Secret Archives, Anchor, 1997.
- 23) Vəqif Arzumalı, Nazim Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998.

HÜSEYN CAVID ŞEİRLƏRİNDƏ VƏTƏN SEVGİSİ VƏ ERMƏNİ MƏZALİMİNƏ NİFRƏT

LOVE OF THE COUNTRY AND HATRED OF ARMENIAN OPPRESSION IN HUSSEIN JAVID'S POEMS

RÜFƏT LƏTİF OĞLU HÜSEYNZADƏ

Pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar Müəllim

XÜLASƏ

Hüseyn Cavid 1918- ci ildə Naxçıvanda "Rüşdiyyə" məktəbində müəllim vəzifəsində işləyərkən "İstiqlal" oədenli, Əməkdar müəllim atam Lətif Hüseynzadənin (1903-2008) türk dili müəllimi olmuşdur. Atam xatirələrində yazırdı ki, "Cavid Əfəndi ermənilərin Bakıda törətdikləri qanlı Mart hadisələrindən və öz başına gələn erməni məzəlimindən danışaraq bildirirdi ki, Bakıda ermənilər müsəlmanları amansızcasına qırır, zülm edir. Mən orada "Səfa" adlı qız məktəbində müəllimlik edirdim və "Təbriz" mehmanxanasında yaşayırdım. İstirahət günü idi. Dostum, yazıçı Sadiq Hüseyn də yanıma gəlmişdi. Bu zaman bir dəstə silahlı erməni əskəri mehmanxanaya girdi və 60 nəfərdən çox müsafiri, mənə və Sadiq Hüseyni də mehmanxanadan çıxarıb apardılar. Yolda gedərkən tez-tez atəş açılır, yolda - küçədə insanları öldürürdülər. Sadiq Hüseynlə mənə Mayılov teatrının binasına gətirdilər. Bir az sonra küçədə şiddətli atışmalar başlandı. Bütün əskərlər bayıra çıxdı, çaxnaşmalar oldu. Biz fürsəti itirmədən oradan çıxma bildik. Mən ordan dostum Abdulla Şaiqin yanına gəldim. Əhvalatı ona danışdım, sonra vidalaşdı İrana gedən bir gəmi ilə Ənzəliyə, oradan Təbrizə, oradan da Naxçıvana gəldim".

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, vətənpərvərlik, erməni məzəlimi

ABSTRACT

Huseyn Javid was a teacher of the Turkish language of Honored Teacher, Associate Professor of the Istiglal Order, associate professor, my father Latif Huseynzadeh (1903-2008) when he worked as a teacher at the "Rushdiya" school in Nakhchivan in 1918. My father wrote in his memoirs, "Javid Efendi, talking about the bloody March events committed by Armenians and Armenian oppression that happened to him in Baku, said that Armenians ruthlessly kill and oppress Muslims in Baku. I was a teacher there at a girl's school called "Safa" and I lived in the hotel "Tabriz". It was a day off. My friend, writer Sadiq Hussein also came to me. At that moment, a group of armed Armenian soldiers entered the hotel and more than 60 passengers, me and also Sadiq Hussein were taken out of the hotel. They often opened fire on the way, killing people on the road and street. Sadig Huseyn and me were taken to the Mayilov Theater. Shortly afterwards, heavy fighting broke out on the street. All the soldiers went out, and there were panics. We were able to get out without wasting the opportunity. From there I came to my friend Abdullah Shaikh. I told him the story, then said goodbye and went to Anzali, from there to Tabriz and from there to Nakhchivan with a ship going to Iran.

Keywords: Huseyn Javid, patriotism, Armenian madness

GİRİŞ

Hüseyn Cavid dahi Azərbaycan şairi, böyük dramaturqdur. O 1882 ci ildə Naxçıvan şəhərində doğulmuş, ilk təhsilini molla məktəbinəds almı, daha sonra Məmməd Tağı Sidqinin 1894 cü ildə Naxçıvanda açdığı yeni üsullu “Məktəbi - Tərbiyə”də təhsil almış, daha sonra Təbrizdə təhsil almış ərəb fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, sonra da 1905 - ci ildə İstanbul Universitetinə daxil olmuş oranın ədəbiyyat bölümündə məzun olmuş, böyük türk aydınlarından xüsusilə Rza Tofiqdən özəl dərslər almış, almış və şeirlərində vətən sevgisi, böyük Turan eli, Türk dünyası birliyi, pedaqoji ideyalar tərənnüm edilmişdir.

MƏTN

- 1) **Hüseyn Cavid ilk növbədə sülhsever, barışsevər şairidir.** O hər türlü savaşların, qan tökülmələrin əleyhinədir. Demişdir:

Kəssə hər kim tökülən qan izini/ Qurtaran dahi odur Yer üzünü.

1990 – cı illərdə torpaqlarımız ardı ardına erməni təcavüzünə məruz qalaraq, işğal olunur, məsum insanlarımız qətl edilir, qan tökülürdü. 1994 cü ildə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev bu qan tökülməsinin qarşısını aldı, atəşkəs elan edildi. İnsanlarımızın bir nəfəs alaraq, güc toplamalarını sağladı.

2020 - ci il tariximizə qızıl hərflərlə yazıldı. Ulu Öndərimizi Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Möhtərəm prezidentimiz, Ali baş komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi altında, onun müdrik siyasəti ilə qəsb edilmiş torpaqlarımız işğaldan azad edildi. Tökülən qanlar durduruldu. Erməni məzaliminə, erməni qəsbkarlığına son qoyuldu. Bölgədə savaş kəsildi. Düşmən təslim oldu, məğlub oldu. **Hüseyn Cavid sanki bu günləri görərək deyirdi ki, düşməni inanmaq olmaz, Hər zaman ayıq sayıq olmaq lazımdır. Ona görə yazırdı.**

Düşməni bağışlansa yolunu azar/ Qazar məzlum üçün dərin bir məzar

Qarabağ Vətən müharibəsində şəhidlər verdik. Onlar canını vətən yolunda qurban verdilər. Cavid Şəhidlər ölməz, vətən bölünməz onlar əbədiyyətə qovuşarlar ideyasından çıxış edərək belə söylədi:

*“Vətən eşqinə can nisan edən ərlər
Əbədi bir həyat içində gülər”*

Cavid mənalı, ölümü, həyatını vətən yolunda qurban verənlərin ölümünü həyat qədər dəyərlə hesab edir:

*Ölüm var ki, həyat qədər dəyərlə,
Həyat var ki, ölüm qədər zəhərli*

- 2) **Hüseyn Cavid vətənsəvər şairidir.** O gələcək nəsillərə vətənsəvərlik duyğularının, türk qəhrəmanlıq tarixinin aşılmasında önəmli rol oynayan dədəyərlə şeirlər yazmışdır:

*Nə zaman Kişnsəydi türkün atı
Qırılardı bir ölkənin qanadı*

Cavid türk gənclərini millət, vətən, bayraq sevgisi, ədalət və həqiqət üçün mübarizəyə səsləmiş, bu mənəvi dəyərlərin türk xalqının müqəddəs amalı olduğuna işarət etmiş və türk gəncliyini başı dik, sözü bütöv olmağa səsləmişdir:

*Türk oğlu sözündən dönməz,
Məhv olur da sürüklənməz,
Hər yüksəlmək dilər, enməz,
Çarpışır, yaşar.*

- 3) Hüseyn Cavid hər zaman yenilik tərəfində olmuş, müasirləşməyi bir qurtuluş kimi görmüş, cəhalətdən uzaq durmağı və hər zaman yenilənməyi üstün bilmiş və yazmışdır:

*Lazımsa cəhalətlə güləşmək,
Bir çarə var, yalnız yenilənmək!*

Hüseyn Cavid yenilənmək və modernləşmək dedikdə, həmçinin, milli dəyərlərdən uzaqlaşmamağı, milli və mənəvi dəyərləri hər zaman qorumağı və üstün tutmağı vurğulamışdır. Bu istiqamətdə qələmə aldığı "Uçurum" pyesində şair şərq insanında qərb düşüncəsi hansı şəkildə olmalı kimi sualların cavabını verir.

4) Hüseyn Cavid 1909-cu ildə İstanbuldan vətəni Naxçıvana döndükdən sonra böyük pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş. O həm əsərləri ilə, həm pedaqoji, maarifçilik fəaliyyəti ilə, xalqı tərəqqiyə, marif və mədəniyyətə çağırırdı. Ümummillə lider Heydər Əliyev Hüseyn Cavid irsinin öyrənilməsi və təbliğinin əhəmiyyətini vurğuluyaraq deyirdi: *"Bizim hamımızın borcu, xüsusən müəllimlərin məktəbliləri, gənc nəslə tərbiyə edənlərin borcu ondan ibarətdir ki, Hüseyn Cavidin əsərlərini hamıya çatdırsınlar, xüsusən bizim gənclərə. Məktəblərdə Hüseyn Cavidin əsərləri xüsusi yer tutmalıdır. ...Çünki onun hər bir əsərində bir dünya var və bu barədə bizim müəllimlərimizin üzərinə çox böyük vəzifə düşür"*).

Hüseyn Cavid Naxçıvanda, Tiflisdə, Gəncədə, Bakıda müəllim işləmiş, bir sıra dəyərli pedaqoji fikir və ideyalar irəli sürmüş, müəllimlik peşəsinə çox yüksək qiymət vermiş və müəllim əməyi barəsində belə yazmışdır:

*Bəxtiyarsan əgər çəkdiyin əmək
Versə cahan süfrəsinə bir çiçək.*

5) Hüseyn Cavid dəyərli pedaqoji ideyalar, fikirlər irəli sürdü, şeirlərində böyük pedaqoji ideyaları anladı. O özünün "Qızlar məktəbində", "Öksüz Ənvər", "Balaca tumurcuq", "İlk bahar", "Çiçək sevgisi" kimi şeirlərində; "Ağsaqqal Timur", "İblis". "Fəlakət", "Şeyda", "Uçurum", "Xəyyam", "Şeyx Sənan" "Ana" adlı dram əsərlərində mənəviyyat, əxlaq, insani keyfiyyətlər mövzularına toxunmuş, insanları dinc və əmin-amanlıq içində yaşamağa səsləmişdir.

6) Hüseyn Cavid 1918- ci ildə Naxçıvanda "Rüşdiyyə" məktəbində müəllim vəzifəsində işləyərkən "İstiqlal" ordenli, Əməkdar müəllim atam Lətif Hüseynzadənin (1903-2008) türk dili və ədəbiyyat müəllimi olmuşdur. Cavid böyük şair olmaqla yanaşı, həmçinin, ustad bir müəllim və pedaqoq kimi tanınmışdır. Atam xatirələrində yazır: "Mən "Rüşdiyyə" məktəbinin 9-cu sinfində oxuyurdum. Bir gün məktəbimizin müdiri Xəlil ağa Hacılarov Hüseyn Cavidlə sinfimizə gəldi. Müdirimiz Hüseyn Cavidə hörmətlə bizə təqdim etdi. Biz böyük şair və dramaturqumuz Hüseyn Cavidə qiyabi olaraq tanıyırdıq. İndi onun müəllim təyin edilməsi bizi çox sevindirdi... Hüseyn Cavid bizə dərslər keçməklə bərabər, milli-mənəvi duyğularımızı inkişaf etdirir, ətrafımızda baş verən hadisələrin mahiyyətini, səbəbini izah edir, dostumuzla düşmənimizi tanıdırdı. Cavid Əfəndi bizə ermənilərin 1918- ci ildə Bakıda törətdikləri qanlı Mart hadisələrindən və öz başına

gələn erməni məzalimindən danışdı. O söhbətində dedi: “Bakıda ermənilər müsəlmanları amansızcasına qırır, zülm edir. Mən orada “Səfa” adlı qız məktəbində müəllimlik edirdim və “Təbriz” mehmanxanasında yaşayırdım. İstirahət günü idi. Dostum, yazıçı Sadiq Hüseyn də yanıma gəlmişdi. Bu zaman bir dəstə silahlı erməni əskəri mehmanxanaya girdi və 60 nəfərdən çox müsafiri, məni və Sadiq Hüseyni də mehmanxanadan çıxarıb apardılar. Yolda gedərkən tez-tez atəş açılır, elə yolda - küçədə insanları öldürürdülər. Sadiq Hüseynlə mənə Mayılov teatrının binasına gətirildilər. (İndiki opera) Bir az sonra küçədə şiddətli atışmalar başladı. Bütün əskərlər bayıra çıxdı, çaxnaşmalar oldu. Biz fürsəti itirmədən oradan çıxıb bildik. Mən ordan dostum Abdulla Şaiqin yanına gəldim. Əhvalatı ona danışdım, sonra vidalaşdıb İrana gedən bir gəmi ilə Ənzəliyə gəldim. Oradan Təbrizə gələrək atamın yaxın dostu, böyük alim Hacı Məhəmməd Naxçıvaniyə qonaq oldum. Orada da çox qalmadım Naxçıvana – vətənə gəldim...”

Elə o dövrdə 1918 – ci ildə ermənilər Naxçıvanda da qanlı cinayətlər törədir, kəndlərdə evləri yandırır, çobanları öldürür, mal qarasını götürüdürlər.

Elə o zamanlar istedadlı rəssam Bəhruz Kəngərli (1892-1922) öz əsərlərinin sərgisini təşkil etmişdi. Onun əsərlərində ermənilərin Naxçıvanda törətdiyi təcavüz və terror əməliyyatları təsvir edilmiş, xüsusilə “Qaçqınlar”a həsr edilmiş silsilə əsərlər yaratmış “Qaçqın oğlan”, “Qaçqın xanım” “Qaçqın uşaqlar”, “Türk edilmiş ev”, “Yurdsuz ailə” “Naxçıvan xarabələri”, “Topla deşilmiş Naxçıvan məscid qülləsi” kimi rəsmlər yer almışdır.

7) Azərbaycan və Türk tarixində silinməyən izlərdən biri Mustafa Kamal Paşanın şanlı türk ordusunun- Kazım Qarabəkir Paşanın komandanlığı altında 1918 – ci ilin 7 iyulunda Naxçıvana göndərməsi və Naxçıvanı erməni işğalından xilas etməsidir. O zaman Mustafa Kamal Paşa Naxçıvan haqqında ordu komandanlığına belə bir əmr vermişdir: “Naxçıvan türk qapısıdır. Bu məsələni diqqətə alaraq onun mövcudiyyətini qorumaq üçün əlinizdən gələni yapınız”.

Atam Lətif hüseyinzadə özü şahid olduğu o dövrün hadisələrini “Araz şahiddir. Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvanda” adlı Bakıda və İstanbulda nəşr olunmuş kitabında yazaraq Paşanın əskəri olması ilə fəxr etmiş, türk ordusunun qəhrəmanlıq şücaətlərini təqdir etmişdir.

Bu kitabda həmçinin Hüseyn Cavid və Kazım Qarabəkir Paşanın dostluğu haqqında, bu dostluğun tarixi əhəmiyyəti haqqında da maraqlı xatirələr yazılmışdır:

“Kazım Qarabəkir Paşa bir əskər, general olmaqla bərabər həm də bir şair, rəssam, bəstəkar, musiqişünas olmuşdur. Uşaqları çox sevmiş, onlara hər zaman böyük sevgi və şəfqətlə yanaşmış, “Yetimlər atası” adını qazanmış, pedaqoji əsərlər, uşaqlar üçün “Çocuklara öyüdlərim” adlı əsərini də yazmışdır.

Kazım Qarabəkir Paşa Hüseyn Cavid əfəndiyə şeirlə belə müraciət etmişdir:

*Nə qədər xoş təsadüf, nə mutluluk
İkimizdə eyni ildə doğulduq
Şeir sənət dünyasına ikimiz də tanış olduq
Sən ustad bir müəllim, mən də qorxmaz bir əskər
Bu millətə, bu vətənə qılınc ilə qələm olduq.*

Cavid də Kazım Qarabəkir paşaya şeirlə belə müraciət etmişdir:

*Sən bir əskər, böyük komandan, yenilmez bir kahraman
Sən həm qılınc, həm də qələm bu millətə, bu vətənə
Sən Oğuz Kağan, Gürşad, Toğrul, Alp Arslan
Hünərlə xilas oldu düşmənlərdən Təbriz, Mərənd, Naxçıvan
Gülür indi Anadolu toprağında Ərzurum, Qars, Ərdahan
Gülür indi həm güneyli, həm qüzeyli gözəl yurdum Azərbaycan*

Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvanda olduğu müddətə mədəni – maarif işləri ilə də məşğul oldu. O Naxçıvan teatrının inkişafında böyük xidmətlər göstərdi. Burada Paşanın öz rejissorluğu ilə Əbdülhaq Hamidin “Doxteri- hindu” əsəri tamaşaya qoyuldu. Qarsdan Naxçıvana qatarla gətirilən bir vaqon kitabların sayəsində böyük kitabxana yaradıldı.

Paşa Naxçıvanda “Rüşdiyyə” məktəbində hərbi dərslər təşkil etdi, Naxçıvan gənclərindən ibarət bir hərbi komanda, ordu yaratdı, təhsil işləri ilə də məşğul oldu və “Çocuklara öyüdlərim” adlı dəyərli pedaqoji əsər yazdı. Bu əsərin əlyazma nüsxəsini Hüseyn Cavid əfəndiyə verdi və çap olunmasını rica etdi. Sonra üzərində Şərur, Naxçıvan, Culfa, Ordubad bölgələrində “Erməni məzalimi” adlı yazdığı kitabın əlyazmasını göstərərək dedi: “Bən bu kitabda bu bölgədə ermənilərin fənalıqlarını, öldürdükləri insanların sayını, yakdıqları köylərin miqdarını toplayıb yazmışam. Bunu Türkiyədə çap etdirib bütün dünyaya yayacağam...” həmin əsər Türkiyədə nəşr olunmuşdur. “Çocuklara öyüdlərim” əsəri isə 1921-ci ildə Cavid əfəndi tərəfindən ilk dəfə olaraq Bakıda nəşr edildi. O kitab bu gün Milli Kitabxanamızda və ailə kitabxanamızda məhəbbətlə qorunub saxlanılır.

Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvanı erməni zülmündən, erməni işğalından xilas etdikdən sonra oradan ayrılarkən son görüş Naxçıvan şəhər parkında türk əskəri şəhid məzarlığında oldu. Burada Hüseyn Cavid, şəhər ictimaiyyəti, tələbələr iştirak edirdi. Cavid əfəndi şəhidlərin ruhuna fatihə oxudu, şəhidlər tanrı aşiqləri ərlər-ərənlərdir, millət vətən fədailəri qəhrəmanlardır - dedi.

Sonra Kazım Qarabəkir Paşa məzar önünə keçərək şəhidlərin ruhuna fatihə oxuduqdan sonra məzarın başdaşı yanında diz çökdü və “Məzar daşı” adlı yazdığı şeirini oxudu:

*Yolçu: Gəl bir neçə dəqiqə yolundan qal!
Bir fatihə sun! Böyük savab al!....
Korkma.. Əgər açıqsa alın,
Toprağın altı üstündən də aydın!...
Daha sonra Paşanın gözləri doldu və söylədi:
Mən gedirəm, sən rahat yat bu toprakda
Ana yurddur, türk yurdu bu toprak da
Al kanından qızıl lalə, əlvən güllər bitəcəkdir bu toprakda
Gələcəm yenə bir gün məzarının önündə mən,
Səcdə edib məhəbbətlə görüşərik sən ilə mən bu toprakda!*

Repressiya qurbanı olan Hüseyn Cavid öz yaradıcılıq ideali ilə ədəbiyyat üfqlərində bir Günəş kimi əbədi olaraq yaşadı. Böyük şair Hüseyn Cavid, onun yaradıcılığı, məşəqqətli həyatı Heydər Əliyevin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. O deyirdi **“İndi Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa hava-su kimi lazımdır.. Hüseyn Cavidin yaratdığı əsərlər Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onlar bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabıdır”.**

WORLD CONFERENCE ON GENOCIDE STUDIES

NOVEMBER 20-22, 2020

BAKU-AZERBAIJAN

(THE BOOK OF FULL TEXT)

WEB: <https://www.genocideconference.org/>

E-MAIL: info@genocideconference.org

1982-ci ildə doğumunun 100 ilik yubileyi ərəfəsində nəşinin uzaq Sibirdən gətirdərək doğma yurdu Naxçıvanda dəfn edilməsi, məzarı üzərində möhtəşəm türbə ucaldırması, uca heykəlinin qurulması, tarixi ev muzeyinin yaradılması türk dünyasının dahi şəxsiyyəti, böyük siyasi xadim Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindəndir. Bütün bunlar indiki nəslimiz, gələcək nəsillərimiz üçün dəyərli mənəviyyat nümunəsi, əxlaq və vətənpərvərlik örnəyidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid. Monoqrafiya. Babaxanlı Gülbəniz. Bakı: Proqres, 2013, 345 s.
2. Hüseynzadə L.T. Araz şahiddir. Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvanda. Bakı: ADPU, 2018, 97 s.
3. Hüseynzadə R.L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: ADPU, 2020, 538 s.